

ΚΩΣΤΑ ΣΑΚΑΒΕΛΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

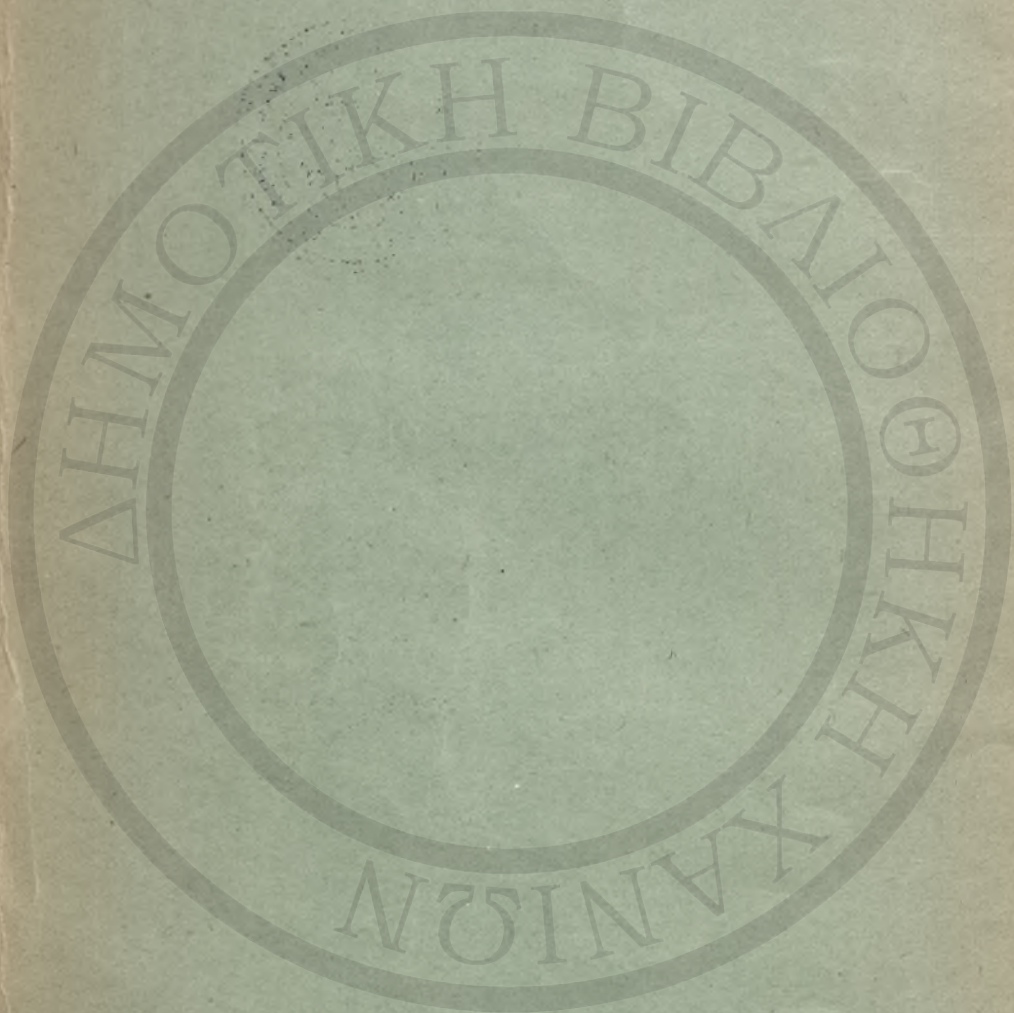
Δασκαλογιάννης
Ο ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Κ. Σ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟ

212

92
ΔΑΣ

ΚΩΣΤΑ ΣΑΚΑΒΕΛΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ
ΑΝΩΠΟΛΕΩΣ ΣΦΑΚΙΩΝ

Ο
ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Ο ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αρ. αρθ. 4789
Χρονολ. Εισαγ. 17.3.1958
Είδος της Βιβλ. Κρατική
Αριθ. 92/285

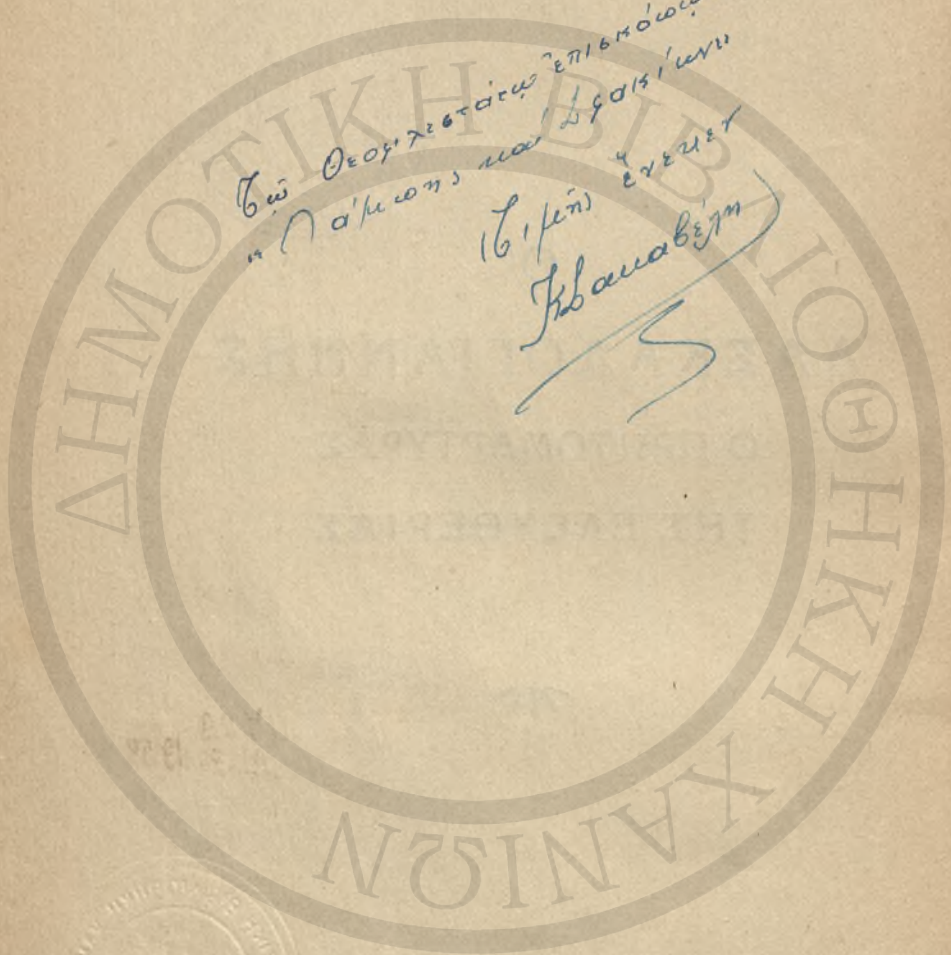
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
1952

βω Θεοφ. Κεραίας Ἐπιβ. ὁσως
" Π. ἀμωης καὶ Ἐφ. ἀσίου

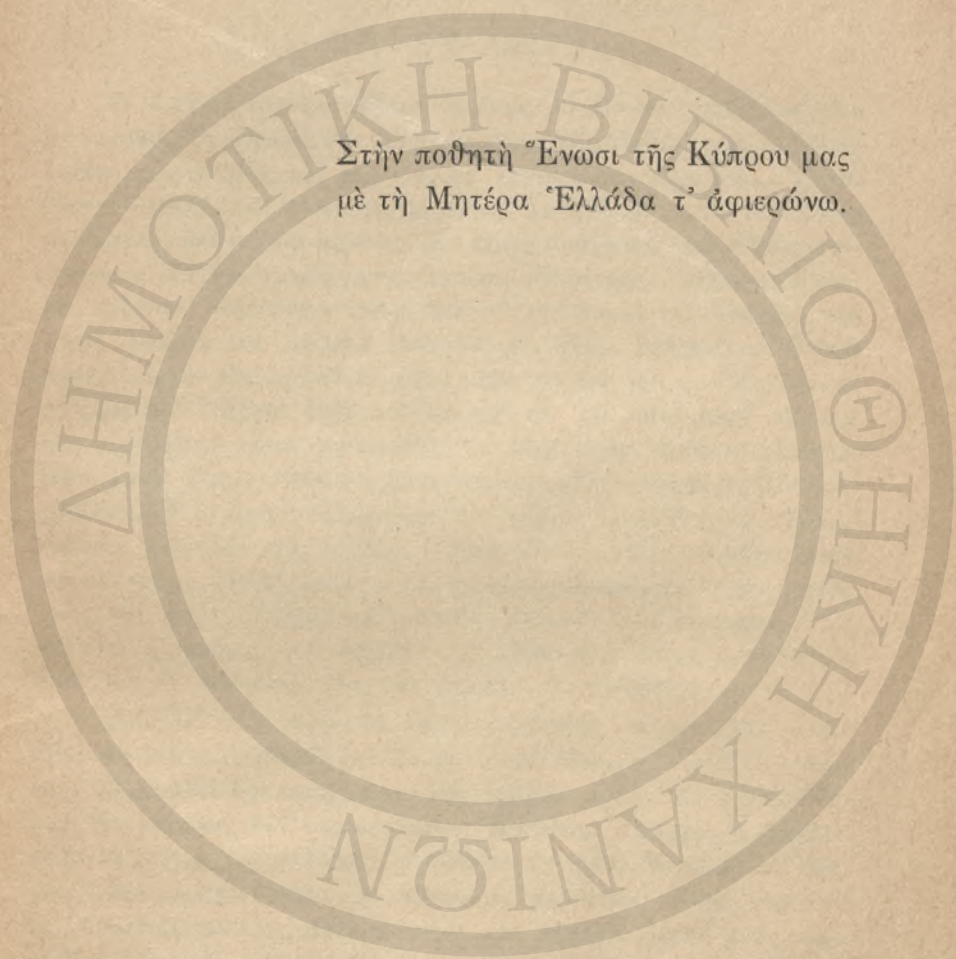
Ἰ. μ. η.

Κωνσταντίνου

Σ

Στὴν ποθητὴ Ἑνωσι τῆς Κύπρου μας
μὲ τὴ Μητέρα Ἑλλάδα τ' ἀφιερώνω.

Τ Α Σ Φ Α Κ Ι Α

Τὰ Σφακιά τᾶχουμε βέβαια ἀκούσει, μὰ δὲν τὰ γνωρίζομε ὅλοι ἀπὸ κοντά. Τὰ Σφακιά δὲν ἔχουν κάμπους καὶ πλατειὰ χωράφια δουλεμένα, πορτοκαλιές καὶ λεμονιές κι' ἀνθόσπαρτα περιβόλια. Ἔχουν βουνά, κατσάβραχα, γκρεμούς, χαράδρες. Δάση ἔχουν πολλὰ ἀπὸ ἄγρια κυπαρίσσα, πεῦκα, καὶ πρίνους. Δὲν ἔχουν ἀμαξωτοὺς καὶ τέλειες συγκοινωνίες. Σὲ δυὸ χωριά μόνο, πηγαίνει αὐτοκίνητο. Ἀνηφορικοὶ στενοί, φιδωτοί, κακόδρομοι σκαρφαλώνουν στὰ βουνὰ καὶ ὀδηγοῦν στὰ χωριά. Γενικὰ στὰ Σφακιά φαίνεται μιὰ ἄγρια ὁμορφιὰ κι' ὅποιος μπορεῖ νὰ τὴν κλείσῃ βαθειὰ μέσα στὴν καρδιά του, ἐκεῖνος μπορεῖ νὰ ζήσει ἐκεῖ. Ἔχουν ἀγέρι καθαρὸ καὶ τὸν πῶς πολὺ καιρὸ οἱ κορφὲς τῶν βουνῶν εἶναι χιονισμένες. Στ' ἀκρογάλια χειμῶνα-καλοκαῖρι εἶναι ζεστά. Στους πλούσιους βοσκότοπους πρόβατα καὶ αἴγες βόσκουν, χιλιάδες. Οἱ μέλισσες ἀκούραστες ἀπ' τᾶγρια λουλούδια τὸ εὐωδιαστὸ μέλι μαζεύουν στὶς κυψέλες. Τᾶγρια πουλιὰ κτίζουν φωλιὰς ψηλὰ στὰ καταράχια. Πολλὲς φορὲς ὁ ἀέρας καὶ οἱ κακοκαιριὲς κάνουν ζημιές, ἄλλες πάλι φορὲς, ὁ ἥλιος καὶ ὁ οὐρανὸς μαγεύουν καὶ θαμπώνουν. Ἡ θάλασσα ἢ πλατειὰ — τὸ Λυβικὸ — μὲ τάλαιφρὸ τὸ κύμα χαϊδεύει τὴν ἀκτὴ' μὰ σὰν θυμώσῃ, τότε, σπᾶ καράβια, ἂν τὰ πετύχῃ.

Πάνω ἀπ' ὅλα τοῦτα τὰ καλά, τὰ πλούτη, τὰ στολίδια, στέκει ἀθάνατη θεὰ ἢ Λευτεριά τοῦ τόπου. Ἐκεῖ εἶναι ὁ Ψηλὸς Της θρόνος. Τὰ Σφακιά δὲν πατήθηκαν ἀπὸ ἐχθρικό πόδι. Δὲν ἐσκλαβώθηκαν, δὲν ἐσκυψαν, δὲν ἐπροσκύνησαν. Ἐλεύθερα, ὑπερήφανα, ἡρωϊκά, κατὰ τὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, σιάνθηκαν ἄγγιχτα, ἀλώβωτα κι' ἀκέρια. Ἐκεῖ τὸ ἱερὸ δένδρο τῆς Λευτεριάς μεγάλωσε, ἔκαμε γερὲς ρίζες, δυνατοὺς κλώνους, ἄπλωσε γύρω καὶ παντοῦ κλαδιὰ καὶ παρακλάδια. Ἐμοιαζε μὲ καντύλι μπρὸς στὴν Παρθένα Μαρία τὸ φῶς ἐκεῖ τῆς Λευτεριάς. Μικρὸ τὸ φῶς μὰ λαμπερὸ στὸ γύρω του σκοτάδι τὸ πυκνό: Φάρος!

Ἐξω ἀπὸ τὰ Σφακιά ὁ καιρὸς περνᾷ κάτω ἀπὸ τῆς σκλαβιάς τὴν ταπεινώσῃ καὶ τὴν ντροπῇ, γιατί εἶναι ντροπῇ νᾶναι κανεὶς σκλάβος καὶ τὴν ντροπῇ αὐτὴ ὁ Ἕλληνας τὴν αἰσθάνεται ὡς τὰ φύλλα τῆς

καρδιάς του, και δὲν τὴν ἀντέγει. Μεγάλος εἶναι ὁ πόνος νὰ μὴν ὀρί-
 ζης τίποτα, τίποτα νὰ μὴν εἶναι δικό σου. Ὅ,τι προστάζει ὁ Τοῦρκος
 νὰ γίνεται, ἐκεῖνον νὰ δουλεύης, νὰ σκύβης τὸ κεφάλι νὰ περνᾷ, νὰ
 προσκυνᾷς τὸν Ἄγᾶ, τὸ χωράφι σου, τὸ καλὸ νᾶναι δικό του. Καὶ τὸ
 παιδί σου ἀκόμα, τὸ σπλάγχο σου, τὴν καρδιά σου, δὲν ὀρίζεις. Ἀπὸ
 τὴν ζεστὴ ἀγκαλιὰ τῆς μάννας του, ἀπὸ τὰ χᾶδια καὶ τὰ φιλιὰ τῆς
 ἀρπάζουν τὸ ἀγόρι τῆς. Ἐκεῖνο, μικρὸ βέβαια καὶ ἀκίτεχο, δὲν θὰ
 θυμᾶται, αὔριο ποῦν θὰ μεγαλώσῃ, θὰ μισήσῃ τοὺς δικούς του, θὰ
 γίνῃ ὁ φοβερώτερος ἐχθρὸς τοῦ σπιτιοῦ του καὶ θὰ χύσῃ καὶ τῆς
 ἴδιας τῆς μάννας του τὸ αἷμα. Ἡ μάννα, ἂν τὸ γνωρίσῃ, θὰ τοῦ πῆ:
 Καὶ σὺ παιδί μου μὲ κτυπᾷς; Καὶ σὺ παιδί μου; Τέτοια ἦταν ἡ ζωὴ
 ἐκεῖνα τὰ χρόνια καὶ ἐπερίμεναν τὴν ὥρα, τὴ στιγμὴ, ποῦ ἀπὸ τὴ μι-
 κρὴ σπῖθα τῶν Σφακιῶν (ὅπως ἀπὸ τὴ Μάνη καὶ τὸ Σοῦλι) νανάψῃ
 μιὰ μεγάλη φωτιά, νὰ φουντώσῃ, νάπλωθῇ, κι' ἀπὸ τὴ στάχτη μέσα,
 Ἐλεύθερη, ὀλοζώντανη ἢ Ἑλλάδα νὰ προβάλῃ.

Αὐτὸς ποῦ πῆρε τὴ φωτιά, τὴ λαμπερὴ τὴ σπῖθα, ψηλὰ στὸ χέρι
 τᾶξιο, τὸ δυνατὸ καὶ εἶπε: Ἐλᾶτε πίσω μου οἱ πιστοί, τί καρτερᾶτε;
 Ἐλᾶτε. Νὰ τὸ καθῆκον τὸ ἱερό, ἢ προσταγὴ ἢ ὥραία. Ἐμπρὸς νὰ
 δώσωμε τὸ φῶς ποῦ λαχταροῦν τὰδέλφια, ἀπὸ τὸ φῶς ποῦ ἔγομε, τὴ
 Λευτεριά. Ἐμπρὸς γιὰ τὴν Πατριδα καὶ τὸ Χριστό. Ἐμπρὸς. Αὐτὸς
 εἶναι ὁ Δασκαλογιάννης. Στᾶκουσμά του λάμπῃ δόξας φτερουγίζει
 στὰ βουνά μας, στὰ λαγκάδια, στὰ πελάγη, κι' ὄλο πάει κι' ὄλο πάει,
 πάντα νέα, ὀλοδροσερη, στολιζει, κι' ὁμορφαίνει ὅλα γύρω. Τὸ περή-
 φανο βουνό μας πῆρε χάρη ἀπὸ κείνη. Καὶ ὁ ἥλιος πὸ χαδιάρες τὶς
 ἀκτίνες του σκορπάει, σᾶν θὰ πῆς Δασκαλογιάννη!

Ὁ ἥρωας γεννήθηκε στὸ μεγάλο καὶ ὁμορφο χωριὸ τῶν Σφα-
 κιῶν, στὴν Ἀνώπολη. Πολλὰ πράγματα γιὰ τὴν παιδικὴ του ἡλικία
 δὲν ξέρομε. Φαίνεται πὼς τελείωσε τὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ του.
 Ἐπειτα ἀπὸ τοὺς δικούς του ποῦ ἦσαν ὅλοι γραμματισμένοι, ἀπὸ με-
 λέτες, ἀπὸ τὴν πείρα, μπόρεσε καὶ ἔμαθε τόσα πολλὰ πράγματα,
 ὥστε, κίνησε τὸ θαυμασμὸ τὴν ἐποχὴ του. Μιλοῦσε μόνο 4 γλωσσες.
 Δάσκαλο τὸν φώναζαν καὶ ἐννοοῦσαν ἀκριβῶς «Σοφο». Ἦταν ἐμπο-
 ροπλοίαρχος. Νὰ πὼς ἔγινε. Νέος, μὲ τὴ γερὴ κορμοστασιά, μὲ δύ-
 ναμη στὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ, ἔξυπνος, μπαίνει στὸ καράβι καὶ φεύ-
 γει ἀπὸ τὰ Σφακιὰ νὰ πάη μακριά, νὰ ἐργαστῇ, νὰ κάμῃ, νὰ ζήσει.
 Μὲ ὀρθάνοιχτα τὰ μάτια σχίζει τὶς πλατειὲς καὶ ἄγριες θάλασσες, μὲ
 φουροῦνες καὶ στερησεις. Παλεύει νύχτες καὶ μέρες μὲ τὰ κύματα,
 μὰ ἡ ζωὴ τοῦ χαμογελά. Ἀνοίγει τὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἢ καλὴ τύχη καὶ

τὸν ὑποδέχεται παντοῦ. Σ' ὅλες τις ἔμπορικὲς του δουλειῆς κερδίζει χρήματα. Κάνει δικό του καράβι. Σιγὰ - σιγὰ μὲ τὸν καιρὸ κάνει και δεύτερο και τρίτο και τέταρτο. Μὲ τὰ 4 τρικάρτα καράβια κάνει χρυσὲς δουλειές. Ἀπὸ τὰ κέρδη ἀγοράζει περιουσίες, κτίζει ὄραια σπίτια μὲ τρία πατώματα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πέρνει ἐλαιόφυτα, ἀμπέλια, κήπους, κοπάδια, μέλισσες. Δημιουργεῖ καλὴ οἰκογένεια. Τὸνομά του τώρα στὰ Σφακιὰ εἶναι γνωστὸ και σεβαστὸ ἀπ' ὅλους. Πολὺ τὸν προσέχουν και πολὺ τὸν ἐκτιμοῦν μικροὶ και μεγάλοι, συγγενεῖς και ξένοι, γνωστοὶ και ἄγνωστοι. Εἶναι ὁ μοναδικός. Διαφέρει σὲ ὅλα του ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Στὴ δύναμη τοῦ νοῦ, στοὺς τρόπους, ἀκόμα και στὴ φορεσιὰ γιατί μόνο ἐκεῖνος τότε φοροῦσε στὴν Κρῆτη Εὐρωπαϊκὴ φορεσιὰ και καπέλο.

Τὰ ἐλεύθερα Σφακιὰ βρῆκαν τὸν ἄξιο ἀρχηγό τους, τὸν Κυβερνήτη τους, πὸν ἔγινε τέτοιος ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του και τὴν ἀξίαν του. Στὴν τιμητικὴ αὐτὴ θέση ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ἔξυπνους, ζωντανούς, υπερήφανους, και πολεμιστὲς τὸν ἀνέβασε ἡ συνείδηση τῶν ἄλλων. Ὁ ἀρχοντας Δασκαλογιάννης εἶχε, ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι, τὸ δικό ἐλεύθερο κράτος, μὲ τὰ ἦθη και τὰ ἔθιμα πὸν σώζονται ἀκόμα. Ἀφοῦ, λένε, πὸς εἶχε δική του μονέδα, δικὰ του λεφτά, ἓνα κοφτήριο και ἔκοβε χρήματα. Ἄλλοι λένε πὸς τῷχε στὸ σπῆλιο τοῦ Δασκαλογιάννη και ἄλλοι στὸ ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ του. Αὐτὰ, εἶπαμε, ἔφθασαν στὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ στόμα σὲ στόμα. Ἀπὸ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα πὸν σώζονται εἰς τὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἡρακλείου ὁ Δασκαλογιάννης και ὁ ἀδελφός του Σγουρομάλλης, φαίνεται ὡς δρὸν πρόσωπον, ἀπὸ τὸ 1750 πὸν ὑπογράφει εἰς τοὺς Κώδικας ὡς γραμματέας τοῦ Φρουρίου τῶν Σφακίων (Καστέλε). Τὸ 1765 φαίνεται ὅτι εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου τῆς Ἐπαρχίας τῶν Σφακίων.

Μεγάλῃ ἐκτίμηση και ἀξία τοῦ ἔδιναν και ἔξω ἀπὸ τὰ Σφακιὰ. Στὶς ξένες χώρες πὸν γύριζε, ἦταν κατὶ τὸ ξεχωριστὸ και τὸ ἀνώτερο. Ἐνας τέτοιος ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε μιὰ μεγάλη ψυχὴ και μιὰ μεγάλη ψυχὴ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κλείη μέσα τῆς τὴν Ἑλλάδα. Ναι. Και στοῦ Δασκαλογιάννη τὴν ψυχὴ ἦταν ζωγραφισμένη ἡ Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα ἡ μεγάλη, ἡ Ἐλεύθερη, ἡ παλιὰ, ἡ δυνατὴ, ἡ κοσμοξακουσμένη Ἑλλάδα. Γιὰ κείνη κτυποῦσε ἡ καρδιά του, τὰ ὠραιότερα ὄνειρα ἔτρεφε γιὰ τὴν Πατρίδα του. Οὔτε τὰ καράβια, οὔτε οἱ περιουσίες, οὔτε οἱ θέσεις τὸν συγκινοῦσαν. Ὅταν ἔσχιζε τὶς θάλασσες κάρφωνε σ' ἓνα σημεῖο ψηλὰ στὸν οὐρανὸ τὴν ματιὰ του. Τότε ἔβλεπε τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Μιὰ ἰδέα, ἀλλὰ μεγάλη ἰδέα

μπήκε στο νοῦ του. Νά βοηθήση μ' ὅλη του τὴ δύναμη, μ' ὅλη του τὴν ψυχὴ, νὰ τὰ προσφέρῃ ὅλα θυσία καὶ ὀλοκαύτωμα, νὰ Ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάδα. Ἔτσι, εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους δραματιστὲς καὶ ἐμπνευστὲς τοῦ πιδ τολμηροῦ σχεδίου. Σκέψις ἀπλῆ στὴν ἀρχή, σιγὰ - σιγὰ μεγάλωνε - φούντωνε μέσα του, ὥσπου ξεχείλισε ἡ καρδιά του καὶ ἄρχισε τὸ ὑψηλὸ ἔργο τῆς διδασκαλίας. Ὡς διδάσκαλος διδάσκει τὴν εὐγενεσιτέρα διδασκαλίαν, κηρύττει τὸ μεγάλο κήρυγμα. Βάζει τὰ θεμέλια ποὺ πάνω θὰ κτισθῇ ὁ ναὸς τῆς Ἐλευθερίας. Πηγαίνει μπροστά καὶ δείχνει τὸ δρόμο τῆς τιμῆς. Πλήθος πίσω ἀκολουθεῖ. Σ' ἐκείνη τὴν θεϊαν πομπή, ἀκούεται ἡ προσευχή: Θεέ μου, σῶσε τὴν Ἑλλάδα. Θεέ μου λύτρωσε τοὺς Χριστιανούς σου, τοὺ χάνονται καὶ βασανίζονται καὶ πονοῦν καὶ ὑποφέρουν. Τί γινότανε πραγματικά, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πιδ πέρα ἀπὸ τὰ Σφακιὰ στὴν ἄλλη Κρήτη, στὴν ἄλλη Ἑλλάδα; Ὁ Ἑλληνισμὸς ἔλυωνε σὰν τὸ ἀναμένο κερί. Κλάματα παντοῦ καὶ τὰ κλάματα ἔφταναν ὡς τ' αὐτιά τοῦ Δασκάλου καὶ στὴν ψυχὴ του ἄφιναν τὰ σημάδια τους.

Τότε ἡ Κρήτη δοκίμασε τίς πιδ μαῦρες μέρες. Κάτω ἀπὸ τὰ φορικτὰ βασανιστήρια, κάτω ἀπὸ τὸ τουφέκι καὶ τὸ μαχαῖρι, λύγιζε τὸ θάρρος, μαραινόταν ἡ πίστις, θόλωνε τὸ μάτι καὶ ἀκολουθοῦσε τὸ μεγάλο κακό. Ἐνας - ἕνας, πολλοὶ μαζί, χωριὰ ὀλόκληρα ἀλλαξοπίστησαν. Καταστροφή! καταστροφή! Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἕνας ἔπαυε νὰ προσκυνᾷ τὸν σταυρό, δὲν ἦταν Ἑλληνας. Γιατὶ οἱ δυὸ αὐτὲς κληρονομίαι εἶναι σφικτὰ ἀγκαλιασμένες καὶ δταν πεθάνῃ ἡ μιὰ, ἡ ἄλλη δὲν ἀπορεῖ νὰ ζήσει. Αὐτὸ τὸ κακὸ τὸ εἶδε πιδ τρομερὸ καὶ πιδ μεγάλο ὁ Δάσκαλος καὶ ἔτρεξε νὰ προλάβῃ, πρὶν νὰ σβύσῃ τὸ ἄστρο τῆς Ἑλλάδας. Φοβήθηκε πὼς θὰ ἀναγκάσουν ὅλους τοὺς Ἑλληνες σιγὰ - σιγὰ νὰ τουρκέψουν. Δὲν ἦταν μόνο θερμοὺς πατριώτης, ἀλλὰ καὶ καλὸς Χριστιανός. Τὸν Ἅγιο Γεώργιο στὴν Ἀνώπολη, αὐτὸς τὴν ἔκτισε. Πρὶν ἦταν ἕνα μικροῦτσικο ἐκκλησάκι κρυμμένο μέσα σὲ πολλὰ καὶ πυκνὰ βᾶτα καὶ κανεὶς δὲν τῶξερε. Μιὰ μέρα ὁ γυιὸς του ἢ κάποιος ἄλλος πῆγε στὸ κυνηγι ψηλὰ στὸ βουνὸ καὶ ἀπὸ κεῖ εἶδε κάτι ποὺ ἄσπριζε στὰ βᾶτα μέσα. Καθαρίζουν τὰ βᾶτα, βρίσκουν τὸ ἐκκλησάκι καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Δασκαλογιάννη τὸ μεγάλωσε.

Γιὰ τίς δυὸ αὐτὲς ἰδέαι, Πίστη καὶ Πατρίδα, ἀρχίζει τὸν μεγάλο του ἀγῶνα. Μὲ θέρημ καὶ ἀνώτερο πατριωτικὸ παλμὸ εὐαγγελίζει τοὺς πιστούς. Σὰν ἄλλος Δημοσθένης ρητορεύει καὶ προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τοὺς ὁμοεθνεῖς σὲ μιὰ ἐξέγερση κατὰ τῶν κατακτητῶν. Τὰ λόγια του συγκινοῦν, θερμαίνουν συγκλονίζουν. Ἐπίστευε ὅτι μιὰ ἔπα-

νάσταση θὰ ἔσωνε τὴν Ἑλλάδα ὅσο ὑπῆρχε καιρὸς. Σὲ λίγο ἴσως θὰ ἦταν ἀργά. Πρὶν βασιλέψῃ τὸ ἀστέρι, πρὶν ἔρθῃ ὁ ἀφανισμὸς. Καὶ ἐπίστευε εἰς τὴν Νίκην. Ἐβλεπε τοὺς Ἑλληνας δυνατοὺς, ἀνίκητους, γίγαντες, ἥρωες. Μὲ ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἐδίδασκε στὰ Σφακιά, στὴν Ὀδυσσό, στὴν Τεργέστη, στὴ Βιέννη, παντοῦ. Οἱ ιδέες του τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦσαν καὶ τολμηρῆς καὶ παράξενες γι' αὐτὸ πολλοὶ φίλοι του, καλοὶ Ἑλληνες καὶ καλοὶ πατριῶτες τοῦ ἔλεγαν: Μὰ ἐσύ, ὁ δάσκαλος, ὁ ἔξυπνος, ὁ μορφωμένος, λὲς πὼς μποροῦν μιὰ χούφτα σκλάβων, χωρὶς δύναμη, χωρὶς ὄπλα, νὰ κινήσουν πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους; Μὲ μιὰ τόσο δυνατὴ Αὐτοκρατορία; Τί θὰ γίνῃ τότε; Μετά; Δὲν χρειάζονται δάσκαλε ἐπαναστάσεις καὶ ξεσηκωμοὶ γιατί θὰ φέρον τὸ θάνατο καὶ τὴν καταστροφὴν. Φτάνουν ὅσα γίνονται...

Ἄλλὰ ἡ φλόγα ποὺ ἔκαιγε στὸ στήθῃ τοῦ Δασκαλογιάννη, ὁ Ἐθνικὸς του παλμός, μόνο σ' αὐτὸ τὸν δρόμο τὸν ὀδηγοῦσε, μόνο ἔτσι τῷ βλεπε, μόνο εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐπίστευεν.

Μάλιστα ὁ ἐλεύθερος, ὁ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, ὁ πλούσιος, ὁ δυνατός, ποὺ μποροῦσε νὰ κάθεται, νὰ τρώῃ, νὰ πίνῃ, νὰ διασκεδάξῃ, νὰ ὑπερηφανεύεται γιὰ ὅσα ἔχη, νὰ ἀδιαφορῇ, ὅπως θὰ τῷ καναν ἄλλοι στὴ θέσῃ του, δὲν εὐρίσκει ἡσυχία. Ἀγωνίζεται, παλεύει, ὑποφέρει γιὰ τοὺς σκλάβους ἀδελφούς. Μεγάλῃ, πόσο μεγάλη ψυχῇ. Στὰ ταξίδια του πάντοτε εἶχε ἐπαφὲς καὶ συναντήσεις μὲ διαφόρους μεγάλους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς, προπαντὸς στὴ Ρωσία, ὅπου, ἔμπαινε καὶ στὸ παλάτι τῆς Βασίλισσας. Ἐκεῖ φαίνεται τοῦ ψιθύριζαν στ' αὐτὸ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ πὼς κάποτε θὰ τὰ βάλουν γιὰ καλὰ μὲ τὴν Τουρκία καὶ δὲν πρέπει νὰ χάσουν οἱ Ἑλληνες τὴν εὐκαιρία, νᾶναι ἔτοιμοι καὶ θὰ τοὺς βοηθήσουν. Γι' αὐτὸ τὸ τραγοῦδι λέει: Κάθε Λαμπρὴ καὶ Κυριακὴ ἔβαζε τὸ καπέλλο καὶ τοῦ Πρωτόπαπά λεγε τὸ Μόσκοβο θὰ φέρω.

ΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Δὲν πέρασαν πολλὰ χρόνια καὶ ξαφνικὰ τοῦ ἔρχεται ἡ εὐχάριστη εἴδηση πὼς ἡ Αἰκατερίνη τῆς Ρωσίας κίνησε πόλεμον τῶν Τούρκων καὶ προσπαθεῖ νὰ σηκώσῃ καὶ τοὺς σκλάβους λαοὺς. Πόση χαρὰ πλημμύρισε τὰ στήθῃ του. Ἐφθασε ἐκεῖνο ποὺ ὄνειρευτηκε καὶ λαχτάρησε. Ὁ Ἑλληνας ἀξιωματικὸς Παπάζωλης κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἀδελφοὶ Ὁρλώφ ποὺ εἶχαν τὸ στόλο πῆγαν στὴν Τεργέστη. Ἐκεῖ πῆγε καὶ ὁ Δασκαλογιάννης γιὰ νὰ συζητήσουν μὲ

τοὺς ἄλλους προύχοντες καὶ μεγάλους τὴν Ἐθνικὴ ὑπόθεσι. Μήπως
μποροῦσε νὰ λείπη, νὰ μὴν τύχη στὸ τραπέζι ἐκεῖνο, ποὺ ὁ ἴδιος
τόσο καιρὸ ἐτοιμάζε; Μποροῦσε νὰ μὴ βρεθῆ στὴ συζήτηση τῆς ἰδέας,
ποὺ ἐκήρυντε καὶ ἐδίδασκε καὶ προέλεγε καὶ ποθοῦσε καὶ ἐθαύμαζε;
Πῶς νὰ ἀπουσιάσῃ ἡ ψυχὴ, τὰ θεμέλια, ὁ ὄραματιστής, ὁ ἐμπνευστής,
ὁ καλλίτερος;

Κατασυγκινημένος ἀναρωπιόταν. Ἀλήθεια λοιπόν; Ἀλήθεια;
Ὡστε τ' ὄνειρό μου θὰ πραγματοποιηθῆ; Θὰ λυτρωθοῦν οἱ σκλάβοι;
Θὰ λάμψῃ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν; Καὶ ὥρες πολλὰς μίλησε στὴ γλῶσσά
τους, ποὺ τὴν ἤξερε βέβαια, γιὰ τὴν κατάστασι, μίλησε γιὰ τὴν Ἑλ-
λάδα τὴν παλαιά, γιὰ τὸ ἀρχαῖο κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖο της, καὶ πόσο
θὰ κέρδιζε ὁ κόσμος ἂν ἐλευθερωθῆ. Ἄκουσε καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρὰ
τοῦ ὅλα ὅσα τοῦ εἶπαν, ὅλα ὅσα ἔπρεπε νὰ γίνουν. Κατάστρωσαν τὰ
σχέδια. Ἐκεῖνος θὰ ἐνεργοῦσε στὸ νησί του, στὴν Κρήτη. Τοῦ εἶπαν
πὼς ἡ ἐπανάστασι, θὰ ἦταν γενικὴ καὶ πὼς τὸ σύνθημα θὰ τῷδιναν
πρῶτα στὸ Μωρηά. Πὼς θὰ κατέβαινε ὁ στόλος καὶ πὼς θ'ἄφερναν
πολεφόδια ὡς τόσο ὅμως ὁ λαὸς πρέπει νὰ ἐτοιμάζεται.

Καὶ ὁ περήφανος ἀετὸς γυρίζει τούτῃ τὴ φορὰ μὲ τίς φτεροῦγες
ἐτοιμὲς γιὰ νὰ πετάξῃ τόσο ψηλά, ὅσο κανένα πουλὶ δὲν πετᾷ. Πή-
γαινε νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ μεγάλο πανηγύρι, μὲ τὰ κλειδιά τῆς ἐκκλησιᾶς
στὸ χέρι, ν' ἀνοίξῃ γιὰ νᾶρθῇ ὁ Πατριάρχης νὰ τελειώσῃ τὴ λειτουρ-
γία, καὶ ὁ λαὸς νὰ ξαναψάλῃ: Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ. Φεύγοντας
ἀγόρασε μὲ δικά του λεπτὰ πολεμοφόδια καὶ φόρτωσε τὸ ἕνα του κα-
ράβι. Σᾶν τᾶφερε στὰ Σφακιὰ τὰ ξεφόρτωσε φανερὰ καὶ εἶπε κα-
θαρὰ ὅτι εἶναι ἐτοιμασίαι γιὰ ἐπανάστασι. Ὑστερα κάλεσε τοὺς
προύχοντες τῆς Ἐπαρχίας καὶ τοὺς εἶπε τὰ καθέκαστα. Κ' ἐκεῖνοι,
μὲ ἀφάνταστη χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸ δέχτηκαν τὴν ὥρα τὴν καλή.
Πίστεψαν ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἔβλεπαν, πὼς ἦρθε ὁ καιρὸς νὰ ἀγωνιστοῦν
καὶ νὰ δείξουν σ' ὅλο τὸν κόσμον, ὅτι γιὰ τῆς Πατρίδας τὴν τιμὴ, γιὰ
τοὺς σκλάβους ἀδελφούς των, δὲν θὰ λογαριάσουν οὔτε τὴν καλοπέ-
ρασὴ τους, οὔτε τὰ πλούτη τους, οὔτε τὴν ἡσυχία τους, ἀλλὰ θὰ θυ-
σιαστοῦν στὸν ἴδιο βωμὸ καὶ μάλιστα πρῶτοι. Κανεὶς δὲν τοὺς ἐμπό-
διζε νὰ ἀρνηθοῦν, νὰ ποῦν: Τί τὸν θέλομε ἐμεῖς τὸν πόλεμον; Γιατί
νὰ κάνωμε ἐμεῖς πόλεμον; Τὸ πολὺ-πολὺ ὅταν σηκωθοῦν οἱ ἄλλοι
ποὺ εἶναι σκλάβοι, τότε νὰ τοὺς βοηθήσωμε. Δὲν σκέφτηκε ὅμως καὶ
δὲν ἀπάντησε ἔτσι ὁ λαὸς τῶν Σφακιῶν. Οἱ ἐλεύθεροι Σφακιανοὶ ἐν-
νοιωσαν ρίγη, ἐννοιωσαν τὰ ἀνώτερα καὶ εὐγενέστερα συναισθήματα
στὶς ψυχὰς τους στὸ ἄγγελμα. Ἐνας μόνον δὲν ἐνθουσιάστηκε στὸ γε-

νικό ἐνθουσιασμό και δὲν χάρηκε στή χαρά τους, ἀλλὰ πόνεσε, στενοχωρέθηκε, ἀναστένανε. Ἦταν ὁ παπᾶς ἀπὸ τὴν Ἀνώπολη, ὁ Πρωτόπαπας, ὁ πρῶτος ξάδελφος τοῦ Δασκαλογιάννη.

Γιατί ὁ παπᾶς δὲν χάρηκε στήν γενική χαρά; Γιατί δὲν χαμογέλασε περήφανα κι' αὐτός; Γιατί ἐξωγραφίστηκε ἡ θλίψη στή ψυχή του; Ἐκεῖνος δὲν ἀγαποῦσε σᾶν ὅλους τὴν Πατρίδα; Δὲν ἤθελε τὴ Λευτεριά τῶν ἀδελφῶν νὰ δῆ; Τόσο κι' ἀκόμα πὶο πολὺ ἀπ' ὅλους τὴν πονοῦσε, μὰ τᾶβλεπε τὰ πράγματα ὡς ἦσαν, ὡς θὰ γίνουν. Δὲν εἶναι ὥρα ἔλεγε, δὲν εἶναι ὥρα ἀκόμα. Εἴμαστε λίγοι, ἀδύνατοι, και τὸ θεριὸ μεγάλο. Δάσκαλε ξένους μὴν ἀκοῦς, μὴν ἔχεις μπιστοσύνη. Καταστροφή στὸν τόπο μας θὰ φέρης, στὰ παιδιὰ μας. Βλέπω σφαγή και βάσανα και κλάματα καινούργια. Βγάλε ἀπ' τὸ νοῦ σου Δάσκαλε τὰ σχέδιά σου βγάλια. Ὅταν θὰ εἶναι ὁ καιρός, τὰ πράγματα θὰ δείξουν. Κι' ὁ Δάσκαλος τοῦ ἔλεγε: Τὰ πλούτη σου κοιτάξεις; Μὴν χάσει ὁ Πρωτόπαπας τὴν ἡσυχία ποῦχει; Ἡ Λευτεριά κερδίζεται μονάχα μὲ θυσίες. Μὲ αἷμα. Ὅσο εἶναι ὠραιότερη εἶν' ἀκριβὴ ἄλλο τόσο. Ἔτσι οἱ δυὸ δυνατοὶ τῶν Σφακιῶν, οἱ δυὸ πρωτεξάδελφοι εἶχαν ἀντίθετες γνώμες και μάλιστα γνώμες σωστὲς και οἱ δυὸ: Πὼς δὲν ἔπρεπε νάχωμε ἐμπιστοσύνη στοὺς ξένους εἶναι σωστὸ και πὼς δὲν ἦταν ὥρα ἀκόμα εἶχε δίκη ὁ Πρωτόπαπας. Ἀλλὰ ὅτι ἔπρεπε νὰ κληθῶν με τὴν εὐκαιρία ποὺ σηκώθηκε μὲ δύναμη σᾶν τὴν Ρωσική κατὰ τοῦ κατακτητοῦ και ὅτι με θυσίες και με αἷμα ποτίζεται γὰ νὰ φυτρώση τὸ δέντρο τῆς Ἐλευθερίας εἶχε δίκη ὁ Δασκαλογιάννης. Τί θὰ πῆ ἀναβολὴ και ἀναβολή; Συνήθως σὲ τέτοια ζητήματα τὸ λόγο ἔχει ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Δασκαλογιάννη και ὄχι ἡ λογικὴ τοῦ Πρωτόπαπα. Τώρα ξανάπε δυνατά: Τὸ Μόσχοβο θὰ φέρω. Και πραγματικὰ λίγο μετὰ τὴ συνάντησή του με τοὺς Ὁρλώφ στήν Τεργέστη κατέβηκε ὁ ρωσικὸς στόλος στὰ Ἑλληνικὰ νερά. Ἀμέσως μπαίνει στὸ καράβι με τὸν ἀδελφό του και μερικοὺς Σφακιανούς και πηγαίνει στήν Πελοπόννησο γὰ νὰ συνεννοηθῆ με τοὺς ἄλλους ἔπαναστάτες και νὰ δράση κι' ἐκεῖνος μαζί-μαζί. Ἐκεῖ ἔγινε μεγάλη σύσκεψη πολλῶν καπεταναίων, πῆραν ἀποφάσεις, ἔβγαλαν τὰ σχέδια ὅ,τι χρειάζεται και καθέννας πῆγε στὸ πόστο του.

Γυρίζοντας πίσω κάλεσε γενική σύσκεψη ὅλων τῶν διαλεκτῶν τῶν προκρίτων Σφακιανῶν στή Χώρα τῶν Σφακιῶν. Στὴ συνέλευση μίλησε με Ἐθνικὸ παλμό και συγκίνηση γιατί ἔβλεπε πὼς ἔφθασε πὰ ἡ μεγάλη στιγμή γὰ νὰ κάμουν τὸ ὑψηλόν τους χρέος. Τότε ὅλοι μαζί με μιὰ φωνὴ — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Πρωτόπαπα — πῆραν τὴν ἀπόφαση

νά κηρύξουν τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς Ρωσίας νὰ νικήσουν. Τὴν ἀπόφασίν τους τὴν ἔγραψαν σὲ πρακτικὸ καὶ ἀντίγραφο ἔστειλαν στοὺς ἄρχοντες τῆς Μάνης καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Ὁρλώφ ποὺ ἦσαν τότε στὴν Πάρο μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Δασκαλογιάννη Παῦλο. Πῆραν καὶ ἄλλες ἀποφάσεις στὴ συνέλευση ἐκείνη. Πρῶτα - πρῶτα τὸν Δασκαλογιάννη τὸν ὥρισαν Γενικὸ Ἀρχηγὸ τοῦ ἀγῶνα. Ἐπειτα ὥρισαν ἀπὸ κάθε χωριὸ ἓνα ἢ δυὸ ἀρχηγούς, καπετάνιους, ὄπλαρχηγούς, ἀναλόγως. Τέτοιοι ἦσαν: Ὁ Γεωργακομάρκος ἢ Γ. Δασκαλάκις ἀπὸ τὸ Καλλικράτη. Ὁ Ἀνδρέας Μόρος ἀπὸ τ' Ἀσκύφου. Ὁ Μανουσακίης καὶ ὁ Ἀνδρουλιῆς ἀπὸ τοὺς Πατακοὺς ἢ Βολοδιανοὺς τῆς Νίμπρου. Ὁ Βουρδουμπᾶς καὶ ὁ Μ. Κούτσουπας ἀπὸ τὴ Χώρα τῶν Σφακιῶν. Ὁ Γεώργιος Σκορδύλλης ἀπὸ τὸ Μουρί. Ὁ Γ. Πάτερος καὶ ὁ Ζαμπέτης ἀδελφὸς τοῦ Πρωτόπαπα, ἀπὸ τὴν Ἀνώπολη. Ὁ Μ. Μπουναῦτος ἀπὸ τὴν Ἀπάδαινα. Ὁ Δεληγιάννης ἀπὸ τ' Ἀσφέντου, ὁ Κοῦρδος ἀπὸ τὸν Ἀϊ Γιάννη. Ἐκτὸς βέβαια ἀπ' αὐτοὺς ἦσαν καὶ ἄλλοι καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα χωριὰ μὰ τὰ ὀνόματά τους δὲν σώθηκαν. Πᾶνε στὸ Πάνθεον τοῦ ἄγνωστου στρατιώτη. Ἐδιάλεξε ἔπειτα 100 νέους γιὰ νυχτερινὲς ἐπιχειρήσεις. Νυχτοπολεμιστὲς τοὺς ἔλεγαν καὶ οἱ Τούρκοι σῶμα τῶν Δαιμόνων (Σεϊτὰν τακμί). Οἱ νέοι αὐτοὶ πιάνουν πουλιὰ στὸ τρέξιμο φωτιὲς πετοῦν τὰ μάτια τους καὶ λάμπες ἢ θωριά τους. Ἀπ' τὸ κρασί τῆς Λευτεριάς εἶν' ὄλοι μεθυσμένοι. Τοῦ πολέμου ἡ λαχτάρα τὰ στήθη τους κεντᾷ. Τὴ σφαίρα στὸ σημάδεμα περνοῦν ἀπ' τὸ δακτυλίδι μὰ πεθυμοῦν μεσόφρυδο τοῦ Τούρκου γιὰ νὰ παίξουν. Τὴν νύχτα κάνουν πόλεμο, τὴν νύχτα χωρὶς ἄστρα, βαθὺ σκοτάδι ἀπλώνεται μὰ κεῖνος δὲν κοιμᾶται. Στὸ μονοπάτι, στὸ βουνό, τὴν νύχτα σκαρφαλώνει, χωρὶς νὰ σκοντάψη, χωρὶς νὰ παραστρατήση, χωρὶς νὰ πέση. Περπατᾷ ἑλαφρὰ σὰν τὴ γάτα πηγαίνει γρήγορα σὰν τὸ πουλί. Εἶναι πανταχοῦ παρών. Μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γεωργακομάρκο θὰ κτυποῦσαν τὴν νύχτα τὰ χωριὰ καὶ ἀκόμα θ' ἄτρεχαν παντοῦ ὅπου θ' ἄταν ἀνάγκη. Αὐτὰ ἔγιναν καὶ ἀποφασίστηκαν στὴ Χώρα τῶν Σφακιῶν.

Ὁ Σουλτάνος μόλις ἔμαθε τίς κινήσεις αὐτὲς τῶν Σφακιανῶν στέλνει μὴ πρεοβεία ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους τοῦ Πρέβελη καὶ τοῦ Τυμπακίου (ἔτσι εἶναι γραμμένο στὸ ὑτ' ἀρ. 2 Τούρκικο φερμάνι) νὰ συστήσουν στοὺς Σφακιανοὺς ἡσυχία καὶ προσοχή. Ὅταν πῆγε ἡ πρεοβεία καὶ εἶπε τί θέλει, τότε περήφανα καὶ μὲ ἀφάνταστο θάρρος ὁ Δασκαλογιάννης ἔδωσε τὴν ἐξῆς ὑπέροχη ἀπάντηση: «Δὲν ἡσυχάζομε μὲ κανένα τρόπο. Εἴμαστε ἔτοιμοι γιὰ τὸν πόλεμο καὶ προπαρα-

σκευασμένοι γὰ τὴν μάχη. Μὲ κανένα τρόπο δὲν ὑποτασσόμαστε».

Οἱ ἑπαναστάτες ξαναταμώθηκαν σὰν ἦρθε ὁ μαντατοφόρος ὁ Παῦλος ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ ἔφερε τὰ νέα. Ὅτι: Στὸ Μωρητὸ ὁ πόλεμος ἄρχισε, ἡ φωτιά ἀναψε, ὁ Ρωσικὸς στόλος κατέβηκε καὶ σχίζει τὰ Ἑλληνικὰ γαλανὰ νερά. Οἱ Ὀρλώφ ἔστειλαν γράμμα στὸν Δασκαλογιάννη καὶ τοῦ ἔδιναν τὶς τελευταῖες ὁδηγίες καὶ τοῦ εἶχαν τὸ σχέδιο δράσεως. Σύμφωνα μ' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ προσπαθήσουν νὰ χτυπήσουν τοὺς Τούρκους στὴν ὑπαιθρο καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ κλειστοῦν στὰ Χανιά. Τότε θὰ ἔρθη ὁ στόλος, θὰ τοὺς χτυποῦσε ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἡ πόλη θ'ἄπερθε. Ἀπὸ κεῖ μετὰ οἱ νικητὲς θὰ τραβοῦσαν πρὸς τὸ Ρέθυμνο καὶ συνέχεια στὸ Ἡράκλειο.

Η ΣΗΜΑΙΑ ΥΨΩΝΕΤΑΙ

Στοῦ Ψηλορείτη τὴν κορφή σ' ἓνα χαράκι πάνω ἓνας λεβέντης τραγουδᾷ καὶ παίζει καὶ τὴ λύρα: «Ἀπὸ φλόγες ἡ Κρήτη ζωσμένη τὰ βαρεῖά της τὰ σίδερα σπᾶ καὶ σὰν πρῶτα γτυπιέται, γτυπᾷ καὶ γοργῇ κατεβαίνει».

Ἐνα μικρὸ βοσκόπουλο τὸν ἐρωτᾷ καὶ λέει: Γιατί λεβέντη ἀλλάξεις τὸ λυτηρὸ τραγοῦδι; Γιατί νομίζω πὼς γροικῶ χαρούμενες καμπάνες. Γιατί ὁ ἥλιος σήμερα πὺ λαιπερὸς διαβαίνει, κ' ὁ οὐρανὸς γιατί γελᾷ καὶ χαίρεται ἡ πλάση; Τὸ ἀεράκι ἐλαφρὸ παίζει μὲ τ' ἀκρογιάλι; Τί εἶν' ἡ λάμψη ποῦ θωρῶ πρὸς τῶν Σφακιῶν τὰ μέρη; Κι' εἶδε σημάδι φανερὸ στὸν οὐρανὸ ἐπάνω μὲ γράμματα ὀλόχρυσα, ὀλόλαμπρα μεγάλα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ἢ ΘΑΝΑΤΟΣ.

Στὴν Ἀνώπολη, αὐτὴ τὴν ἱερὴ στιγμή 25 Μαρτίου 1770 ὁ Δασκαλογιάννης ξεδιπλώνει τὴ Σημαία τῆς ἑπανάστασεως καὶ τὴ φιλεῖ καὶ τὴ φιλεῖ κ' ὕστερα τὴν ὑψώνει. Τώρα χαϊδεύει τ' οὐρανοῦ τὰ πλάτη ὡς κυματίζει περήφανη καὶ ὁμορφη ἐπάνω στὸ κοντάρι. Χιλιάδες τόσες τουφεκιὰς τὴν χαιρετοῦν ὡς ὑψώθη. Φωνὲς χαρᾶς, φωνὲς γλυκὲς ἀκούονται. Ὅμορφες εἶναι οἱ χαρὲς τέτοιες στιγμὲς νὰ ζήσης, κ' ἀκόμα θάταν πὺ τρανὴ στοὺς ἀξιους πρωτοπόρους.

Πηγαίνει κ' ὁ Πρωτόπαπας εἰς τὴν στιγμήν ἐκείνη καὶ χαιρετᾷ καὶ προσκυνᾷ κ' ὀρκίζεται νὰ μείνη πιστὸς καὶ πρῶτος στὴ φωτιά μέχρι νὰ ἀναπνέη. Μπορεῖ νὰ τᾶβλεπε ἀλλοιῶς μὲ τὴ σοφὴ του σκέψη μὰ τώρα ἡ παλληκαριὰ κ' ἡ ἀνδρειὰ τοῦ λέγει νὰ πάη κοντὰ τους νὰ ταφῇ κ' αὐτὸς στὸ ἴδιο μνήμα ἢ ν' ἀναστήσουν τὴ φυλὴ.

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΤΥΠΗΜΑΤΑ

Τὰ χαράματα τῆς 4ης Ἀπριλίου οἱ ἀπελευθερωτῆς μὲ τὰ τουφέκια στὸν ὄμο, μὲ τὰ φυσεκίλια σταυρωτά, ἄρχισαν ἀπ' ὅλες τὶς μεριές, ἀπ' ὅλα τὰ χωριά, νὰ μαζεύωνται σ' ἓνα ὄρισμένο μέρος, στὸ μικρὸ ὄροπέδιο τῆς Κράτης, στὴ μεριά πού κατηφορίζει πρὸς τὸν Ἀποκόρωνα. Ἀπὸ κεῖ θὰ ἄρχιζαν. Κατεβαίνουν τὰ παλληκάρια μὲ ἑλαφρὸ τὸ πάτημα, μὲ τὴ θωριά ἀναμένη κι' ἀπὸ τὰ μάτια τους πετοῦν σπίθες ἀνδρειᾶς καὶ χάρις. Μπροστά - μπροστά περήφανα πηγαίνει ἡ Σημαία. Νά κι' ὁ παπᾶς κάθε χωριοῦ παρὼν κι' ἐκεῖνος εἶναι. Ποτὲ δὲν ἀπουσίασε τὸ ράσο ἀπ' τοὺς ἀγῶνες τοὺς ἐθνικοὺς. Στὸ ἓνα χεῖρ ὁ σταυρὸς στὸ ἄλλο τὸ τουφέκι. Εἴκοσι εἶναι οἱ ἱερεῖς κι' ἐκεῖνοι ἄρματωμένοι. Ἕνας πελώριος παπᾶς, γίγαντας ὡς ἐκεῖ πάνω, κάνει μεγάλη ἐντύπωση. Θεριοῦ θαρροεῖς πὼς εἶναι. Τίνος χωριοῦ; Πῶς λέγεται;

Εἶναι ὁ ξακουστὸς παπᾶ - Σήφης ἢ Δασκαλόπαπας, ἀπὸ τὸ Καλλικράτη, ἀδελφὸς τοῦ Γεωργακομάρκου. Γνωστὸς καπετάνιος καὶ πολεμιστῆς. Αὐτὸς εἶναι πού τόλμησε καὶ τᾶβαλε μὲ τὸν τρομερὸ γιανίτσαρο Ἀληδάκη. Ὁ Ἀληδάκης φόβος καὶ τρόμος τῶν Χριστιανῶν, ἔσφαξε, σκότωσε καὶ ἄρπαξε ὅλες τὶς καλὰς περιουσίες τῶν Χριστιανῶν, κι' ἔγινε μεγάλος καὶ πλούσιος. Κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ μετρηθῆ μαζί του. Γῆς καὶ οὐρανοῦ τὸν ἔτρεμε. Ἀλλὰ βρέθηκε ὁ καλλίτερός του. Κατὰ λάθος ἔκλεψε τὰ πρόβατα τοῦ παπᾶ - Σήφη. Τότε κι' ἐκεῖνος μαζεύει τοὺς Καλλικρατιανούς, πηγαίνει στὶς Μαδάρες καὶ ὅσους βοσκούς τοῦ Ἀληδάκη δὲν ἔσκότωσε τοὺς ἔδιωξε. Τοῦ πήρε πολλὰς χιλιάδες πρόβατα καὶ αἴγες, ὅ,τι βρῆκε στὶς μάντρες καὶ ὄλους τοὺς βοσκοτόπους καὶ μοίρασε στοὺς ἄνδρες του. Ἐπειτα μῆνυσε τοῦ Ἀγᾶ: «Ἐλα νὰ τὰ πάρης». Μὰ ποῦ! Κρύφτηκε στὸ ὄστρακό του ὁ γιανίτσαρος. Ὁ παπᾶ - Σήφης ἦταν καὶ πολὺ καλλίφωνος. Εἶχε τὴν πιὸ γλυκειὰ καὶ πιὸ μελωδικὴ φωνή. Δὲν χόρταινες νὰ τὸν ἀκοῦς νὰ ψάλῃ.

Τὸ ἀπόγευμα, τῆς 4ης Ἀπριλίου εἰς τὴν Ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου πού εἶναι στὴ μέση τοῦ μικροῦ κάμπου τῆς Κράτης ἔγινε μὲ πρωτοφανῆ μεγαλοπρέπεια ἡ Δευτεροανάσταση. Ἐψαλαν ὅλοι μαζί τὸ Χριστὸς Ἀνέστη, εὐχήθησαν στὴν Ἀνάσταση τοῦ δούλης Πατρίδας, ἔκαμαν τὸν ἀσπασμὸ καὶ ὕστερα ξεχύθησαν σὲ πρωτάκουστο γλέντι. Ὁμοβροντίες στὸν ἀέρα καὶ τὰ ἀθάνατα ριζίτικα τραγούδια, γέμιζαν τὸν θόλο τ' οὐρανοῦ καὶ ζωντάνευαν τὸν πόθο γιὰ ἐκδίκηση. Μήπως ἦσαν τοῦ Χάρου τὰ τραγούδια; Ἄραγε καμὶ προαίσθηση; Κανένα προμήνυμα; Ἴσως.

Ἡ σάλπιγγα ὡς ἔπαιζε εὐθύς τὸ ἔργο ἀρχίζει. Πρὸς τὴν μεριά τοῦ Ἀμαριοῦ καὶ Ἀγίου Βασιλείου τράβηξαν ὁ Μόρος καὶ ὁ Μανούσακας, οἱ νυχτοπολεμιστὲς πρὸς τὸ Ρέθυμνο καὶ ὁ Δασκλογιάννης μὲ τοὺς ἄλλους πρὸς τὰ Χανιά. Ἀκούτε πῶς θὰ τᾶγραφε ὁ ποιητὴς μας τοῦ Ρωτόκριτου Κορνάρου, στὴν πρώτη ἐπίθεση:

«Σᾶν στὰ λαγκάδια τὰ βαθειὰ τ' ἄγρια τὰ δασωμένα
ἀποῦναι μέσα τὰ θεριά κι' ὄρνια κατοικημένα.
κι' ἔχουσι δένδρα καὶ κλαδιὰ σὲ μιὰ-μεριά καὶ σάλλη
καὶ κατεβῆ ἀπ' τὰ βουνὰ ἀνεμικὴ μεγάλη
καὶ με βροντὴ καὶ ἀστραπὴ μέσα στὰ δάση δώση
κατασκορπίση τὰ κλαδιὰ τὰ δένδρα ξερριζώση
κι' οἱ σκόνες μὲ τὴν ταραχὴ φόβο τοῦ κόσμου δώσου
φεύγουσι ὄρνια καὶ θεργιὰ νὰ βροῦν ἄδεια νὰ γλυτώσου
ἐδέτζ' ἐβρόντησε ὁ οὐρανός, κι' ἡ γῆ ἀνεσηκώθη
ὅταν ἡ πρώτη τουφεκιά εἰς τῶν Τουρκῶν ἐδόθη».

Ἔτσι κατατρομαγμένοι ἔφυγαν ἀπ' ὅλα τὰ γύρω χωριά κ' ἔτρεξαν νὰ κρυφτοῦν στὰ φρούρια τῶν Χανιῶν καὶ τοῦ Ρεθύμνου γιὰ νὰ σωθοῦν. Καὶ οἱ ἀγριότεροι Γιανίτσαροι, ποὺ ὡς σήμερα ἔδεσαν καὶ σκότωναν χωρὶς νὰ λογαριάζουν κανένα κρύφτηκαν. Καὶ ὅμως οἱ Τοῦρκοι διοικητὲς τῶν πόλεων δὲν ἀνέφεραν στὸν Σουλτάνο, ἴσως ἀπὸ ντροπὴ ἴσως ἀπὸ ἐγωϊσμό τί ἀκριβῶς γίνεται, παρὰ μόνο πὼς οἱ Σφακιανοὶ ἔκαναν ἐπανάσταση καὶ στέλνει καὶ ἐκεῖνος τὰ παρακάτω Φερμάνι:

Αὐτοκρατορικὸ Φερμάνι πρὸς τὰς Ὀθωμανικὰς Ἀρχὰς Κρήτης... λέγει: «Μοῦ ἀνέφεραν ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ποὺ πάντοτε ἔχουν τὸ νοῦ τους στὶς στάσεις καὶ τὶς ραδιουργίες, τελευταῖα ξεσηκώθηκαν μὲ σκοπὸ ν' ἀρπάξουν καὶ νὰ λεηλατήσουν τὰ ὑπάρχοντα τῶν Μουσουλμάνων καὶ νὰ βοηθήσουν τὸν ἀπιστο Μόσχοβο, ὁ ὁποῖος τοὺς ἔστειλε μὲ τὸ πλοῖο του πολεμοφόδια καὶ ἄλλα εἶδη πολέμου μὲ σκοπὸ νὰ κτυπήσουν τοὺς Τούρκους τῆς Μάνης καὶ τῆς Κρήτης. Ἐπειδὴ τώρα μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα μαζεύτηκαν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ νησιοῦ Σφακιανοὶ στὰ Σφακιά, τὰ ὁποῖα δχύρωσαν γύρω-γύρω καὶ ἐμάζωσαν καὶ ἀποθήκευσαν πολεμοφόδια καὶ τροφίμα καὶ πῆραν θέσεις γιὰ τὴ μάχη, κ' ἂν δὲν τιμωρηθοῦν παραδειγματικά, θὰ ξεσηκωθοῦν ὅλοι οἱ Ραγιαδες τῆς Κρήτης, πράγματα ποὺ τὰ ἐξακριβώσα ὡς ἀληθινὰ καὶ μοῦ τὰ ἀνέφερες καὶ ὁ Διοικητὴς τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ἐξοχώτατος Βεζύρης, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, οἱ οὐλεμάδες, οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν Γιανιτσάρων, οἱ μου-

φτῆδες, νὰ κάμετε ὅλοι σύσκεψη καὶ ἂν δῆτε ὅτι ἔκαμαν ἐπανάσταση καὶ βοηθοῦν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως, ὁπότε τιμωροῦνται σύμφωνα μὲ τὸν ἱερὸν μας Νόμον μὲ τὸν ἀφανισμὸν καὶ τὴν σφογὴν, τότε ὅλοι σεῖς νὰ ἐκστρατεύσετε ἐναντίον τους καὶ νὰ τοὺς σφάζετε μὲ τὸ καθαρὸ ξίφος τοῦ Ἱεροῦ Νόμου. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἐξεδώθη καὶ ἐστάληκε ἡ ἱερὰ διαταγὴ μου».

Ὡστόσο ὁ Δασκαλογιάννης εἶχε προχωρήσει μὲ τις δυνάμεις του καὶ τὸν εἶχαν ἀκολουθήσει καὶ πολλοὶ ἀπ' ὅπου περνοῦσε, τοῦτο φαίνεται ἀπὸ μιὰ ἐρώτηση πού ὑποβάλλει ὁ ἱερὸς Φετβᾶς στὸν Σουλιάνο. Τὸν ἐρωτᾷ: «Ἄν οἱ ὑπόδουλοι ἐνὸς τόπου, ἀρνοῦνται νὰ πληρώσουν κεφαλικὸ φόρο καὶ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς ἐχθροὺς καὶ πάρουν μὲ πόλεμο μερικὰ χωριά καὶ ὅμως κατὰ τὸν πόλεμο αἰχμαλωτισθοῦν ὄρισμένοι, λέγει ὁ Ἱερὸς Νόμος, ὅτι πρέπει νὰ κτυπήσωμε τὰ χωριά τους καὶ αὐτοὺς νὰ τοὺς σφάζωμε καὶ νὰ τοὺς ξεαφανίσωμε». Ἀπάντηση: Μάλιστα.

Χωρὶς σοβαρὴ ἀντίσταση οἱ Σφακιανοὶ ἔκλεισαν τοὺς Τούρκους στὰ Κάστρα, Χανιά καὶ Ρέθυμνο καὶ ὁ Δασκαλογιάννης στρατοπέδευσε στὴ Μαλάξα. Ἐκεῖ τοῦ ἔγραφαν στὸ γράμμα τους οἱ Ὁρλώφ νὰ περιμένῃ ὡς πὺν νᾶρθοῦν τὰ καράβια νὰ κτυπήσουν ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὴ στεριά καὶ ἡ πόλις νὰ ἐλευθερωθῇ. Κι' ἔβλεπε μὲ τὴ φαντασία του ὁ ἀρχηγὸς ψηλὰ στὸ φρούριο περήφανη καὶ ὁμορφη τὴ Σημαία του νὰ κυματίζει καὶ νὰ γαῖδεύει τὸν οὐρανό. Ἄκουε τις καμπάνες τῆς χαρᾶς νὰ χτυποῦν, τις ἐκκλησιεὶς νὰ λειτουργοῦνται καὶ τοὺς Χανιωτὲς νὰ τραγουδοῦν, νὰ πανηγυρίζουν! Πότε πάλι, ἡ ματιὰ του ἔπεφτε βαθεῖα στὸ πέλαγος καὶ τότε ἔβλεπε — νόμιζε πὼς ἔβλεπε — νᾶρχωνται πολλὰ, πολλὰ, μεγάλα καράβια. Ἀλλά... Πόσες φορές, ἄλλα γυρεύει ὁ συλλογισμὸς κι' ἄλλα ὁ Θεὸς μᾶς στέλνει.

Ἡ ρωσικὴ ἐκείνη βοήθεια, πὺν μὲ τόση λαχτάρα περιέμενε νὰ φανῇ, δὲν ἦρθε, ποτέ. Ἐπρόδωσε τὸ μεγάλο καὶ ἀγνὸ πατριώτη. Ἴσως διότι ἓνα ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ τοῦ λαοῦ τούτου εἶναι ἡ προδοσία. Ἄλλοιῶς γιατί ξεσήκωσε τόσους ἀθώους καὶ τοὺς ὠδήγησε στὴ σφαγὴ; Γιατί ἔδωσε τὸ λόγο ἀφοῦ δὲν εἶχε; Γιατί καὶ στὰ 21 μὲ τὸν Ὑψηλάντη καὶ μετὰ καὶ πάντοτε αἱματοκύλισε τὴν Ἑλλάδα; Πὼς θὰ ξεπλυθῇ τὸ στίγμα αὐτό; Καὶ τώρα πὺν δὲν ἔρχεται βοήθεια, καὶ τῶμαθαν οἱ Τούρκοι, ἀρχίζουν τις μεγαλύτερες καὶ γρηγορότερες ἐτοιμασίεις, νὰ τιμωρήσουν σκληρὰ καὶ παραδειγματικὰ τὸν πρῶτο ἀνθρώπο — ἦρωα — πὺν τόλμησε νὰ τὰ βάλῃ μὲ τὸν ἀνίκητο, μὲ τὸν

παντοδύναμο σουλτάνο. Ὡς ἡ Τουρκία τῆς Κρήτης βρίσκεται στὸ πόδι.

Πόθο καὶ ὄρεξη ἔχουσι Τοῦρκοι καὶ Γιανιτσαροὶ
 νὰ τὰ πατήσουν τὰ Σφακιά, καθέννας τους νὰ πάρη.
 Πλοῦτη πολλὰ καὶ θησαυροὺς καὶ λάφυρα ν' ἀξίζουν
 πρῶτα, ὡς εἶχαν ἀκουστά, στὰ πλοῦτη τὰ νομίζουν.
 Ἦσαν καὶ νέες στὰ Σφακιά θεές ζωγραφισμένες
 στὴν τάξη καὶ τῆ φρόνηση στὸ κόσμον ἔξαιρουσμένες.
 Τέτιοι ἀνθοὶ φυτρώνουσι σ' ἐκεῖνα τ' ἄγρια ὄρη
 καὶ πεθρμύσαν τὰ σκυλιὰ νὰ πάρουν τέτοια κόρη.
 Κινοῦνται κι' ἐτοιμάζονται εἰς τὰ Σφακιά νὰ πάνε
 μάννες καὶ δὲ θὰ κλάψετε σ' αὐτὰ ποῦ μελετᾶνε.

Δύσκολες τοῦτες οἱ στιγμὲς εἰς τὸν Δασκαλογιάννη. Ἀνεμοζάλη, ταραχή, φουρτοῦνα ἀπ' ὦρα σ' ὦρα. Πῶς θὰ παλέψη μοναχός; Ποῖο δρόμον θὰ τραβήξῃ; Τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς τιμῆς σὺν ἄλλοις Λεωνίδα, ἢ νὰ κρυφτῆ εἰς τίς σπηλιές, στὰ ὄρη, στὰ λαγκάδια, δηλώνοντας ὑποταγή; Νὰ μὴν τολμήσῃ νὰ μετρηθῆ με τοὺς Τούρκους; Καὶ ἡ φωνὴ ἀκούστηκε: Ἐλάτε νὰ τὰ πάρετε. Ὅσοι κι' ἂν εἴστε ἐλάτε. Πηγαίνει ἀμέσως στ' Ἀσκύφου, ὅπου προσκαλεῖ καὶ φθάνουν ὅλες οἱ δυνάμεις γιὰ νὰ πάρουν ἀποφάσεις μαζὶ ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ μετὰ τὴν προδοσίαν. Ὅλοι μιὰ ἰδέαν. Ὅλοι μὲ μιὰ καρδίαν ἀποφάσισαν ν' ἀνταχθοῦν νὰ πολεμήσουν, νὰ μὴν ἀφίσουν τὸν ἐχθρὸν νὰ πατήσῃ καὶ νὰ μολύνῃ τὸ ἱερὸν χῶμα τ' ἀπάτητο ὡς τὴν ὦραν κείνη ἀπὸ πόδι ἐχθροῦ. Ὁ Πρωτόπαπας βροντοφωνεῖ: Ν' ἀγωνιστοῦμε μὲ καρδίαν γιὰ τὰ Σφακιά μας. Ἡ τιμὴ τοῦ αὐτοῦ προστάζει. Συμφώνησαν ὅλοι κι' ὁ ἀρχηγὸς διέταξε νὰ πιάσουν ὅλα τὰ σημεῖα, ὅλες τίς πόρτες ἀπ' ὅπουμποῦσε ν' ἀνεβῆ καὶ νὰ περάσῃ ὁ ἐχθρός. Ἔτσι ὁ Μανούσακας καὶ ὁ Μοράκης μὲ 500 ἄνδρες πῆγαν πρὸς τὰ Ρεθυμνιώτικα. Ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Σκορδύλης κι' ὁ Χουῆδος πρὸς τὸν Ἅγιον Βασίλειον μὲ 400, ὁ Μπουνάτος πῆγε πρὸς τὴν μεριά τοῦ Σελίνου καὶ ὁ Δασκαλογιάννης μὲ 600 παλληκάρια ἔπιασε τ' Ἀποκορωνιώτικα. Οἱ πρῶτοι Τοῦρκοι ποὺ ξεκίνησαν ἦσαν 18.000. Ἀφοῦ ξεκουράστηκαν στὸ χωριὸν Βούσες πῆγαν τὸν ἀνήφορον σιγὰ-σιγὰ μὲ χαρὲς καὶ ξεφωνητὰ καὶ τραβοῦσαν πρὸς τὰ Σφακιά ὅλοι μαζεμένοι καὶ ὄχι λίγοι-λίγοι καὶ ἀπὸ πολλὰ σημεῖα ὅπως ὑπολόγισε ὁ Δασκαλογιάννης. Ἀμέσως κι' αὐτὸς εἰδοποιεῖ καὶ βρέθηκαν ὅλοι στὴν Κράπη, ἀπ' ὅπου θὰ περνοῦσαν οἱ ἐχθροί. Πιάνουν οἱ Σφακιανοὶ τίς πιὸ κατάλληλες θέσεις καὶ περιμένουν. Περιμένουν μὲ τὸ δάκτυλον στὴν σκανδάλη νὰ δώσουν ἓνα τρομερὸν μάθημα στὸν

Τουρκο πὸν προσπαθεῖ νὰ μολύνῃ τ' ἀμόλυντα. Καὶ οἱ Τουρκοὶ ἀνεβαίνουν. Ἀκόμα εἶναι μακρούα. Μόλις ἀκούεται σιγὰ-σιγὰ κάποιον μουρμούρισμα, πὸν ὄλο καὶ πλησιάζει καὶ μεγαλώνει κι' ἀκούγεται. Τὰ βήματα εἶναι ἐλαφρὰ καὶ προσεκτικὰ μὰ τόσα πολλὰ πὸν ὄσο κι' ἂν εἶναι βουβὰ κάνουν ἕνα θόρυβο μὰ ὄχλαγωγία. Κι' ὄλο ἔρχονται κοντὰ-κοντὰ. Οἱ δικοὶ μας κρατοῦν καὶ τὶς ἀναπνοές τους. Φθάνουν πολὺ κοντὰ. Τότε ἀκούστηκε μιὰ φωνή, μιὰ δυνατὴ φωνή. Τὸ πρόσταγμα. Ἡ διαταγὴ τοῦ Λασκάλου. Φωτιά! Ἀμέσως μιὰ βοή, πολεμικὲς διαταγές, φωνές, βλαστήμιες, παρακάλια, ξεφωνητά. Καὶ σ' ἐκεῖνη τῇ σύγχυση τὸ τουφέκι τοῦ Σφακιανοῦ κτυποῦσε, σημάδευε, ἔριχνε. Κι' ἐπάγωσαν οἱ καρδιές τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τρόμον καὶ φόβον καὶ λιποθυμίαν.

Ὁ πόλεμος ἀρχίζει. Τὰ λαγκάδια καὶ οἱ πλαγιές τὸν ἀντιλαλοῦν. Οἱ πρῶτες τουφεκιές ἔγιναν περιστρεφάκια καὶ πέταξαν παντοῦ κι' ἐπήγαν τὴν μεγάλη εἶδηση στοὺς σκλάβους ἀδελφούς. Μὲ συγκίνηση τὴν δέχτηκαν καὶ μὲ κρυφὸ πόθον τὰ χεῖλη τους ψιθύρισαν: Βοήθησέ τους Παρθένε Μαρία. Δῶσε τους δύναμιν, προστάτεψέ τους.

Ὁ πόλεμος τώρα ἀνάβει. Τὸ αἷμα ὀλόζεστο τρέχει καὶ βάφει τὸ χόρτον, τὸ χῶμα, τὴν πέτρα. Οἱ Τουρκοὶ ἀφρίζουν ἀπὸ τὸ κακὸ πὸν οὔτε βῆμα οὔτε πιθαμὴ δὲν μποροῦν νὰ προχωρήσουν. Οἱ δικοὶ μας γεμίζουν καὶ κτυποῦν. Κτυποῦν ὅπως ἔξερουν, προφυλάσσονται ὅπως πρέπει. Σωροὺς βλέπεις τοὺς σκοτωμένους ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ πάλι εἶναι καὶ ἀπὸ κεῖ οἱ πῖο πολλοὶ δικοὶ μας. Οἱ Τουρκοὶ εἶχαν πῖορὲν ὀμίηρον 4.000 χριστιανούς καὶ τοὺς ἔβαλαν μπροστὰ - μπροστὰ γιὰ νὰ σκοτώνονται ἐκεῖνοι. Τοὺς εἶχαν καὶ μικρὰ σακκούλια γεμάτα πολεμοφόδια καὶ τὰ σήκωναν, γι' αὐτὸ τοὺς ἔλεγον «σακκουλιέριδες». Ἦθελαν οἱ δυστυχεῖς νὰ φύγουν, ἀλλὰ μποροῦσαν; Εὐκόλον ἦταν; Ἀφοῦ σ' ἔχει μπροστὰ του νὰ τὸν σώσης καὶ σὲ βλέπει, πῶς θὰ τοῦ φύγης; Μὰ κι' ἂν ἔφευγε κανεὶς, μόλις θὰ πλησίαζε στοὺς Σφακιανούς μαύρη μοῖρα τὸν περίμενε. Νὰ φωνάξῃ; Νὰ μιλήσῃ ἑλληνικά; Ποιὸς ἀκούει τέτοια ὦρα καὶ ποιὸς πιστεύει! Γι' αὐτοὺς ἦταν μπροστὰ ὁ γκρεμὸς καὶ πίσω τὸ ρέμα. Καὶ ὄμως τὰ κατάφεραν ὄρισμένοι καὶ πέρασαν. Στὴν Κράπη ἔγινε ὁ τάφος ὁ πρῶτος τῶν Τουρκῶν. Δὲν περνοῦν, δὲν προχωροῦν, ὄσες χιλιάδες κι' ἂν εἶναι. Σκληρὴ μάχη δυὸ μέρες καὶ οὔτε βῆμα μπρὸς οἱ Τουρκοὶ. Σᾶν εἶδαν πῶς δὲν φέρνουν ἔτσι κανένα ἀποτέλεσμα τότε ἄλλες δυνάμεις ἔμειναν καὶ ἐσυνέχιζαν τὸν πόλεμον καὶ ἄλλες ἀνοίχτηκαν πολὺ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καὶ ἄρχισαν νὰ σκαρφαλώνουν καὶ μὲ τὰ χέρια ἀκόμα πάνω στὶς ἀπότομες πλαγιές

τοῦ βουνοῦ ἀπὸ τὰ ἀπροφύλαχτα ἐκεῖνα μέρη. Δὲν ἄργησαν νὰ τοὺς ἀντιληφθοῦν οἱ Σφακιανοὶ καὶ ἀρραΐωσαν ἀμέσως μὰ ἦσαν τόσοι λίγοι, ὥστε ἦταν ἀδύνατον νὰ βρεθοῦν σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση. Μὲ ἀφάνταστη ἀγωνία καὶ ἥρωϊσμὸ ἀγωνίζονται νὰ τοὺς ἐμποδίσουν. Πολλὲς φορὲς κυλοῦσαν βράχους ἀπὸ ψηλὰ γιὰ νὰ γκρεμίσουν μ' αὐτοὺς τοὺς Τούρκους ποὺ ἀνέβαιναν. Καὶ μὲ τὰ χέρια σὲ μερικὲς στιγμὲς τοὺς ἄρπαζαν καὶ τοὺς πετοῦσαν στὸ γκρεμὸ. Μὰ ἕνας τέτοιος ἀγῶνας σκληρὸς δὲν βασιᾶ πολὺ. Τὰ μπουλούκια βγαίνουν, καὶ οἱ ἐλευθερωτὲς ἀναγκάζονται νὰ τραβηχτοῦν πίσω σὲ νέες θέσεις γιατί θὰ κυκλωθοῦν καὶ θὰ πιαστοῦν. Ἐδῶ τελειώνει ἡ μάχη στὴ Κράπη, ποὺ εἶχε τὴν πρώτη μέρα σκοτωμένους Τούρκους 250, τραυματίες 470 καὶ ἴσως περισσότεροι τὴν ἐπομένη καὶ στὸ ἀνέβασμά τους. Σφακιανοὶ σκοτωμένοι 10, τραυματίες 23. Οἱ καινούργιες θέσεις τῶν δικῶν μας εἶναι ἐκεῖνες ποὺ φυλάσσουν νὰ μὴ μποῦν οἱ ἐχθροὶ στ' Ἀσκούφου. Ταμπουρώνονται καλὰ ὅπως στὴν Κράπη καὶ περιμένουν νὰ δώσουν κ' ἄλλο μάθημα στὸν ἐχθρό. Ἐνῶ ὅμως εἶχαν ὅλη τὴν προσοχὴ τους πότε θὰ φανοῦν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Κράπη, ἔρχεται εἶδησις ὅτι ἄλλες ἐχθρικὲς δυνάμεις ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ μεριὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ βαδίζουν πρὸς τὸ Καλλικράτη. Καὶ πραγματικὰ ὁ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου Σερασκέρης ἔτρεξε καὶ αὐτὸς μὲ 8.000 Τούρκους γιὰ νὰ μὴ χάση.

Τώρα ποῖος θὰ τοὺς σταματήσῃ κ' ἐκείνους; Ποῖος θὰ τοὺς ἐμποδίσῃ;

Τρέχουν ἀμέσως 250 Καλλικρατιανοὶ καὶ Ἀσφεντιῶτες. Μπαίνουν μπροστά, κτυποῦν, παλεύουν. Ὁ παπᾶ Σήφης ταμπουρωμένος πίσω ἀπὸ ἕνα χαράκι κτυπᾶ καὶ ψάλει: «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου». Βαρὺς ὅμως καὶ δυσκίνητος ὅπως ἦταν καὶ ζαλισμένος ἀπὸ τὴ μάχη καὶ τὸ μαροῦτι στὴ θέση Κοντοῦ παλεύει, ρίχνει, ρίχνει, καὶ δὲν βλέπει πὼς οἱ Τοῦρκοι προχώρησαν ἀπὸ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ τὸν κύκλωσαν. Τὸν ἔπιασαν ζωντανὸ καὶ αὐτὸν καὶ τὰ παιδιὰ του. Ἦθελαν νὰ τὸν πᾶνε τοῦ πασᾶ δῶρο, ἀλλὰ ἔλα ποὺ οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι προχωροῦν καὶ θὰ πρωτομποῦν στὸ Καλλικράτη καὶ δὲν θὰ τοὺς ἀφίσουν λάφυρα; Ὁ Παπᾶς δὲν μπορεῖ καὶ δὲν θέλει νὰ τρέχῃ. Τὰ παιδιὰ του κλαῖνε. Ὁργίζονται οἱ Τοῦρκοι καὶ σφάζουν τὸν ἥρωα παπᾶ Σήφη μπροστά σιὰ μάτια τῶν παιδιῶν του. Τὸ αἷμα του ἔβαψε τὴ γῆ. Μὰ ἀπ' τὸ ἀγιασμένο αἷμα, φύτρωσε ὁμορφο δενδρὶ, πανώριο, τῆς Ἐλευθερίας.

Ὁ ἀδελφός του ὡς τῷμαθε ἀγριεύει καὶ θεριεύει. Δὲν λογαριά-

ζει τὴ ζωὴ, θάνατο δὲν φοβᾶται. Στέκεται ὀρθὸς καὶ πολεμᾷ καὶ ρίχνει καὶ σκοτώνει. Ὡσὼν τὴν τίγρη, ποὺ χαρὰ αἰσθάνεται μεγάλη, ὅταν τῆς τύχουνε πολλὰ νὰ κατασχίσῃ ζῶα καὶ χαίρεται νὰ σπαρταροῦν καὶ νὰ πετιέται αἷμα, ἔτσι κι' ἐκεῖνος σκοτώσε πάνω ἀπὸ 100 στὴ θέσῃ Ἄμπελος καὶ ὕστερα μὲ δυνατὴ καὶ ἄγρια περίσσα φωνή, φωνάζει: «Ἔτσι ἐκδικεῖται παληότουρκοι ὁ Γεωργακομάρκος (ὁ ἀρχηγὸς τῶν νυχτοπολεμιστῶν) τὸν ἀδελφὸ του. Ὡστόσο τὸ ἐχθρικὸ πόδι πάτησε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ χωριὸ τῶν Σφακιῶν καὶ ἐμόλυνεν τ' ἀμόλυντα, τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὄσια. 26 Ἀπριλίου 1770 πέφτει τὸ περήφανο χωριὸ Καλλικράτη καὶ δὲν ἄκουσαν ἓνα στεναγμὸ, ἓνα δάκρυ, λὲς καὶ καταλάβαιναν καὶ εἶχαν ψυχὴ τὰ σπίτια, τὰ δένδρα, τὰ νερά. Ἡρωϊκὰ δέχτηκαν τὸ ξεροζιωμαί τους γιὰ τῆς Πατρίδας τὴν τιμὴ. Καὶ μέσα στὴν ταραχὴ καὶ τὸ κακὸ ἀκούστηκε τ' ἀθάνατο ριζίτικο τραγοῦδι:

Τὸν ἀνδρειωμένο μὴν τὸν κλαῖς ὅσο κι' ἂν ἀστοχήσῃ
ἂν ἀστοχήσῃ μιὰ καὶ δυὸ πάλι ἀνδρειωμένος θάναι...

Οἱ Τοῦρκοι τὸ μαῦρο τους σκοπό. Ἀφοῦ πῆραν ὅ,τι πολῦτιμο βρῆκαν, γκρέμισαν σπίτια κι' ἐκκλησίες, ἔσφαξαν γέρους καὶ παιδιά, ἔκοψαν δένδρα, ξεροζίωσαν τ' ἀμπέλια κι' ἔβαλαν φωτιά. Στὴ θέσῃ ποὺ ἦταν τ' ὁμορφο χωριὸ ἄφησαν ἓνα σωρὸ μαῦρες πέτρες πνιγμένες μέσα στὴ στάχτη. Οὔτε μιὰ φωνὴ οὔτ' ἓνας ψίθυρος δὲν ἀκούσαν μετὰ. Ἦταν νεκρὸ τὸ ἀθάνατο.

Ἡ ἴδια τύχη περιέμενε τὸ κοντινὸ χωριουδάκι Ἀσφέντου. Ἡ ἴδια ἀντίσταση, ἡ ἴδια πάλη, ὁ ἴδιος ἀγῶνας, τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Τώρα βαδίζουν πρὸς τ' Ἀσκύφου νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς ἄλλους Τούρκους. Τ' ἀνέβασμά τους ὅμως τὸ πλήρωσαν πολὺ ἀκριβὰ. Πολεμοῦν μὲ Καλλικρατινοὺς καὶ Ἀσφενπιῶτες κατεστραμένους μὲ πείσμα μὲ μανία πρωτάκουστη. Ὅλο μπροστὰ σιτοὺς Τούρκους βρίσκονται, ὅλο ἀπὸ πάνω τους, ὅλο ἀπὸ τίς ψηλότερες θέσεις. Εἶναι ἀνήφορος. Οἱ Σφακιανοὶ ἀνεβαίνουν σ' ἄν πουλιά, τὰ μέρη τους εἶναι γνωστὰ καὶ λέγουν: Ἀπὸ ποῦ θὰ πᾶνε; Ἀπὸ κεῖ. Ἐκεῖ καὶ οἱ Σφακιανοί. Σ' ὅλα τὰ μονοπάτια, σ' ὅλες τίς ρεματιές. Οἱ ἐχθροὶ προχώρησαν βέβαια βῆμα πρὸς βῆμα, γιὰτὶ ἦσαν χιλιάδες, ἀλλὰ ὡς ποὺ νὰ βγοῦν στὴν κορφὴ νὰ δοῦν τ' Ἀσκύφου σκοτώθηκαν 500 καὶ πάνω ἀπὸ 1000 τραυματίστηκαν. Τόση πανωλεθρία εἶχαν πάθῃ ὡς ἐκεῖνη τὴ στιγμὴ οἱ Τοῦρκοι ποὺ ἄρχισαν νὰ σκέπτονται ἂν πρέπη νὰ προχωρήσουν. Δὲν εἶναι μικρὸ πρᾶγμα κάθε λίγο, κάθε ὥρα, κάθε μέρα, πενήντα, ἑκατὸ, πεντακόσοι σκοτωμένοι καὶ δυὸ φορὲς τόσοι τραυμα-

τίες. Ἐρχεται ὁμως καινούργια εἶδηση ὅτι ἔρχονται κι' ἄλλες δυνάμεις τῶν Τούρκων. Τί φωνές, τί ταραχή, τί κακό! Για δὺο χιλιάδες Σφακιανούς ἀγωνιστὲς ἔστειλε πάνω ἀπὸ σαράντα χιλιάδες Τούρκους καὶ Γιανιτάρους· ὡς καὶ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἦρθαν τέσσερις χιλιάδες. Τ' Ἀσκύφου δὲν θὰ μπορέση νὰ γλυτώσῃ. Ἦρθε ἡ σειρά του. Τὸ περὶφανο χωριὸ ἔπρεπε νὰ παραδοθῆ, νὰ προσκυνήσῃ. Πάλι συμβούλια ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, συμβούλια ἀπὸ τὴν ἄλλη. Σχέδια ἀπὸ τὴ μιὰ, σχέδια ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀγρυπνοῦν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἀγρυπνοῦν κι' ἀπὸ τὸ ἄλλο. Οἱ Τούρκοι θέλουν νὰ πατήσουν τὸ χωριὸ χωρὶς νὰ σκοτωθοῦν πολλοί, ὁ Δασκαλογιάννης θέλει νὰ μὴν πατηθῆ τὸ χωριὸ καὶ νὰ σκοτώσῃ πολλοὺς Τούρκους.

Οἱ κορφές, καὶ ὅλα τὰ μέρη ἀπ' ὅπου πρέπει νὰ προχωρήσουν οἱ Τούρκοι, γιὰ νὰ πατήσουν τὸ χωριὸ, εἶναι ἀπέραστα. Ἡ ἐπίθεση ἀρχίζει, μὰ πίσω ἀπὸ κάθε βράχο κρύβεται κι' ἓνας ἀγωνιστής, πού ξέρει νὰ σημαδεύῃ στὴν ψυχὴ. Οἱ ἐπαναστάτες κτυποῦν κατάκαρδα, καὶ δὲν κουράζονται, δὲν λυγίζουν, κτυποῦν, ὅλο κτυποῦν. Πάντα ἀπὸ τὶς ἴδιες θέσεις, ἀσάλευτοι, ἀκλόνητοι, ἀνίκητοι. Τὸν καιρὸ ὁμως τοῦτο, οἱ Τούρκοι πῆγαν ἀπὸ πολὺ μακρυνές ἀποστάσεις καὶ πέρασαν δυνάμεις καὶ τὶς ἔφεραν ἀπὸ πίσω τῶν Σφακιανῶν. Σὰν ἀστραπὴ στέλνει τὶς μισές του δυνάμεις ὁ Ἀρχηγὸς στὸ νέο κίνδυνο.

Στὰ δύο μέτωπα τώρα ἡ μάχη συνεχίζεται. Οἱ σφαῖρες σφουρίζουν, τὰ πρόσωπα ἰδρώνουν, ματώνονται, πέφτουν. Ἡ ὥρα περνᾷ, οἱ Τούρκοι πλησιάζουν, πυκνώνουν, ἀπειλοῦν νὰ κυκλώσουν τοὺς δικούς μας. Οἱ δικοὶ μας πηγαίνουν ἄλλοῦ καὶ οἱ ἐχθροὶ μπαίνουν στ' ἀπάτητο κεφαλοχώρι τῶν Σφακιῶν. Ἐκεῖνο ἔσκυψε τὸ κεφάλι καὶ παρέδωσε τὸ πνεῦμα. Ξεψύχησε, ρημάχτηκε γκρεμίστηκε ὡς τὰ θεμέλια. Οἱ ἀπώλειες τοῦ ἐχθροῦ ξεπέρασαν τὶς τρεῖς χιλιάδες σὲ νεκροὺς καὶ πληγωμένους.

Ἡ θέση τοῦ Δασκαλογιάννη ἦταν πολὺ δύσκολη. Τόσο ὄγκο τοῦ ἐχθροῦ, τόση δύναμη, ποῖος μποροῦσε νὰ τὴν σταματήσῃ; Καὶ πῶς; Γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ προλάβῃ τὸ πιὸ μεγάλο κακό: Νὰ σώσῃ τὰ γυναικόπαιδα. Νὰ τὰ βάλῃ στὰ καράβια πού ἦσαν στὸ Λουτρὸ καὶ νὰ τὰ περάσῃ στὰ Δαδεκάνησα πού δὲν τὰ κρατοῦσαν Τούρκοι. Νὰ φύγουν νὰ μὴν πιαστοῦν. Στέλνει γρήγορους ἀγγελιαφόρους καὶ μηνᾷ στὰ γυναικόπαιδα νὰ κατεβοῦν στὸ Λουτρό, νὰ μποῦν στὰ καράβια γιατί ἡ καιάσταση εἶναι πολὺ κρίσιμη. Ἐκεῖνος δέ, μὲ 800 παληκάρια σταμάτησε καὶ ἔπιασε τὰ στενὰ ἀπὸ ὅπου θὰ περνοῦσαν οἱ ἐχθροὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἀκόμα ἓνα μάθημα καὶ νὰ τοὺς καθυστερήσῃ

ὥστε νὰ προλάβουν νὰ φύγουν τὰ παιδιὰ καὶ οἱ γυναῖκες.

Προχωροῦμε γιὰ τὸ χωριὸ Νίμπρος. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ ἄμορφο ποίημα τοῦ Μαβίλης «Νίμπρος». Ἐκεῖ ἀνοίξουμε μιὰ μικρὴ παρένθεση καὶ ἄς τὴ θεωρήσουμε ὡς μιὰ ἐκχειρίδα στὴ τὴ μάχη. Ἐκεῖ σταματήσῃ λίγο τὸ τουφέκι καὶ ἄς ποῦμε πὼς μπήκαμε σὲ μιὰ ὄραση ἀπὸ τὴ Σαχάρα τοῦ αἵματος. Ὁ Μαβίλης, ἀγωνιστὴς καὶ τραγουδιστής, ἦρθε στὴν Κρήτη κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων μὲ τὸ σῶμα του. Ἐπῆγε στὸ Φραγκοκάστελλο ποῦ εἶναι στὴν ἀνατολικὴ μεριὰ τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφακιῶν πρὸς τὴ θάλασσα. Ἀπὸ κεῖ τράβηξε δυτικὰ καὶ πῆγε στὸ χωριὸ Κομιτάδες, ὅστερα ἔπρεπε ν' ἀνεβῆ ψηλὰ στὸ βουνὸ βορινὰ, νὰ πάη στη Νίμπρο. Ἀρχισαν ἀργὰ τὸ ἀνέβασμα ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φαράγγι ποῦ θὰ δοῦμε ὅτι εἶχε κάμει ὁ Δασκαλογιάννης τὴ μάχη. Τόσο μαγεύτηκε ἀπὸ τὴς ξωτικῆς ἄμορφης ὥστε, ὡς ἔφθασε στὴ Νίμπρο καὶ δροσίστηκε μὲ τὸ κρυσταλλένιο νερὸ τῆς, ξεχειλισμένη ἢ ψυχὴ του ὅπως ἦταν ἀπὸ τὴ γοητεία ἔγραψε:

ΝΙΜΠΡΟΣ

Κρύο κρυστάλλο νερὸ τὰ ἡλιοφρυγμένα
 χεῖλια θὰ ὑγράνη εὐγενικὰ ἀνθρωπότη
 θὰ τοὺς φιλέψη πλούσιο παγοπότι
 κορμιὰ ἀπ' τὴν πλήθια χάρη ἀλαφρημένα.

Ἄγαλματα θεϊκὰ ζωντανεμένα
 θ' ἀγναντέψουν στὴ Νίμπρο ἐκεῖ τὴν πρώτη
 τῆς Λευτεριάς ἀστραφτερὴ λαμπρότη
 στὰ στήθεια θὰ χαροῦν τὰ πονεμένα.

Καὶ τὸ περνοῦν οἱ βλάμηδες λεβέντες
 τ' ἀτέλειωτο φαράγγι ὄλο χαλίκι
 μονοσκοῖνι μὲ γέλια καὶ κουβέντες.

Μὰ ἔχουν ποδάρια καὶ καρδιῆς τσελίκι
 μὰ τοὺς θεριεύει ὁ πόθος τοῦ θανάτου
 μὲ τ' ἀγιασμένα δαφνοστέφανά του.

Ἀπὸ αὐτὸ τὸ φαράγγι θὰ περνοῦσε ὁ τουρκικὸς στρατός. Ἀπὸ κεῖ ἔπρεπε νὰ περάσουν οἱ πασάδες. Ἐκεῖ κρούφτηκαν, ἐκεῖ περῖμεναν οἱ Σφακιανοί, στίς δυὸ πλαγιές. Ἀπὸ τὴν μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἐνέδρα πάλι πέτυχε. Οἱ Τούρκοι μπῆκαν ἀνάμεσά τους. Πρῶτα κάνει νεῦμα ὁ Δασκαλογιάννης στὸν Πρωτόπαπα, ὡς νὰ τοῦλεγε: καλὰ δὲν εἶναι πιά; Στὸν Πρωτόπαπα, τὸν μεγάλο ἀγωνιστὴ ὁ ὁποῖος δὲν ἔφυγε ποτὲ ἀπὸ κοντά του, ἀπὸ τὸ πλάϊ του, ἀλλὰ μ' ἓνα οὐράνιο

πάντα χαμόγελο, μὲ τὴν ἀνοιχτὴ καρδιά του, ἔδιχνε τὴν μεγαλοφυχία του, τὸν ἀνδρισμό του, τὴν ἀνωτερότητά του, γωρὶς νὰ τοῦ πῆ μιὰ λέξη ἀπὸ τὶς παληὲς γιὰ νὰ τὸν στενοχωρήσῃ. Ὁ Ἄρρηγὸς δίνει τὸ σύνθημα, καὶ ἀμέσως ἀκούστηκαν πυκνὲς βραχνές, δυνατὲς τουφεκιές καὶ ἀπὸ πίσω βογγητιά, φωνές, κραυγές, τρόμος. Οἱ ἐχθροὶ οἱ πρῶτοι ἔπεσαν. Ὅχι μόνον οἱ πρῶτοι. Καὶ δεῦτεροι καὶ τρίτοι. Γιατὶ νόμισαν πὼς ἐπειδὴ ἦσαν πολλοὶ θὰ περνοῦσαν. Ὅχι! Ἐγινε ὁ τάφος τοὺς ἐκεῖ. Ἐκεῖ ἔπεσαν πάνω ἀπὸ 600 καὶ τραυματίσθηκαν χίλιοι. Δυὸ μέρες βάσταξε αὐτὴ ἡ φοβερὴ μάχη, δυὸ μέρες δὲν ἐσταμάτησε λεφτὸ τὸ τουφέκι. Κανένας Σφακιανὸς δὲν ἄλλαξε θέση, δὲν κινήθηκε, δὲν ἔφαγε, δὲν ἤπνε νερό, καὶ ἡ φωτιά τοῦ πολέμου ἀναβε στὰ στήθη του. Ὁ Γεωργακομάρκος μὲ τοὺς νυχτοπολεμιστὲς του κατέβαινε τὴν νύχτα καὶ ἔσφαζε τοὺς τραυματίες ἐχθροὺς, ἔπερνε τουφέκια καὶ ἄλλο πολεμικὸ ὑλικό. Ὅμως καὶ τρακόσια διαλεχτὰ παλληκάρια τῶν Σφακιῶν κοιτοῦνται σκοτωμένα. Βέβαια πάνω ἀπὸ τόσα πτώματα πέρασε ὁ ἐχθρὸς. Πέρασε καὶ ἀπὸ δῶ πέρα· καμιά δύναμη, καμιά θέση δὲν μποροῦσε νὰ τὸν σταματήσῃ. Ὅλα τὰ χωριὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐπαρχίας ἔγιναν στάχτη. Ὁρθιο δὲν ἔμεινε τίποτε. Ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Ἐμπρόσγυαλος ἢ Χώρα τῶν Σφακιῶν, ἔπεσε καὶ αὐτή.

ΑΛΛΟΥ ΑΛΛ' ΑΝΑΠΑΝΤΕΧΑ

Ἐνῶ βαστοῦσε ἀκόμα ἡ μάχη στὴν Νίμπρο καὶ τὸ αἷμα ἄχνιζε ζεστὸ - ζεστό, ἄλλη μιὰ τρομερὴ πάλη, πρὸ φρικτῆ σφαγῆ γίνεται στὴν πλαγιά πού εἶναι ἀνάμεσα στὴν Ἀνώπολη καὶ στὸ λιμανάκι τοῦ Λουτροῦ. Τέσσερις χιλιάδες γυναικόπαιδα κατέβαιναν ἀργὰ — στενοχωρημένα — ἀνύποπτα γιὰ νὰ πᾶν νὰ μπουῦν στὰ καράβια. Μιὰ μητέρα σήκωνε τὸ μωρό της στὴν ἀγκυλιά της καὶ τὸ κοιτοῦσε καὶ τὸ φιλοῦσε. Ἄλλης ἦταν πρὸ μεγάλο καὶ τὸ τραβοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι, καὶ κεῖνο πείσμωνε καὶ φώναζε: Δὲν ἔρχομαι, δὲν ἔρχομαι. Κι' ἄλλες ἄλλα, ὅταν ξαφνικὰ ὀρמוῦν κατὰ πάνω τοὺς ἑξ χιλιάδες Τούρκοι. Ποιὸς ξέρει ἀπὸ ποῦ πέρασαν, ἀπὸ ποῦ ἦρθαν καὶ δὲν τοὺς εἶδε κανεὶς. Καὶ τώρα νὰ πλούσιο φαγητό. Νὰ σκοτώσουν, νὰ διαλέξουν, νὰ πάρουν. Ὁ ἥλιος ἀπὸ τὸν οὐρανὸ χαϊδεύει καὶ χρυσώνει τόσες ὀμορφιές. Σὰ νὰ γράφῃ: Τί εἶναι ζωὴ; Τί θάνατος; Ἡ κόρη, ἡ Σφακιανή, πού ἥλιος δὲν τὴν εἶχε δεῖ αἰχμάλωτη στοὺς Τούρκους νὰ πέσῃ. Φρίκη, τρόμος. Τᾶχασαν σὲ μιὰ στιγμὴ, μιὰ στιγμὴ μόνο.

Ἔστερα καλεύουν μὲ τὰ χέρια, ὅπως μοροῦν, ἀντιστέκονται. Τότε ἑξακόσια παλληκάρια τῶν Σφακιῶν, γιὰ καλὴ τύχη, βρέθηκαν ἐκεῖ κοντὰ κι' ἔπεσαν πάνω στοὺς Τούρκους. Τί ἔγινε σ' ἐκείνη τὴ μάχη; Ποιὸς μπορεῖ νὰ τὸ πῆ; Πόλεμος τρομερὸς χωρὶς τουφεκιές. Μὰ πῶς νὰ παίξουν τουφεκιὰ πού ἦσαν ἀνακατωμένοι, καὶ πάλευαν σῶμα μὲ σῶμα, χέρια μὲ χέρια, δόντια μὲ δόντια; Τίποτα δὲν ἄκουες ἀπὸ μακρού. Ἐνα ἀγκομαχητὸ ἄκουες, τὸ χτύπο τοῦ σφαγμένου, ὅταν ἔπεφτε στὴ γῆ, τοῦ μισοσκοτωμένου τὸ ροχαλητό, τὶς στριγγιές καὶ τὶς κλάψες τῶν παιδιῶν, φωνές γυναικῶν, καὶ κατάρες. Κόλασις - κόλασις, τρεῖς ὥρες ἔκει. Ματώθηκαν τὰ ροῦχα, πληγώθηκαν τὰ πρόσωπα, ἄλλαξε ἡ ὄψη. Φαντάσματα. Δὲν γνώριζες τὸν χτυπημένο ἀπὸ τὸν ἄγγιχτο. Ἡ ὄρα τῆς φρίκης περνᾷ, τὸ μαχαίρι δὲν γυαλίζει ματωμένο, κόβει ὅμως. Οἱ Ἕλληνες λίγοι ὅπως ἦταν λιγότεψαν καλά, καὶ πάλευαν μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ πέσουν πρῶτα ἐκεῖνοι γιὰ νὰ μὴ δοῦν τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν γυναικῶν.

Εἶχαν πέσει πιά οἱ μισοὶ ὁπότε φωνές δυνατές, φωνές ἄγριες, ἀνακατωμένες μὲ τουφεκιές ἀκούστηκαν ἀπὸ μακρού. Ἦσαν οἱ νυχτοπολεμιστές. Οἱ Δαιμόνοι, ὁ τρόμος τῶν Τούρκων. Ποιὸς τοὺς εἶδοποίησε; πῶς τῶμαθαν; ἄγνωστο. Κουράγιο ἀδελφια! κουράγιο. Ἐμεῖς εἴμαστε! Θάρρος! Οἱ Τοῦρκοι μέχρι νὰ καταλάβουν πῶς εἶναι οἱ Σεϊτάν - τακμί ἀπὸν φύγει - φύγει. Πανικός, ἄτακτος φυγὴ. Οἱ Σφακιανοὶ τοὺς κινήγησαν πολὺ μακρού, ὡς τὸ χωριὸ Μουρί, σκοτώσαν καὶ πολλούς. Ἔτσι σώθηκαν τὰ γυναικόπαιδα. Βέβαια σκοτώθηκαν πολλὰ, πῆραν καὶ στὴν ἀρχὴ μερικὸς αἰχμαλώτους καὶ ἔφυγαν. Ἀνάμεσα στοὺς αἰχμαλώτους ἦσαν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δασκαλογιάννη Νικόλαος καὶ κάτι ἄλλο πιὸ πολύτιμο, πιὸ ἀκριβό, πιὸ ὠραῖο. Ἐπιασαν καὶ πῆραν τὴν Μαρία καὶ τὴν Ἀνθοῦσα τὶς κόρες τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως Δασκαλογιάννη.

Ἐτελείωσε ἡ μάχη κι' ἡ σφαγὴ στὸ μέρος κεῖνο, ὅμως, σκέπτομαι νὰ μείνω, γιὰ νὰ δῶ λίγο ἀκόμα, στὸ ματωμένο χῶμα, τί ἐγένηκε μετὰ. Μιὰ μητέρα, τὸ παιδί της πέντε χρόνων, ἕξη χρόνων, κοριτσάκι, τόχε μόνο, πεθαμένο τὸ κρατοῦσε μέσα εἰς τὴν ἀγκαλιά της. Τὸ κρατοῦσε, τὸ φιλοῦσε, κι' ἤθελε νὰ τῆς μιλήσῃ. Πότε κοίταξε ἑπάνω, πάλι τὸ ξανακουνοῦσε, καὶ τοῦ φώναζε μὲ κλάψες. Τὰ ξανθά του τὰ μαλλάκια τοῦ τὰ χάιδευε τ' ἀγέρι, στὸ ἀχτένιστο κεφάλι. Μὰ παιδί μου, μὰ χρυσό μου, μίλησέ μου, μίλησέ μου, ἡ μητέρα σου φωνάζει δὲν ἀκούεις ἄγγελέ μου. Μὰ ἡ μιλιὰ του εἶχε φύγει.

Μιὰ γεροῦλα μ' ἓνα ξύλο, ἀνοιγε σιγὰ ἓνα λάκκο, μιὰ πεντά-

μορφη κοπέλα, γιά νά χάσῃ. Σάν τῆς πήραν τήν ζωή της ἄγρια ὄρνια, ἄλλα ὄρνια μὴν τὴν φάνε. Κάθε λίγο σταματοῦσε, τὴ νεκρὴ κόρη κοιτοῦσε, κ' ὄλο τὴν μοιρολογοῦσε. Ἐλεγε ὅτι τῆς κίττει τὸ παλάτι νά τὴν βάλῃ, πὼς θὰ βρῆ στὸν ἄλλο κόσμον τὸν ἀρραβωνιαστικὸ της, ποῦχε πάει ἀπὸ πρῶτα, πὼς τὴν προῖκα της θὰ στείλῃ, πὼς ἡ τάβλα εἶν' στρωμένη.

Ἐνας γέρος ξεψυχοῦσε καὶ παραπόνό του ἦταν πὼς δὲν εἶν' οἱ Τοῦρκοι ἄνδρες, οὔτ' ἄνθρωποι, γιὰτὶ σκοτώνουν τίς γυναῖκες καὶ πὼς σφάζουν τὰ παιδάκια. Κι' ἄλλοι ἄλλα πού πονοῦσες νά τὰ βλέπης τόσην ὥρα.

Οἱ Τοῦρκοι πού κνηγήθηκαν ὡς τὸ Μουρί, σάν ἔμαθαν τί ἔγινε στὴ Νίμπρο, πήραν θάρρος καὶ ἀνασυγκροτήθηκαν. Κι' ἀπὸ τῆ μεριὰ τῶν δικῶν μας, σάν ἔμαθαν τί ἔγινε ἀνάμεσα Λουτρό κ' Ἀνώπολη, ἔτρεξαν. Πῆγε κ' ὁ Δασκαλογιάννης νά μάθῃ γιά τὴν οἰκογένειά του. Τὰ δύο του μικρὰ ἀγόρια, τὸν Ἀνδρέα καὶ τὸ Νίκο καὶ τὰ δύο του μικρὰ κοριτσάκια, τάξε διώξει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὰ Ἀντικήθυρα. Ἡ γυναῖκα του ὅμως ἡ Χρυσομαλλοῦσα ἢ Σγουρομάλλινη—ὅπως τὴν ἔλεγαν— καὶ οἱ δύο μεγάλες του κόρες, Μαρία καὶ Ἀνθοῦσα, ἤθελαν νά μείνουν καὶ νά πάθουν ὅ,τι πάθει καὶ ὁ πατέρας τους. Μαζὶ μὲ τίς ἄλλες γυναῖκες κατέβαιναν κ' ἐκεῖνες γιά τὰ καράβια. Στὴ φοβερὴ συμπλοκὴ βρέθηκαν ἐκεῖ στὴν ἄκρη-ἄκρη, Ἡ μητέρα τραυματίζεται καὶ πέφτει ἀναίσθητη. Οἱ κόρες καὶ ὁ θεῖος πιάνονται αἰχμάλωτοι. Τὴ νύχτα μὲ τὴ δροσιὰ συνῆλθε ἡ μητέρα καὶ σιγά-σιγά κατέβηκε μόνη της καὶ πῆγε στὸ Λουτρό, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι κ' οἱ κόρες της θάγουν πάη. Τί κοῖμα! Δὲν εἶχαν πάει...

Σὲ λίγο ἔρχεται κ' ὁ Δασκαλογιάννης. Κατεβαίνει κάτω, μπαίνει σὲ μιὰ μονοξυλιά καὶ περνᾷ στὸ καράβι. Ἐκεῖ μαθαίνει τὴ μεγάλη συμφορὰ!

Τὶ ἔγινε τότε, εἶναι δύσκολο νά γραφτῆ. Ὅχι γιὰτὶ ὁ Δασκαλογιάννης πλήρωσε μὲ τὸ αἷμα τῆς καρδιάς του τὸν ἀγῶνα του, ὄχι γιὰτὶ, σάν πρῶτος τῆς Κρήτης πού ἦταν, ἔπλαθε ὄνειρα γιά τὰ παιδιά του· ὄχι γιὰτὶ εἶχαν μόρφωση καὶ πλοῦτη καὶ ὄνομα. Ἀλλὰ γιὰτὶ δὲν σκοτώθηκαν. Δὲν θὰ τὸν ἔνοιαζε τότε. Ἀλλὰ αἰχμάλωτες; Στὰ χέρια τίνων; Τῶν Τοῦρκων! Δὲν μπορούσε νά τὸ χωρέσῃ ὁ νοῦς του. Καὶ σὲ μιὰ στιγμή, ὁ γίγας, ὁ σκληρὸς κ' ἀποφασιστικὸς ἀρχηγός, δὲν μπόρεσε νά κρατηθῆ. Ἐέσπασε σ' ἓνα δυνατὸ μουγγτό: Χτυποῦσε τὸ στῆθος κ' ἔκλαιγε. Καὶ στὸν παροξυσμὸ τῆς ὀδύνης του πῆγε νά σκοτωθῆ. Ὁ γιατρός του εἶδε κ' ἔπαθε νά τὸν συνεφέρει.

— Αὐτὲς οἱ θυσίαι, δάσκαλε, εἶναι γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, τοῦ εἶπε. Σὺ ὁ ἴδιος μᾶς δασκάλευες πὼς πρέπει νὰ θυσιαστοῦμε γι' αὐτήν. Ἔδωκες κ' ἐσὺ τὸ πιὸ πολύτιμο μερίδιο πὺν εἶχες...

Κι' ὁ γέρω καπετάνιος τοῦ καραβιοῦ τοῦ λέει :

— Ἀρχηγέ, στὴ φουρτούνα φαίνεται ὁ καπετάνιος.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΦΑΣΗ

Ἐὸ Δασκαλογιάννης μ' ὄλη τὴν πίκρα πὺν ἡ ἀδυσώπητη μοῖρα τοῦ ἐπεφύλασσε, ἄρχισε νὰ σκέπτεται καὶ νὰ ἐξετάζη τὰ πράγματα μὲ τὸ φῶς τῆς νέας μορφῆς των. Καταλάβαινε πὰ πὼς ὁ ἀγῶνας του τίποτε πὰ δὲν μπορεῖ νὰ φέρη καὶ πὼς ἔπρεπε νὰ σώση ὅ,τι ἔμενε ἀκόμη ὡς τότε. Ἄν μποροῦσε...

Ἔστερ' ἀπὸ ψύχραιμη σκέψη κατέληξε στὸ συμπέρασμα πὼς μόνο ἓνας δρόμος ἀνοιγόταν μπροστά του : Ἐὸ δρόμος τῆς θυσίας. Ναι, θὰ θυσιαζόταν αὐτὸς γιὰ νὰ σωθοῦν οἱ ἄλλοι ! Καὶ δὲν ἄργησε νὰ βάλῃ σ' ἐφαρμογὴ τὴν ἀπόφασί του . . .

Ἐὸ πασᾶς ἔβαλε τοὺς Τούρκους καὶ φώναζαν κάθε ὥρα καὶ κάθε στιγμή :

— Σφακιανοί ! Ἔ Σφακιανοί ! Ἄν ἔρθῃ ὁ ἀρχηγός σας ὁ Δασκαλογιάννης καὶ προσκνήσῃ τὸν πασᾶ, τότες θὰ φύγωμε καὶ δὲν θὰ πάθῃ μήτε αὐτὸς μήτε καὶ κανεὶς ἄλλος πὰ κακό . . .

Καὶ προσέθεταν :

— Θὰ τοῦ δώσωμε πίσω καὶ τις κόρες του καὶ τὸν ἀδελφό του.

Ἄπὸ τὸ καράβι πάνω ἀκοίει ὁ Δασκαλογιάννης τὴν πρόσκληση. Θέλει νὰ παραδοθῇ, γιὰ νὰ ἡσυχάσῃ, νὰ γλυτώσῃ ὁ τόπος, μὰ ὅχι δίδωσ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς ἄλλους καπετάνιους. Βγῆκε λοιπὸν στὴ στεριά κ' ἀνηφόρησε στὰ ψηλάματα πὺν εἶναι δυτικά καὶ νοτικά ἀπὸ τὴν Ἀνώπολη. Ἐκεῖ τοὺς βρῆκε. Σὰν τοὺς εἶπε τὴν ἀπόφασί του νὰ παραδοθῇ γιὰ νὰ σωθῇ ὅ,τι ἀπόμεινε ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή, μὲ κανένα τρόπο δὲν τὸ δέχτηκαν.

— Ἐὸ,τι ἔγινε-ἔγινε καὶ γιὰ τὰ Σφακιά καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ μας, τοῦ εἶπαν. Ἐὸχι, δὲν θὰ πᾶς. Θὰ πολεμήσωμε μὲχρι νὰ πεθάνωμε ὄλοι μας. Σὲ θέμε κοντά μας σ' αὐτὲς τίς δύσκολες στιγμὲς. Θέμε νὰ πεθάνωμε κοντά σου. Δὲν θὰ πᾶς νὰ θυσιαστῆς ἐσὺ νὰ ζήσωμ' ἔμεῖς. Καὶ δὲν τὸν ἄφηκαν νὰ πάῃ. Ἄντίθετα, πῆραν τὴν ἀπόφαση νὰ πολεμήσουν ξανά...

Ἐπιασαν καλὰ θέσεις καὶ σκορπίστηκαν σὲ πολὺ ἀραιὰ διαστήματα ἔτσι πού νὰ φαίνωνται πολλοί. Καὶ τὸ σχέδιο πέτυχε. Οἱ Τοῦρκοὶ γελάστηκαν καὶ δὲν τόλμησαν νὰ ἐπιτεθοῦν πολλοὶ μαζί γιὰ νὰ σπάσουν τίς γραμμὲς τῶν ἐπαναστατῶν.

Τὸ χωριὸ Ἀνώπολη, τὸ δοξασμένο χωριὸ πού γέννησε τὸν ἥρωα Δασκαλογιάννη, τὸν μεγάλο ἀγωνιστὴ πού δραματίστηκε τὴν Λευτεριά τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλάδας. Ἡ Ἀνώπολη πού πρὶν λίγο καιρὸ εἶδε νὰ υψώνεται καὶ νὰ κυματίζει ὑπερήφανη ἡ Σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ ἔζησε ὄλο τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴ συγκίνηση, τώρα, αὐτὴ τὴ στιγμή, δὲν ὑπάρχει πιά. Ἀφοῦ ἦταν τὸ χωριὸ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ, γενικὸς ἔπρεπε νά ναι κι' ὁ ἀφανισμὸς. Τὰ σπίτια γκρεμίστηκαν, τ' ἀμπέλια ξεροζιῶθηκαν, τὰ δένδρα κόπηκαν. Φωτιά, καπνὸς, στάχτη. Νά ἢ κάποτε ὀραία Ἀνώπολη. Τὴν ἴδια μέρα, τὸ βράδυ βράδυ οἱ Τοῦρκοὶ ἐκατάλαβαν τὴν ἀδυναμία τῶν Σφακιανῶν καὶ τρέχουν κατὰ χιλιάδες ἐπάνω τους. Οἱ γραμμὲς σποῦν καὶ στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν πέφτει πλούσιο φαγητό. Ἐνῶ ἀπὸ τὸ πρῶτὸ τὰ γυναικόπαιδα ἔφυγαν πρὸς τὰ Κρούσια, ἀπότομες κορφὲς μὲ δάση, μὲ σπηλιές, νὰ κρυφτοῦν, χίλια ἀπ' αὐτά, δὲν πέρασαν πέρα ἀπὸ τὸ Φαράγγι τῆς Ἀράδαινας, μόνον ἤλπιζαν πὼς πάλι οἱ Τοῦρκοὶ θὰ νικηθοῦν καὶ θὰ ὀπισθοχωρήσουν. Καὶ τώρα; Πάλαιψαν ἡρωϊκά, μὲ ὅσους ἄνδρες βρέθηκαν στὸ ἴδιο σημεῖο μέχρι πού ἔπεσαν ὄλοι ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἐκτὸς ἀπὸ 100 πού τοὺς πῆραν αἰχμαλώτους.

Ἄν θὰ πᾶς σ' αὐτὰ τὰ μέρη βλέπεις τάφους, καὶ σημάδια τοῦ πολέμου ἀκόμα τώρα καὶ στὴ σκέψη σου εἰκόνες ζωγραφίζονται τῆς μάχης.

Πέντε ἀνθρώποι νὰ παλεύουν, καὶ γυναῖκες, καὶ γερόντοι, γιὰ νὰ ζήσει ἡ Ἑλλάδα Ἐλευθέρη πέρα ὡς πέρα, κι' ὄχι μόνο τὰ Σφακιά. Ὅ,τι στέκεται ὄρθιο ἀκόμα, ὅ,τι ζῆ βρῖσκεται πέρα ἀπὸ τὸ Φαράγγι τῆς Ἀράδαινας, τὸν Φαράγγα ὅπως τὸν λέγουν ἐκεῖ. Εἶναι ἓνα φυσικὸ χῶρισμα τῆς Ἐπαρχίας. Φαντασθῆτε ἓνα αὐλάκι, ἓνα ποτάμι βαθύ, πολὺ βαθύ ἴσως 200 μέτρα καὶ μὲ ἄλλο τόσο πλάτος πετρεῖνο, ἀπότομα κομμένο, ἀπὸ πάνω ὡς κάτω. Δὲν εἶναι γερτὸ πουθενὰ νὰ πῆς θὰ κατεβῶ σιγὰ - σιγὰ. Ἄμα εἶσαι πάνω ζαλίξεσαι νὰ κοιτάξης κάτω. Δὲν ἔχει πουθενὰ χῶμα, ὥστε νὰ σκάψης δρόμο. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ Λευκὰ Ὅρη καὶ τελειώνει στὴ θάλασσα. Μόνον στὴ μέση ὑπάρχει μιὰ διάβαση ὀραία. Ἐνας δρόμος, ἡ πιὸ πλατειὰ σκάλα τοῦ κόσμου μὲ πολλὰ ζικ - ζακ σ' ἀφίνει καὶ περνᾷς. Στὸ φαράγγι αὐτὸ τελειώνει ὁ πόλεμος. Ἐκεῖ θὰ παρέδιδε τὸ πνεῦμα τὸ ἀτίθασσο θεριό. Ἄν

περνούσαν οἱ Τούρκοι ὅλα τελείωναν. Ἐκεῖ ἔσβυνε κάθε ἐλπίδα. Ἀπὸ τῆ δυτικῆ μεριά εἶναι οἱ δικοὶ μας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ Τούρκοι. Ἔστειλε τότε ὁ πασᾶς στὸ Δάσκαλο ἓνα γράμμα :

«Κόπιασε καπετὰν Δάσκαλε, ἔλα νὰ προσκυνήσης, νὰ πάψη τοῦτο τὸ κακό, νὰ φύγω ἀπ' τὰ Σφακιὰ σας. Κι' ὁ Δάσκαλος στὸν πόνο του εἰς τοῦ πασᾶ τὰ λόγια ἔδινε τόση προσοχή. Ἔλεγε μὲ τὸ νοῦ του : Τίποτε δὲν ἀπομένει ὀρθὸ σ' αὐτὸ τὸν τόπο, ἢ σπιτί, ἢ δένδρο, ἢ ἐκκλησιά. Καὶ τὰ ἐλεύθερα Σφακιὰ στάχτη ἐγίνηκαν ὅλα. Τρέχει τὸ αἷμα ὀλόξαστο καὶ οἱ πλαγιὲς ματώσαν. Κλάψες, φωνές, κατάρες, ἀκούω. Ἀδέλφια, ἔλεγε εὐθύς στοὺς ἄλλους καπετάνιους. Θὰ πάω, πὸ καλὰ ἓνας παρὰ νὰ χαθοῦμε ὅλοι. Ὅχι δὲν θὰ πᾶς. Καὶ γράφουν στὸν πασᾶ καὶ τοῦ δηλώνουν ὅτι θὰ πολεμήσουν μέχρι νὰ σκοτωθοῦν ὅλοι. Σὰν διάβασε ὁ πασᾶς μιὰ τέτοια ἀπάντηση, τόσο ὀργίστηκε πὸ διέταξε καὶ ἔκοψαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνου πὸ ἔφερε τὸ γράμμα καὶ τὴν ἔρριξαν στὴ θάλασσα. Δίνει ἀμέσως ἐντολὴ νὰ περᾶσθῃ ὁ Φάραγγας καὶ νὰ μὴ μείνη ἓνας Σφακιανὸς ζωντανός. Ἐδῶ ἔγινε ὁ τάφος τῶν Τούρκων. Νὰ ἀρχίσῃ μιὰ δμάδα ἀγριεμένων Τούρκων νὰ κατεβαίνει τὸ φαράγγι μὲ φωνές καὶ βρυσιὲς καὶ κακό. Ὡς πὸ νὰ πᾶ σιὸν πάτο ὅλοι ἦσαν σκοτωμένοι. Ἀπὸ πίσω ἄλλοι κι' ἄλλοι. Κι' ἂν κατέβαινε κανένας ζωντανὸς μόλις ἀνέβαινε ἀπέναντι τὸν ἔρριχνε τὸ βόλι ἢ ὁ βράχος. Γέμισε κάτω σκοτωμένους. Σωρὸς τὰ πτώματα. Ἀπὸ τοὺς δικούς μας οὔτε ἓνας. Δύο ὀλόκληρες μέρες βᾶσταῖε, ὅπου πίστεψαν οἱ Τούρκοι πὸς δὲν περνοῦν.

Τὴν 3ῃ ἡμέρα οἱ ἐχθροὶ μοιράστηκαν σὲ τρία τμήματα. Τὸ ἓνα ἔμεινε στὴν ἴδια θέσῃ, τὸ δεύτερο τράβηξε πρὸς τὸ βουνό, βορινά, ὅπου νὰ βρῇ τὴν ἀρχὴ τοῦ φαραγγιοῦ καὶ νὰ περάσῃ. Ἀλλὰ ὁ καπετὰν Βαρδῆς πῆρε εἶδηση, ἔτρεξε ἐκεῖ, καὶ δὲν τοὺς ἄφησε νὰ περάσουν. Τὸ τρίτο τμήμα, σιγά, προχώρησε νύχτα πρὸς τὴ θάλασσα, νοικιά. Ἐνα κρυφὸ μογοπατάκι ἦταν ἐκεῖ. Ποιὸς τόδειξε ; Ποιὸς τὸ εἶπε ; Κανένας ἐφιάλτης ; Ἄγνωστο. Πέρασαν οἱ Τούρκοι, πέρασαν τὰ θεριά χωρὶς νὰ τοὺς δῆ κανεὶς, καὶ βαδίζουν ἐναντίον τῶν Σφακιανῶν, πὸ ἔχουν ὅλο τὸ νοῦ τους στὸν πόλεμο, στὸ φαράγγι. Προχωροῦν προσεχτικὰ νὰ μὴν τοὺς δοῦν γιὰ νὰ τοὺς κυκλώσουν καὶ νὰ τοὺς πιάσουν ζωντανούς τοὺς δικούς μας. Καὶ δὲν ἦσαν μακριά, ὅταν τοὺς εἶδε πρῶτος ὁ ἴδιος ὁ Δασκαλογιάννης ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῶν Ταξιαρχῶν, ὅπου εἶχε τὸ Στρατηγεῖο του καὶ τὴν Σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως.

Μ' ὄλη του τὴ δύναμη φωνάζει καὶ εἰδοποιεῖ νὰ φύγουν, νὰ σω-

θοῦν. Ἄλλὰ μέσα στὴ ζάλη τοῦ πολέμου, μέσα στοὺς κρότους καὶ τίς φλόγες, οἱ τουφεκιές ἐπνιξαν τὴν φωνή του, ἔσβυσαν τὴν δύναμή της. Δὲν ἄκουσαν ὅσπου ἔπесαν πάνω τους. Φοβερὴ μάχη ἔγινε. Πολλοὶ Ἕλληνες σκοτώθηκαν. Ὁ Σημαιοφόρος Σηφοδοσκαλάκης, ὁ ἕνας σωματοφύλακας τοῦ Δασκαλογιάννη ἀπὸ τοὺς τρεῖς ποὺ εἶχαν ἔλθῃ ἐθελοντὲς ἀπὸ τὸ Μαυροβοῦνι καὶ ὁ ὄπλαρηγγὸς τ' Ἀσφέντου Βούρβαχης, ποὺ ἦταν πρῶτος ξάδελφος τοῦ δασκάλου καὶ ἄλλοι πολλοί.

Ὅ,τι ἔμεινε ὡς τώρα, ὅσες γυναῖκες, παιδιά, ἄνδρες τραβήχθηκαν ψηλὰ στὶς ἀπάτητες κορφές, στὰ πυκνὰ δάση, στὶς σπηλιές. Δὲν ἔμειναν πιά ἄλλα χωριὰ παρὰ ὁ Ἀϊ - Γιάννης, ἡ Ἁγία Ρουμέλη, ποὺ ἔπесαν κι' αὐτὰ χωρὶς δυσκολία. Στὸ δυτικώτερο σημεῖο τῆς Ἐπαρχίας εἶναι ἡ Σαμαριά. Τὸ τρομερὸ φαράγγι τῆς Σαμαριάς, ποὺ προκαλεῖ φόβο καὶ ζαλάδα, τὸ ἀγριώτερο φαράγγι ἴσως τοῦ κόσμου. Ἐκεῖ μέσα εἶχαν κρυφτεῖ πολλὰ γυναικόπαιδα. Μόλις τῷμαθαν οἱ ἐχθροὶ τρέχουν νὰ τὰ πιάσουν ζωντανὰ καὶ νὰ πάρουν τὰ ὄραϊα κορίτσια.

Ὅμως ὁ γενναῖος Μπουναῖτος τοὺς περιμένει ἐκεῖ. Τὰ γυναικόπαιδα τὰ εἶχε στὸ βάθος. Ἐπειτα ἐτοποθέτησε τὰ παλληκάρια του στὴν πόρτα ποὺ μπαίνουμε στὸ φαράγγι. Ἀπὸ τὴν μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι κρυμμένοι 200 λεβέντες. Δὲν τοὺς εἶδε κανεὶς ἐχθρὸς πῶς πῆγαν ἐκεῖ. Ἐκεῖνοι δὲν κινοῦνται, δὲν ψιθυρίζουν, οὔτε δὲν ἀνσπνέουν. Ἀπὸ μακρὰν κουβέντες δυνατές, χειρονομίες, ποδοβολητά, βλαστήμιες, ἀκούονται. Εἶναι οἱ Τοῦρκοι ποὺ προχωροῦν ἀνύποπτοι. Ὅταν μπῆκαν ἀνάμεσα τῶν δικῶν μας, ὅταν ἦταν ἡ ὥρα, μὲ ἕνα νεῦμα 200 τουφεκιές. Σάστισαν οἱ Τοῦρκοι, τὰχασαν, δὲν ἤξεραν μπρὸς ἢ πίσω νὰ πᾶνε. Οὔτε ἕνας δὲν ἔμεινε ἀπὸ κείνους ποὺ εἶχαν μπῆ στὸ τρομερὸ φαράγγι. Ὁ Μπουναῖτος ὕστερα πῆγε λίγο πρὸ μέσα καὶ ἔκρυψε ψηλὰ - ψηλὰ στὶς ἀπότομες πλαγιές τὰ παλληκάρια. Δὲν ἀκούεται πάλι τίποτα. Μυστήριο φωνάζουν οἱ ἐχθροί. Θὰ ἐφυγαν ἀπὸ τὴν πίσω μεριά. Φοβοῦνται νὰ προχωρήσουν, μὰ ἔλα ποὺ τὸ θεωροῦν ντροπὴ νὰ μὴν πατήσουν μιὰ τρύπα; Ἔτσι ὁ ἕνας δίνει θάρρος τοῦ ἄλλου. Φωνάζει καὶ βλαστημᾷ ὁ ἕνας καὶ θέλει τὰχα νὰ περάσῃ τὸν ἄλλο νὰ μπῆ μπροστὰ καὶ μὲ τὸ κουράγιο ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου, ἔφθασαν ἐκεῖ ποὺ τοὺς περιμένε ὁ Μπουναῖτος. Πάλι τουφεκιές, πάλι σκοτωμοί, πάλι φωνές, πάλι τρόμος, πάλι σύγχυσις. Τούτῃ τῇ φορᾷ ὕστερα ἀπὸ τίς τουφεκιές ὄρμουν ἐπάνω τους μὲ τὰ μαχαίρια. Φεύγουν ἀκόμα φεύγουν ὅσοι Τοῦρκοι δὲν ἔπесαν. Καὶ τὸ φαράγγι τ' ἀθάνατο δὲν πατήθηκε ποτέ. Μὲ κάτι ἄλλες μάχες ποὺ ἔγιναν ἐκεῖ

κοντά με τούς νυχτοπολεμιστές σκοτώθηκαν 600 Τοῦρκοι. Μάχη ὅμως τακτική ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲν θὰ δοθῇ. Ὅλα τὰ χωριά ἔπεσαν καὶ ὅσοι ἔζησαν ἔγιναν νυχτοπολεμιστές. Ὅμαδες - ὁμάδες θὰ κατεβαίνουν νὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν στοὺς ἐχθρούς.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ

Κλαίει κρυφὰ ἢ κρυόβρυση, θρηνεῖ τὸ μονοπάτι, τὸ δάσος λέει λυπητερὸ τραγοῦδι μετὰ τὰ φύλλα. Ὁ ἥλιος τὶς ἀκτῖνες του κλαψάρικες τὶς στέλνει. Ὁ οὐρανὸς κατάμαυρα τὰ δάκρυα σταλάζει. Ἡ αὔρα λέει σιγανὰ θανάτου μοιρολόι. Τὸ κῦμα δέρνει μετὰ θυμὸ τὸ βράχο, καὶ ὄλο κλαίει.

Σ' ἓνα λιθάρι ὁ Δάσκαλος εἶναι καθισμένος καὶ ἔχει τὸ κεφάλι σκυφτὸ καὶ συλλογιέται, Πῶς πάτησαν οἱ Τοῦρκοι τὰ Σφακιά, πῶς τᾶκαμαν στάχτη, πῶς ἔγιναν πικρὸς καὶ μαῦρος τάφος. Πόνος μεγάλος. Καὶ ὅσοι ζοῦν εἶναι σκαρφαλωμένοι πάνω στὶς ἀπάτητες κορφές, στὰ δάση, στὶς σπηλιές, χωρὶς ψωμί, χωρὶς τροφές, χωρὶς ρούχα. Σᾶν θᾶρθουν καὶ τὰ χιόνια;

Ὁ Δάσκαλος ὁ δυστυχεὴς ἐπάνω στὸ λιθάρι, ἓνα πράγμα σκέπτεται πιά. Πῶς, μετὰ ποῖο τρόπο θὰ σώσει τὰ λίγα ἀπομεινάρια. Καὶ ἡ φωνὴ ἀκούεται ὄλο ἡ ἴδια. Ἡ γνωστή, ἡ παλιὰ... Σφακιανοί... Σφακιανοί... Ἄν, παραδοθῇ ὁ Ἀρχηγός σας, θὰ φύγωμε. Δὲν τὸν ἄφιναν ὅμως νὰ τὸ σκέπτεται αὐτό. Κάθε λίγο τοῦ ἔλεγε: «Δὲν θὰ παραδοθῆς». Θὰ πεθάνωμε ὅλοι μαζί. Ἀλλά, ὁ ἄνθρωπος πού τόσο δυνατὰ ἀγάπησε τὴν Λευτεριά, πού τόσο ὁμορφη ζωγραφίστηκε στὴν ψυχὴ του, πού ζοῦσε γι' αὐτήν, εὔρισκε πῶς σωστὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ θυσιάσῃ γιὰ νὰ σώσει τὸ ὀλίγον ἔστω πού ἔμεινε. Τί πῶς θὰ ζοῦσε ποιά; Θὰ ζωντάνευε τοὺς σκοτωμένους; Θᾶκτιζε τὰ σπίτια καὶ τὶς ἐκκλησίες; Θὰ φύτευε τὰ δένδρα καὶ τ' ἀμπέλια; Θὰ ὄνειρευόταν μίαν Ἐπανάστασι γιὰ νὰ Ἐλευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα; Θὰ κήρυττε γιὰ τοὺς σκλάβους ἀδελφούς; Γιατί, μὰ γιατί νὰ ζοῦσε πιά; Γιὰ τὸν ἑαυτὸν του; Γιὰ νὰ μὴν πονέσῃ ἀπὸ τὰ βασανιστήρια τοῦ πασᾶ; Ποιὰν ἄλλη ὑπηρεσία εἶχε νὰ προσφέρῃ παρὰ νὰ θυσιάσῃ στὸ μεγάλο βωμό; Καὶ πῶς ἄλλοιῶς θὰ μποροῦσε νὰ κάμῃ καλὸ; Ἀφοῦ ἡ Ἐπανάστασις του ἔσβυσε θὰ μποροῦσε τώρα συνεχίζοντας ἓνα κλεφτοπόλεμο νὰ Ἐλευθερώσῃ τοὺς ἀδελφούς; Καὶ ἡ φωνὴ ἡ ἴδια, κα-

θαρά, βαριά, κτυπητὰ ἀκουγόταν. Θὰ φύγωμε ἀπὸ τὰ Σφακιὰ ἄν παραδοθῆ ὁ Ἀρχηγός σας. Καὶ λέει: «Δὲν μοῦ μένει παρὰ νὰ δώσω μιὰ ζωὴ πού μοῦ ἔμεινε νὰ φύγη ἢ ὄργη καὶ ἡ καταστροφὴ ἀπὸ τὰ Σφακιὰ». Πῆρε καὶ γράμμα ἀπὸ τὸν αἰχμάλωτο ἀδελφό του Νικολάκι πού τοῦλεγε νὰ μὴν πάη νὰ παραδοθῆ. Τοῦ ἔγραφε νὰ πάη, γιατί τὸν ἐπίεσαν μὰ στὸ τέλος τοῦ ἔγραφε ἕνα κεφαλαῖο «Μ». Σὰ νὰ τοῦλεγε: Μὴ γιὰ τὸ Θεό. Μὴν ἔλθης Θὰ σὲ σκοτώσουν. Καὶ ὅμως! Θὰ ξεχάσωμε ποτὲ τὸ «Ἐρχόμενος ὁ Κύριος πρὸς τὸ ἐκούσιον πάθος;» ὅπου ὁ Χριστὸς πηγαίνει διὰ τὴν σωτηρίαν μας, μόνος του νὰ σταυρωθῆ; Καὶ ὁ Δασκαλογιάννης κίνασε μόνος του, κρυφά, καὶ τράβηξε τὸ δρόμο τοῦ μαρτυρίου του, γιὰ νὰ σώσῃ τοὺς ἄλλους. Γιὰ νὰ γίνῃ τὸ φωτεινὸ παράδειγμα σὲ γενεὲς καὶ γενεές. Γιὰ νὰ διδάξῃ, ὅτι γιὰ τίς μεμάλεις ἰδέες χρειάζονται μεγάλες θυσίες. Καὶ νὸ θηρίο τὸ ἄγριο, τὸ λιοντόρι τὸ περήφανο, ὁ βασιλιάς τῶν βουνῶν, ἀκίνδυνο καὶ ἤσυχο σὰν ἄκακο ἀρνὶ στέκεται ξαφνικὰ μπροστὰ σὲ δειλὲς ὑπάρξεις καὶ λέει: «Ἦρθα. Παραδίδομαι... Ἐγὼ εἶμαι ὁ Δασκαλογιάννης». Σαστίζαν εὐθὺς καὶ δὲν πιστεύουν στὰ μάτια τους. Φοβοῦνται ἀκόμα. Μὰ τοὺς ἤσυχάζει. Μὴ φοβᾶστε. Παραδίδομαι στὸ Βεζύρη. Ὁ Βεζύρης θαρρεῖ πὸς ὄνειρεύεται. Τρίβει τὰ χέρια του, ἀπὸ ἀνακούφιση καὶ μὲ πικρὸ χαμόγελο κοιτάζει τὸ Δάσκαλο καὶ κινεῖ τὴν κεφαλὴ. Προστάζει νὰ τοῦ δώσουν κάθισμα. Τοῦ πηγαίνουν καὶ καφέ. Σὰν συνῆλθε ἀπὸ τὴν ἀπάντεχη ταραχὴ ὁ πασᾶς ἀρχίζει:

— Δὲν μοῦ λὲς Καπετὰν Δάσκαλε, τί παράπονο εἶχες μαζί μας κ' ἔκαμες ἐπανάσταση καὶ ξεσήκωσες τὸν κόσμο, γιὰ νὰ φέρῃς τόση καταστροφὴ στὰ Σφακιὰ; Δὲν ἐσκέφτηκες πὸς σᾶς εἶχαμε ἐλευθέρους νὰ κάνετε ὅ,τι θέλετε στὸν τόπο σας, χωρὶς νὰ σᾶς ρωτοῦμε καθόλου, χωρὶς νὰ σᾶς πειράζουμε; Γιατί, ἄν σᾶς ἔλειπε τίποτα δὲν μᾶς τὸ γυρέψετε μόνον ἐκάματε πόλεμο τοῦ Σουλτάνου; Κι' ὁ Δασκαλογιάννης, λέει:

— Ἀλήθεια ἐξοχώτατε Βεζύρη. Ἐμεῖς οἱ Σφακιανοὶ ὄχι μόνον δὲν εἶχαμε παράπονο κανένα ἀλλὰ κ' εὐχαριστοῦμε τὸ Σουλτάνο γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερίαν πού μᾶς εἶχε καὶ γιὰ τὸ σεβασμὸ πού μᾶς δείχνατε ὅλοι ἐσεῖς οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι.. Ἀλλὰ γιὰ σκέψου Βεζύρη μου, στοὺς ἄλλους χριστιανούς οἱ γιαννίτσαροι κ' οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι, ἄφησαν θρησκείαν, τιμὴν, περιουσίαν; Τοὺς μεταχειρίζονται χειρότερα καὶ σκληρότερα ἀπὸ ζῶα. Αὐτὰ δὲν τὰ βλέπει καὶ δὲν τὰ ξέρει ἡ ἐξοχότης σας; Τὰ βλέπει καὶ τὰ ξέρει, μὰ κάνει στρωβὰ μάτια γιατί ἔχει τὸ σκοπὸ του: Ν' ἀφανίσῃ τὸ γένος. Δύσκολο θὰ σᾶς πῆσῃ ὅμως νὰ

νά τὸ πετύχετε. Κι' ἀφοῦ θές νά μάθης, γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐκάμαμε τὴν ἐπανάσταση: Γιά νά γλυτώσῃ τὸ Γένος ἀπὸ τὸν ἀφανισμό. Καί ἢ νά τοὺς ἐλευθερώσωμε καὶ νά ζήσωμε ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐλεύθεροι ἢ νά χαθοῦμε ὅλοι μαζί.

Ἐργίστηκε ὁ Βεζύρης ὡς νά τ' ἀκούσῃ, ἀλλὰ ἔκρουσε τὸ θυμὸ του, γιατί ἤθελε νά πάρῃ λόγια. Νά μάθῃ μυστικά. Τοῦ λέει λοιπὸν μὲ ψευτοχαμόγελο:

—Ὅχι δὰ Δάσκαλε. Ψέματα λές' ἄλλοι σ' ἔβαλαν. Πές μου τὴν ἀλήθεια. Κι' ὁ Δάσκαλος λέει τὴν ἀλήθεια:

—Κανείς δὲ μ' ἔβαλε. Ἐγὼ τὴν ἤθελα τὴν ἐπανάσταση. Ἡ Ρωσία μοῦ ὑποσχέθηκε πὸς θὰ μὲ βοηθήσῃ ὅπως - ὅπως, ἀλλὰ μὲ πρόδωσε. Μὲ γέλασε καὶ πῆρα στὸ λαιμὸ μου τόσους ἀθώους. Κανείς δὲν εἶχε ἰδέα. Μόνος μου τᾶκαμα ὅλα. Ὅ,τι εἶπα ἐγὼ ἔγινε. Γι' αὐτὸ ἡ δογῆ σας νά στραφῇ ἀπάνω μου. Δὲν φταίει κανείς. Μὴν πειράζετε κανένα. Ἐμένα σκοτώσετέ με. Δὲν μὲ νοιάζει, μόνο ἂν μὲ σκοτώσετε φέρετέ μου πρῶτα νά δῶ τὰ παιδιὰ μου, κι' ἐγὼ ὕστερα θὰ σᾶς πῶ ποῦ ἔχω τὰ χρήματά μου.

Ἐκεῖνος Βεζύρης ἅμα ἀκουσε γιὰ λεπτὰ ἀνατρίχασε. Καὶ λέει:

—Ἐμαθα κι' ὅλας Δάσκαλε πὸς ἔχεις πολλὰ λεπτὰ. Πῶς τᾶκαμές; Ποῦ τᾶχεις; Πές μου, καὶ θὰ σοῦ φέρω τὰ παιδιὰ σου, νά τὰ δῆς.

Ἐκεῖνος Δάσκαλος μὲ κρυφὴ χαρὰ πού τὸ παιγνίδι του ἔσπασε τόπο, τοῦ λέγει ὅτι ἔχει πολλὰ χρήματα καὶ ὅτι τὰ ἔκαμε ἀπὸ τὸ ἐμπόριο. Σκοπὸς του ἦταν νά περάσῃ ὁ πρῶτος μεγάλος θυμὸς τοῦ πασαῦ, ὥστε μετὰ νά πετύχῃ κάτι. Καὶ νά εἶχε χρήματα πολλὰ δὲν εὐρέθησαν. Δὲν τὰ ἔδωσε βέβαια στὸ Βεζύρη, εἰς τὸν ὁποῖον εἶπε καθαρὰ ὅτι δὲν ἔχει, σὲ μερικὰς μέρες. Ὅπως ἀκριβῶς πρόβλεπε ὁ Δάσκαλος, ὁ Βεζύρης πέρνει τὸ στρατό του καὶ φεύγει ἀπὸ τὰ Σφακιά, διότι ἔγινε καὶ τὸ ἐξῆς:

Μόλις παραδόθηκε ὁ Ἀρχηγὸς βγήκε φήμη ὅτι οἱ Τούρκοι τὸν ἀποκεφάλισαν. Τότε γιὰ νά ἐκδικηθοῦν τὸν θάνατό του 300 παλληκάρια του κατέβηκαν στὰ χωριὰ τοῦ Ἀποκόρωνα καὶ ἔσφαξαν ὅσους Τούρκους συνάντησαν καὶ τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ ἀκόμα. Ὁ Βεζύρης κάθισε 18 μέρες ἐκεῖ. Κίλεσε ἔπειτα τὸν Δασκαλογιάννη καὶ ζητᾷ νά τοῦ παραδόσῃ ἐγγράφως τὰ Σφακιά. Σ' ἓνα Φιρμάνι πού ὑπάρχει στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἡρακλείου, εἶναι γραμμένοι οἱ ὅροι πού τοῦ προτείνει. Ἐγγραφο ἀρ. 6. Ὁ Πασᾶς ζητᾷ γιὰ τὴν συνθηκολογήσῃ τοὺς ἐξῆς ὅρους (σὲ περίληψη):

1) Νά πληρώνουν κεφαλικὸ φόρο.
2) Νά παραδοθοῦν ὅλα τὰ ὅπλα ποὺ βρίσκονται στὰ χέρια τῶν Σφακιανῶν.

3) Νά παραδίδονται στὶς Τουρκικὰς ἀρχὰς ὅλοι ὅσοι θὰ παραβιάσουν τὴ συνθήκη πρὸς τιμωρίαν.

4) Νά μὴ ἀκοῦνε καὶ νά μὴ παρασύρονται ἀπὸ τοὺς ἐγθροὺς τῆς ἱερᾶς μας θρησκείας (Μωαμεθανισμό).

5) Ὅσοις τέτοιους (προπαγανδιστὲς) ἀνακαλύπτουν νά τοὺς πιάνουν καὶ νά τοὺς στέλνουν στὸ Ἡράκλειο.

6) Ὅσοι δὲν συλλαμβάνονται νά διώχονται ἀπὸ τὴν Ἐπαρχία.

7) Νά μὴ δίνουν ζωοτροφίαις μήτε νερὸ στὰ πειρατικὰ πλοῖα ποὺ περιπλέουν τὰ παραλία τους.

8) Ὅλες οἱ ὑποθέσεις τῶν Σφακιανῶν νά δικάζονται ἀπὸ τὸν Τούρκο ἱεροδίκη.

9) Νά μὴ ἐπιδιορθωθοῦν οἱ ἐκκλησίαις ποὺ χάλασαν κατὰ τὴν ἐπανάσταση.

10) Νά μὴ κτίζουν καινούργιαις ἐκκλησίαις.

11) Νά πληρώνουν τὸ δέκατο κάθε προϊόντος ποὺ παράγουν.

12) Νά φοροῦν ροῦχα τῶν ραγιάδων καὶ σὰν αὐτὰ ποὺ φοροῦν οἱ Τούρκοι.

13) Νά μὴ κτίζουν ψηλὰ σπίτια.

14) Νά μὴν ἀνακατεύονται σὲ πολεμικὰς ἐνέργειαις καὶ νά μὴν παίξουν τίς καμπάναις.

15) Ν' ἀφίσουν ἀμέσως ἐλεύθερους ἂν ἔχουν Τούρκους αἰχμαλώτους.

Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους ζητᾷ ὁ πασᾶς ἀπὸ τὸ Δασκαλογιάννη νά τοῦ παραδώσῃ τὰ Σφακιά. Ἐκεῖνος ὅμως οὔτε ν' ἀκούσῃ ἤθελε τέτοια πράγματα. Οἱ Σφακιανοὶ δὲν παραδίδονται μὲ τέτοιους ὅρους. Δὲν παραδίδουν ὅπλα καὶ δὲν δέχονται νά τοὺς ἀλλάξῃ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα. Ἐκεῖ θὰ πολεμοῦν ὥσπου νά ὑπάρχῃ ἕνας. Μόνο ἂν θῆς ἀφισέ τους ἡσυχους καὶ φύγε.

Βέβαιο εἶναι πὸς ὁ πασᾶς ἤθελε νά φύγῃ. Ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τ' ἄγρια κι' ἐπικίνδυνα ἐκεῖνα μέρη ποὺ τόσο ἀκριβὰ τοῦ στοίχισαν. Ἦθελε ὅμως νᾶχῃ στὰ χέρια του κι' ἕνα χαρτί. Ὑποχώρησε λοιπὸν καὶ συμφώνησαν μὲ τὸ Δάσκαλο νά κάμουν μιὰ προκήρυξη στοὺς καπετάνιους τῆς ἐπαρχίας ποὺ νά περιλαμβάνῃ τοὺς τελικοὺς καὶ πὸ μετριοπαθεῖς ὅρους. Γράψανε λοιπὸν :

Πρὸς τοὺς καπεταναίους τῶν Σφακιῶν

Μὲ τὸν γενικὸν ἀρχηγόν σας, τὸν ὁποῖον θεωρῶ φίλο καὶ ὄχι αἰχμάλωτό μου, ἀφοῦ ἐμπιστεύτηκε στὴν τιμιότητά μας καὶ παραδόθηκε μόνος του ἕκαμα τὴν ἐξῆς συμφωνία τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ παραδεχθῆτε καὶ σεῖς, εἰδεμή, θὰ γυρίσω πίσω καὶ δὲν θὰ ἀφίσω οὔτε ἓνα ζωντανό. Οἱ συμφωνίες μας εἶναι :

1) Νὰ μὴ γυρίσῃ ὁ Ἄρχηγός σας στὰ Σφακιὰ ἂν δὲν περάσουν τρία χρόνια, οὔτε οἱ ἀδελφοὶ του καὶ νὰ τὸν ἔχωμε μαζί μας.

2) Νὰ μᾶς γράψετε ὅτι ἀναγνωρίζετε ἐπίσημα ὡς τὴ μεγαλύτερη ἀρχὴ τοῦ κράτους τὴν Τουρκικὴ κυβέρνησι.

3) Νὰ πληρώνετε 5.000 γρόσια ὡς φόρο ὑποταγῆς κάθε χρόνο. Τὰ ὄπλα σας θὰ τὰ ἔχετε ὅπως καὶ πρῶτα. Τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά σας δὲν θὰ πειραχτοῦν.

Τὴν συνθήκη αὐτὴ τὴν ὑπόγραψε καὶ ὁ Δασκαλογιάννης. Τοὺς ἔστειλε δὲ ξεχωριστὰ κ' ἓνα γράμμα πρὸς τοὺς ἔγραφε :

« Ἡ γενναιοφροσύνη τοῦ πασᾶ μὲ λέει φίλο καὶ μὲ λογαριάζει ἀκόμα Ἄρχηγό τῶν Σφακιῶν. Ἐὰν καὶ σεῖς μὲ θεωρεῖτε Ἄρχηγό σας σᾶς λέω, ὅτι δέχομαι τὶς προτάσεις τοῦ πασᾶ καὶ σᾶς λέω νὰ τὶς δεχθῆτε καὶ σεῖς. Γράψετε ἓνα γράμμα καὶ νὰ λέτε ὅτι δεχόμεστε τὴ συμφωνία πρὸς ἕκαμα ὁ Ἄρχηγός μας μὲ τὸ Βεζύρη τῆς Κρήτης. Δηλαδή πρὸς ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνηση θὰ κυβερνᾷ καὶ ὅτι θὰ πληρώνετε 5.000 γρόσια κάθε χρόνο. Ὅσο γιὰ μένα, μὴν κάνετε καθόλου συζήτηση καὶ πιστεύω πρὸς θὰ μὲ προσέξουν. Ὡς λογικοὶ πρὸς εἰστε θὰ δεχθῆτε τὴ συμφωνία πρὸς καλύτερη δὲν μπορεῖ νὰ γίνη».

Τὶς δυὸ αὐτὲς ἐπιστολὲς τὶς ἔστειλε μὴ Κυριακὴ πρῶι στ' Ἀσκύφου ὅπου ἦσαν μαζεμένοι οἱ περισσότεροὶ ὄπλαρχηγοί. Τὴν Δευτέρα τὸ πρῶι ὄλα τὰ ὑπολείμματα τοῦ Ἀγῶνα βρέθηκαν ἐκεῖ. Εἰκοσιπέντε, οἱ πρὸ σκεφτικοί, οἱ πρὸ φρόνιμοι, πρὸς εἶχαν πείρα καὶ δύναμη, ἕκαμαν μὴ ἐπιτροπὴ πρὸς θὰ ἐξήταζε τοὺς ὅρους, θὰ μελετοῦσε τὸ πρῶγμα καὶ θ' ἀποφάσιζε σχετικὰ. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς εἶναι γνωστὸ πρὸς ἦσαν ὁ Πρωτόπαπας, ὁ Μόρος, ὁ Μπουνάτος, ὁ Χοῦρδος, ὁ Μανούσακας, ὁ Βολουδαντρουλῆς, ὁ Βουρδουμπᾶς, ὁ Πατερογιώργης, ὁ Κούτσουπας κ' ὁ Μανούσακας.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ τράβηξε σ' ἓνα ἐξωκκλησί. Προσκύνησαν ὄλοι κ' ὁ Πρωτόπαπας ἕκαμε δέηση νὰ τοὺς βοηθήσῃ ἡ θεία δύναμη νὰ πράξουν τὸ καλύτερο. Στὰ πρὸςσώπά τους εἶναι ζωγραφισμένος ὁ πόνος. Τὰ γέιλη τους κλειστά, τὰ περὸςφανα κεφάλια τους κ' ἡ ἀγέροχη κορμωστασιά τους γερτὴ σὺν ὄλόδισα κυπαρίσσια πρὸς τὰ λυγίζει δυνατὴ

μπόρα. Μιά βαθειά σιωπή βασιλεύει, μιὰ σιγή ἀπόλυτη. Οὔτε ἀναπνοή... Ποιὸς νὰ μιλήσῃ πρῶτος ; Καὶ τί νὰ πῆ ; Νὰ δηλώσουν ὑποταγή ; *Ἐγινε αὐτὸ ποτὲ στὰ Σφακιὰ ; Νὰ σκίσουν συμφωνίες ; Τί καινούργιο θ' ἀκολουθοῦσε ; *Απορίες κ' ἐρωτηματικά θεόρατα. Ποιὰ γλῶσσα νὰ βάλῃ τὴν ἀρχή ; Καὶ μὲ ποῖο τρόπο ; Κι' ἀπάνω σ' αὐτοὺς τοὺς δισταγμοὺς ἀκούστηκε ξαφνικὰ ἡ βαρεῖα φωνὴ τοῦ ἀποφασιστικοῦ κ' ἐξυπνώτατου Μόρου νὰ λέῃ :

— *Ἀδέρφια. Ἐρόμε ὅλοι μας καλὰ πὸς τὰ πράματα μᾶς ἦρθαν ἀνάποδα ἀπ' ὅτι τὰ περιμέναμε. Οἱ μισοὶ Σφακιανοὶ καὶ πὸ πολλοὶ ἀκόμη εἶναι οἱ σκοτωμένοι. Εἴμαστε πενταμόναχοι. Καὶ σ' ἓνα τέτοιο ἀγῶνα, μῆτε τὸ θάρρος, μῆτε ἡ παληκαριά μας, μῆτε τὰ λίγα ἄρματα μας μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν. Γι' αὐτό, ἔχω τὴ γνώμη, νὰ κάνωμε σήμερο πὸς ὑποτασσόμεστε καὶ παραπέρα, ἄλλη φορὰ, ὅταν ἔρθουνε τὰ πράματα βολικά, σηκωνόμεστε καὶ παίρνομε ἐκδίκηση. Τότες θά μαστε *μεῖς οἱ νικητές.

Αὐτὰ πού εἶπε ὁ Μόρος, νομίζομε ὅτι, οὔτε στρατηγοί, οὔτε κυβερνήτες, οὔτε σοφοὶ θὰ μποροῦσαν νὰ πῶνε πὸ καλὰ σ' αὐτὴ τὴ δεινὴ περίσταση. *Ἡ ἐπιτροπὴ τὰ βρῆκε σωστά. Μὰ ποιὸς θὰ τολμήσῃ τώρα νὰ πῆ γιὰ ὑποταγὴ στοὺς ἀγωνιστὲς πού περιμέναν ἔξω ἀπὸ τὴ μικρὴ ἐκκλησία καὶ φώναζαν : *Ὁχι ὑποταγή, ὄχι ὑποταγή ! *Ὁ ἴδιος πάλι ὁ Μόρος βγῆκε. Δὲν τοὺς ἔδωσε ἀναφορά. Τοὺς εἶπε μόνο δυὸ κοφτὲς κουβέντες :

— Παιδιά, τὰ πολεμοφόδια μας τέλειωσαν.

Καὶ μπῆκε μέσα. Καθίζουσαν τότε καὶ γράφουσαν :

*Ἐμεῖς, οἱ ὄπλαρχηγοὶ τῶν Σφακιῶν, παραδεχόμεστε τὴ συμφωνία πού ἔκαμε ὁ ἀρχηγός μας Δασκαλογιάννης μὲ τὸν ἐξοχώτατο Βεζύρη. Δηλαδή, ἀναγνωρίζομε τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις ὡς τὴν ἀνώτατη ἀρχὴ στὴν Κρήτη. Θὰ πληρώνουμε 5.000 γρόσια τὸ χρόνο ἂν δὲν παραδώσουμε τὰ ὅπλα μας καὶ δὲν πειραχτοῦν τὰ ἦθη μας καὶ ἔθιμα. Τὴ ζωὴ δὲ τοῦ *Ἀρχηγοῦ μας τὴν ἐμπιστευόμεστε στὴν τιμότητα καὶ στὸ λόγο πού μᾶς ἔδωσε ὁ Βεζύρης*.

*Ὑστερα ὑπέγραψαν οἱ ὄπλαρχηγοὶ καὶ τῶστειλαν τοῦ πασᾶ. Τοῦ στείλανε καὶ 500 πρόβατα δῶρο ἐκ μέρους τοῦ Δασκαλογιάννη.

Σ' αὐτὰ τὰ παζαρέματα, μ' αὐτὲς τὶς συμφωνίες, ἔξέχασαν οἱ Σφακιανοὶ μὲ ποιούς εἶχαν νὰ κάμουν. Τοὺς συνεπῆρε τὸ ἐγὼ τὸ ἐδικό τους. *Ὅπως ἐκεῖνοι σέβονται τὸ λόγο τους κ' ὅ,τι πῶν εἶναι συμ*βόλαιο ἀληθινό, ἀντρίστικο, ὅπως λέγουσαν, καὶ καλὸ ἢ κακὸ θὰ γίνῃ.

Τὸ ναι γι' αὐτοὺς πάντοτε ναι εἶναι καὶ τὸ ὄχι εἶναι ὄχι. Ποτέ του δὲν ἀλλάσσει.

Αὐτὴ ἡ αἰτία ἔρριξε σὲ μιὰ καινούργια ἀβάστακτη πίκρα τὸν τόπο. Νόμιζαν πὸς παζάρευαν καὶ συμφωνοῦσαν μὲ ἄντρες τίμιους ὅπως ἦσαν κι' αὐτοί. Μὲ τὴ συμφωνία ποῦκαμαν κι' ὑπόγραψαν μὲ τὸ Βεζύρη τέλειωσε ὁ πόλεμος, εἶπαν, κ' οἱ ὄροι τῆς ἦσαν σεβαστοὶ ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ ἔβαζαν τὴν ὑπογραφή τους. Καὶ μιὰ ποῦ ὁ πόλεμος ἔτελείωσε κ' ἦρθε πάλι εἰρήνη στὸν τόπο, σκέφτηκαν νὰ πᾶνε νὰ δοῦν τὸν ἀρχηγό τους, νὰ τὸν χαιρετήσουν, νὰ τοῦ μιλήσουν ἀπὸ κοντά, νὰ τὸν παρηγορήσουν. Νὰ δῆ κ' ἐκεῖνος φίλους κι' ἀδελφούς, νὰ πάρη θάρρος, ν' ἀνασάνη. Καὶ ξεκινοῦν ὀλαρμάτωτοι τῶν Σφακιανῶν οἱ πρῶτοι κι' ἀνδριωμένοι. Ἐβδομηνταπέντε ἦσανε καὶ χόρια ἑφτά παπάδες. Τὸν ξάδερφο ὁ Πρωτόπαπας πάει νὰ χαιρετήσῃ. Ποιὸς ξέρει ἂν τὸν ξαναδῇ! καὶ ἂν θὰ ξαναγυρίσῃ.

Γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὡς ἐκεῖνη τὴ στιγμή, ὁ Δασκαλογιάννης, τίποτε κακὸ δὲν ἔβαξε στὸ νοῦ του. Ὁ πασᾶς τοῦ φερνόταν ἄφογα κι' ἔκρυβε μὲ ἀνατολίτικη πονηριά τις ἀπαίσιες προθέσεις καὶ τὰ σκοτεινὰ σχέδια ποῦ εἶχε στὸ νοῦ του. Μὰ μαύρη μοῖρα ὀλονῶν καὶ τί σᾶς περιμένει! Στὸν Τοῦρκο ἐμπιστευθήκατε; Στὸ λόγο του; Τί κοῖμα! Ἐπῆγαν καὶ χαιρέτησαν τὸν πρῶτο πατριώτη. Μονάχοι τους ἐθάψανε καὶ τὴ δική τους νιότη. Ὁ Βεζύρης δὲν εἶχε λόγο, δὲν εἶχε ἐγώ, δὲν εἶχε ἀξία ἢ ὑπογραφή του, δὲν εἶχαν δύναμη τὰ γραφόμενά του. Τέτοιο πλούσιο κυνήγι στὰ χέρια του νὰ ἔπεφτε, δὲν τ'ὄλπιζε ποτέ του. Ἄνυκοπτοὶ πῆγαν κ' ἔπεσαν σὰν ὑπνωτισμένοι, σπρωγμένοι λὲς ἀπ' τὴ σκληρὴ μοῖρα τους, στὰ πόδια τοῦ ἀπαίσιου τυράννου.

Τοὺς ἔπιασε, τοὺς ἔδεσε, τὰ ὄπλα τοὺς ἐπῆρε καὶ μὲ ἰσχυρὰ συνοδεία, τοὺς ἔστειλε στὶς φυλακὲς τοῦ Μεγάλου Κάστρου. Τὸ Δάσκαλο τὸν ἐκράτησε ἀκόμη μαζί του καὶ ὕστερα ἀπὸ ἕξη μέρες πῆγαν κι' ἐκεῖνοι στὸ Ἡράκλειο, σχηματίζοντας μιὰ θριαμβευτικὴ πορεία ἔτσι γιὰ νὰ τονίσῃ ἐπιτήδες ὁ πασᾶς τὰ πολεμικά του κατορθώματα καὶ νὰ δείξῃ στοὺς ραγιάδες τὴν ἰσχύ καὶ τὴ δύναμη τῆς Αὐτοκρατορίας τους.

Σὰν τοὺς ἔφεραν τὸ Ἡράκλειο γιορτὴ μεγάλη ἢ Τουρκιά, πανηγύρι μεγάλο τὴ μέρα κείνη. Γυρίζει νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος ὁ πασᾶς μὲ τέτοια ἀληθινὰ πολύτιμα κι' ἀπροσδόκητα λάφυρα. Χαιρετῆστε Τοῦρκοι, πετάξετε τὸ φέσι σας, ἀπὸ χαρά. Χαιρετοῦν καὶ ρίχνουν 101

κανονιές κι ἡ πόλι σειέται καὶ τραντάζει. Γιορτάσετε Τοῦρκοι. Γιορτάζουν μὲ γλέντια, μὲ τραγούδια, μὲ χορούς, φωνές, μὲ φωτιές. Μιὰ δλόκληρη ἑβδομάδα ὁ ἔνθουσιασμός τους ἐκδηλώνεται χιλιῶ λογιῶ. Βουβοί, θλιμμένοι, παγωμένοι ἀπὸ τὸ φόβο οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Ἡρακλείου, κρύφτηκαν στὰ πιὸ σκοτεινὰ μέρη, διπλομανταλώθηκαν καὶ δὲν τόλμησε ἓνα κεφάλι νὰ φανῆ.

Ο ΒΕΖΥΡΗΣ ΘΕΛΕΙ Τ' ΑΔΕΛΦΙΑ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ

Τὸ Δασκαλογιάννη ὁ Βεζύρης δὲν τὸν ἔβαλε στὴν ἴδια φυλακὴ μὲ τοὺς ἄλλοῦς. Τὸν εἶχε κοντά του σ' ἓνα ξεχωριστὸ διαμέρισμα καὶ τὸν περιποιεῖτο. Ἐπὶ ἀγάπη; Ὁχι· ἀπὸ ἐκτίμησι; Ὁχι· ἀπὸ ἀλτροῦισμό; Ὁχι· ἀπὸ μεγαλοψυχία καὶ γενναιοφροσύνη; Ὁχι. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀρετὲς δὲν εἶχαν καμμιά σχέση μὲ τὴ σκοτεινὴ ψυχὴ τοῦ Βεζύρη. Ἡ περιποίηση γινόταν ἀπὸ συμφέρον. Τὰ σχέδιά του μόνο μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ μποροῦσε νὰ πετύχουν. Καλοπιάνοντας τὸ Δάσκαλο. Ἦθελε νὰ τοῦ κἀνὴ τὸ φίλο γιὰ νὰ βάλῃ τ' ἀδελφια του ὁ Δασκαλογιάννης νὰ πλησιάσουν καὶ νὰ τοὺς ξεκάμῃ ὅλους μαζί.

Τ' ἀδέρφια του ὅμως, Παῦλος, Μανοῦσος καὶ Γιώργης, ἦσαν στὰ Κύθηρα. Πῶς νὰ τὰ βάλῃ στὸ χέρι; Πέρασε κάμποσος καιρὸς. Τὸ σκέφτηκε τὸ ξανασκέφτηκε τὸ πρᾶμα ὁ Βεζύρης. Πῶς νὰ τὸ κἀνῃ, πῶς νὰ τὸ διάξῃ, πῶς νὰ τὸ πῆ. Καὶ στὰ τελευταῖα βρῆκε κάποιον τρόπο. Κάλεσε τὸ Δασκαλογιάννη νὰ δειπνήσουν. Τὴν ὥρα τοῦ δείπνου μπαίνει μέσα ἓνας πλοίαρχος (δασκαλεμένος βέβαια καλὰ ἀπὸ πρωτύτερα). Κάνει τὸν ἀδιάφορο, χαιρετᾷ καὶ τοῦ γνωρίζουν τὸ Δασκαλογιάννη. Ἐκεῖνος χάρηκε, δῆθεν, πολὺ καὶ λέει πὼς θὰ τὸν γύρευε κι' ὁ ἴδιος νὰ τὸν ἀνταμώσῃ, ἀν δὲν ἦταν ἡ καλὴ σύμπτωση νὰ τὸν βρῆ τώρα, γιὰ τὸ τοῦ φέρνει πολλοὺς κι' ἀκριβοὺς χαιρετισμοὺς ἀπὸ τ' ἀδελφια του καὶ τὰ παιδιὰ του. Τοὺς εἶδε, τοῦ λέει, μὲ τρόπο πειστικό, ὅλους στὰ Κύθηρα ὅταν πρὶν λίγες μέρες ἐπέρασε κι' εἶναι ὅλοι τους πολὺ καλὰ. Ὁ Δασκαλογιάννης εὐχαρίστησε τὸν πλοίαρχο γιὰ τὰ χαιρετίσματα πὸ τοῦ φερε. Τότε μπαίνει στὴ μέση ὁ Βεζύρης:

—Θὰ ξαναπαῖς πλοίαρχε;

—Θὰ ξαναπαῶ, ἐξοχώτατε. Ἡ δουλειά μου εἶναι αὐτή. Καὶ θὰ πάω γρήγορα μάλιστα.

—Ωραία. Τότε νὰ πάρης κανένα γράμμα ἀπὸ τὸ Δασκαλογιάννη ἂν θέλῃ νὰ τοὺς στείλῃ καὶ νὰ τὸ δώσῃς στ' ἀδελφία του..

—Εὐχαριστῶ, ἀλλὰ δὲ γράφω, τοὺς ἀπαντᾷ. Ἔχω μαλώσει μὲ τ' ἀδελφία μου. Δὲν θένε ν' ἀκούσουν τ' ὄνομά μου· καὶ μὲ τὸ δίκιο τους, ἀφοῦ ἐγὼ τοὺς κατέστρεψα.

—Τί λὲς ἀγαπητέ μου, λέει ὁ Βεζύρης. Ἔσεῖς εἶστε ἀδελφία. Ὅ,τι καὶ νὰ ἔγινε πέρασε. Πάει πιά. Τώρα πρέπει ν' ἀγαπήσετε γιὰ τὴν δὲν εἶναι σωστό. Ἐγὼ θ' ἀναλάβω ν' ἀγαπήσετε πάλι. Νὰ τοὺς γράψῃς ἀμέσως νάρθουν κι' ἐγὼ θὰ τοὺς βάλω σὲ μεγάλες θέσεις καὶ θὰ τοὺς δώσω ἀξιώματα. Καὶ λέει στὸν πλοίαρχο : Φύγε τώρα κι' ἔλα σὲ δυὸ μέρες νὰ πάρῃς τὸ γράμμα.

Ὁ Δασκαλογιάννης ξαναευχαριστεῖ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του καὶ τὴν καλὴν του προαίρεσιν τὸν πασᾶ, μὰ ἀπὸ μέσα του βράζει γιὰ τὴν ξέρεσι τὴν σκοποῦς ἔχει ὁ δόλιος καὶ τί τοῦ σχεδιάζει. Τὴν ἄλλῃ μέρα τὸν ξαναφωνάζει καὶ τοῦ λέει :

—Καπετάν δάσκαλε. Ἐκεῖνα ποὺ σοῦ ὑποσχέθηκα χθὲς τὸ βράδυ πρέπει νὰ γίνον. Τ' ἀδελφία σου πρέπει νὰ ρηθῶν στὸ Ἡράκλειο. Μόνο πάρε αὐτὸ τὸ γράμμα κι' ἀντίγραφέ το μὲ τὰ δικά σου γράμματα.

Κάτω ἀπὸ τὴν βία καὶ τὴν ἀπειλὴν ἀντίγραψε τὸ γράμμα ποὺ ἦταν ὅλο ψευτιὲς καὶ δολιότητες. Ἐγραψε ὅτι ζοῦσε μὲ δόξες καὶ τιμὲς στὰ παλάτια κι' ὅτι πολὺ τὸν ἐκτιμοῦσε καὶ τὸν ἀγαποῦσε ὁ Βεζύρης. Ὅτι τὰ πηγαινε καλὰ μὲ τοὺς γιανίτσαρους κι' ὅτι γυρίζει ἐλεύθερος στὴν πόλιν καὶ κάνει παρέα μὲ τοὺς Χριστιανούς. Ὑστερα ἀπ' αὐτὰ τοὺς προσκαλεῖ νάρθουν ὅπου μεγάλες δόξες καὶ ἀξιώματα τοὺς περιμένουν. Ὑπογράφει μὲ καρδιοκτύπι γιὰ τὴν φοβᾶται μὴ τυχὸν καὶ τὰ πιστέψουν κι' ἔρθουν. Στὸ τέλος γράφει τὰ συνθηματικὰ τρία ΜΜΜ τὰ ὁποῖα οὔτε τὰ πρόσεξε εὐτυχῶς ὁ πασᾶς. Παίρνει τὸ γράμμα ὁ Βεζύρης καὶ νὰ τί κάνει : Προσκαλεῖ ἓνα χριστιανὸ ἔμπορο καὶ τοῦ λέει : Νὰ ναυλώσῃς ἓνα πλοῖο καὶ νὰ πᾶς στὰ Κύθηρα λάδια καὶ σαπούνια. Σὰν πᾶς ἐκεῖ δὲν θὰ βγῆς ἔξω. Κάποιος δικός μου ἄνθρωπος θάναί μαζὶ σου. Θὰ βγῆ, θὰ πουλήσῃ τὸ πρᾶγμα κι' ὅλο τὸ κέρδος δικό σου. Ἄν τύχῃ κι' ἔχῃς ζημιὰ θὰ τὴν πλερωθῆς ἀπὸ μένα. Κι' ἄλλα πολλὰ θὰ κερδίσης μετὰ, μόνο νὰ μοῦ προσέξῃς καλὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ φέρῃς ἀπὸ κεῖ : εἶναι δικοί μου. Ἀλοίμονό σου ἂν πάθουν κακό.

Αὐτὸς ποὺ βγῆκε στὰ Κύθηρα καὶ πούλησε τὸ ἐμπόρευμα ἦταν ἓνας Τοῦρκος ῥάφτης ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο ποὺ μιλοῦσε σὰν καὶ μᾶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ γνώριζε τ' ἀδελφία τοῦ Δασκαλογιάννη. Ἐκεῖνοι ὅμως

δὲν τὸν ἐγνώριζαν. Πῶς τοὺς βρῆκε. Τὴν Κυριακὴ πρὸς πᾶσι σὰν καλὸς Χριστιανὸς στὴν ἐκκλησιᾶ ὁ Τοῦρκος. Μπαίνει μέσα, παίρνει κερὶ, τ' ἀνάβει, προσκυνᾷ καὶ στέκεται μὲ μεγάλη δῆθεν εὐλάβεια κι' ἀκούει τὴ θεία λειτουργία. Πότε πότε ἔκανε πὼς περιεργαζόταν δῆθεν τὸ ναὸ κι' ἔριχνε καμὰ ματιὰ ἐδῶ κι' ἐκεῖ νὰ δῆ ἂν ἦσαν μέσα τ' ἀδέλφια τοῦ Δασκάλου. Τὰ εἶδε νὰ στέκωνται κάπου. Καὶ γιὰ νὰ μὴν τοῦ φύγουν, πρὶν ἀκόμα τελειώσει ἡ λειτουργία, βγῆκε ἔξω καὶ περιέμενε. Πῆραν ἀντίδωρο τ' ἀδέρφια καὶ βγῆκαν ἔξω. Ὅπως ἔβγαιναν, βλέπουν τὸν ξένο καὶ ἄγνωστο νὰ τοὺς ἀκριβοχαιρετᾷ καὶ νὰ βγάζη ἀπὸ τὸν κόρφο του ἕνα γράμμα.

—Εἶναι ἀπὸ τὸν ἀδερφό σας τὸ Δάσκαλο, τοὺς λέει, καὶ νὰ μὲ συμπαθᾶτε πού ἄργησα νὰ σᾶς τὸ δώσω, μὰ εἶχα δουλειές. Μόνο σᾶς παρακαλῶ, ἅμα τὸ διαβάσετε, ν' ἀπαντήσετε, νὰ μὴ νομίση ὁ πασσᾶς πὼς δὲ σᾶς τῶδωκα καὶ μὲ τιμωρήση.

Ἐκεῖνοι πῆραν τὸ γράμμα καὶ τᾶνοιξαν βιαστικά. Τὸ διαβάζουν ταραγμένοι στὸ λεπτό. Τὸ ξαναδιαβάζουν. Δὲν μποροῦν νὰ πιστέψουν τὰ μάτια τους. Βλέπουν καὶ γνωρίζουν τὰ γράμματα τοῦ ἀδελφοῦ των. Μὰ παραξενεύονται. Ὁ ἀδελφός τους ἐλεύθερος! Ὁ ἀδελφός τους νὰ καλοπερνᾷ! Κι' αὐτοὶ πού τὸν νόμιζαν δεμένο νὰ σαπίζη στὴ φυλακὴ; Τί χαρὰ!

—Ἐλα ξένε στὸ σπίτι μας, πᾶμε νὰ σὲ φιλέψουμε πού μᾶς ἔφερες τόσο καλὰ χαμπάρια.

Ἄλλ' ὁ Τοῦρκος ἀπὸ φόβο μὴν τὸν ἀνακαλύψουν, ἀρνήθηκε γιατί λέει, εἶχε πολλὰ δουλειές· μόνο πού θὰ περάση νὰ πάρη τὴν ἀπάντηση.

Ὅλο χαρὰ πᾶνε κ' οἱ τρεῖς στὸ σπίτι. Νόμισαν πὼς ἔβλεπαν ὄνειρο. Δὲν ἤξεραν τί νὰ ποῦν. Τόση ἦταν ἡ συγκίνηση πού δοκίμασαν. Μὰ πόση ὥρα; Καθίζει ὁ Παῦλος κι' ἀρχίζει νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ διαβάζει τὸ γράμμα λέξη μὲ λέξη, συλλαβὴ μὲ συλλαβὴ, ἕνα ἕνα τὰ γράμματα καὶ τὰ προσέγη μὴ δεῖ κανένα σημάδι. Καὶ νά! Βλέπει κάπου τὰ τρία ΜΜΜ. Φωνάζει τοὺς ἄλλους καὶ λέει:

—Κιαμὲ ὁ Τοῦρκαλος θ' ἀγαπᾷ καὶ θᾶχη τὸν ἀδερφό μας σὲ τιμές; Αὐτὸς τὸν ἔβαλε καὶ τὰ γραψε μὲ τὸ ζόρε, γιὰ νὰ πᾶμε νὰ μᾶς σκοτώση ὅλους. Θυμαῖστε τὸ Μ πού τοῦβαλε κι' ὁ Νικολάκης στὸ γράμμα; Τώρα ὅμως πρέπει νὰ κάνουμε πὼς δὲν τὸ καταλάβαμε, γιατί, πᾶσι ὁ Γιάννης.

Γράφουν λοιπὸν ἕνα γράμμα στὸν πασσᾶ. Τοῦ κάνουν ντεμενᾷ καὶ τὸν εὐχαριστοῦν ἀπὸ καρδιάς γιὰ τὶς περιποιήσεις πού κάνει στὸν

ἄδερφό τους, καὶ γιὰ τὶς τιμὲς ποὺ ἀπολαμβάνει καὶ τὴν εὐνοια ποὺ τοῦ χαρίζει. Λυποῦνται ὅμως ποὺ δὲν μποροῦν κι' αὐτοὶ ἀμέσως τώρα ν' ἀπολαύσουν τ' ἀξιώματα ποὺ ἡ γενναιοδωρία του τοὺς προσφέρει. Μόλις περάση ὅμως ὁ χειμῶνας θὰ σπεύσουν νὰ ἐπωφεληθοῦν καὶ θάρθουν τὸ δίχως ἄλλο στὸ Ἡράκλειο.

Παίρνει τὸ γράμμα ὁ πασᾶς, τὸ διαβάζει καὶ πετᾷ ἀπὸ τὴ χαρὰ του, ποὺ δὲν τὸ κατάλαβαν καὶ θάρθουν. Θάρθουν νὰ πέσουν κι' αὐτοί, ὅπως κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἀνύποπτοι στὰ χέρια του. Τὸ σχέδιό του, πιστεύει τώρα, πὼς δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ. Πόσο θὰ περιμένη ἀκόμη. Ὁ χειμῶνας γρήγορα θὰ περάσῃ... Χαίρεται ὁ Βεζύρης. Πάει νὰ πεθάνῃ ὁ δάσκαλος, γιατί νόμισε κι' αὐτὸς πὼς δὲν κατάλαβαν τίποτα καὶ θάρθουν στ' ἀλήθεια.

Πέρασε ὁ χειμῶνας — ἓνας χειμῶνας βαρὺς καὶ θλιμμένος γιὰ τὸ γένος ποὺ ζοῦσε στὴ σκλαβιά—κι' ἦρθε ἡ ἀνοιξη μὲ τὰ λουλούδια, μὲ τὶς κόκκινες παραροῦνες ποὺ μοιάζουν μὲ φρεσκοχυμένο αἷμα ραγιαδῶν. Κι' ὁ πασᾶς περιμένει. Περιμένει ἓνα μῆνα, ἄλλο ἓνα κι' ἄλλο ἓνα ἀκόμη. Μὰ ποῦ νὰ φανοῦν τ' ἀδέρφια ! Ὁργισμένος, μὰ κρύβοντας τὸ θυμὸ του, καλεῖ τὸν ἀρχηγὸ καὶ τὸν βάζει κι' ἀντιγράφει ἄλλο γράμμα, ὅλο παράπονα ποὺ τὸν γέλασαν καὶ πὼς αὐτὸς ἐξακολουθεῖ νᾶχῃ γι' αὐτούς, τὶς καλύτερες διαθέσεις. Πὼς ἀγαπᾷ κι' ἐκτιμᾷ κ' ὑποστηρίζει τὸν ἀδελφὸ τους, κι' ἄλλες ἀκόμη γαλιφιές. Μὰ στὸ τέλος πάλι Μ.

Ξαναπάει ὁ ἔμπορος. Τί νὰ κάνουν τώρα ; Πιάνει ὁ ἓνας καὶ δένει τὸ πόδι του ὅτι δῆθεν τῶχει σπάσει. Παίρνουν τὸ φίλο, τὸν πηγαίνουν στὸ σπίτι καὶ βλέπει μὲ τὰ ἴδια του τὰ μάτια ξαπλωμένο τὸν ἄρρωστο !

— Ἄμα γενῆ καλά, νὰ πῆς στὸ Βεζύρη, θάρθουμε.

ΤΟ ΤΡΑΓΙΚΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ

Ἄμα γίνῃ καλά ! Ναί, μὰ ὁ Βεζύρης δὲν ἔχει πιά ὑπομονή. Καὶ ἡ ὀργή του, γιὰ τὴ φανερὴ πιά ἀποτυχία τῶν σχεδίων του, ξεσπᾷ ἀσυγκράτητη πάνω στὸ ἄτυχο Δάσκαλο. Τώρα θὰ τιμωρήσῃ ὅπως ἔξερῃ ἐκεῖνος, γιὰ παραδειγματισμό, τὸν πρῶτο Ἑλληνα ποῦ σήκωσε κεφάλι καὶ ζήτησε τὴν ἐλευθερία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὸ διώξιμο καὶ τὴν ταπείνωση τῆς Τουρκιάς. Ἦρθε ἡ ὥρα ποὺ τὸ γενναῖο παληκάρι θὰ πᾶν περήφανα νὰ παραδώσῃ τὴ μεγάλη του, τὴν ἡρωϊκὴ ψυ-

χή. Φεύγει για πάντα πιά πρὸς τὸν οὐρανό, κι' ἀποχαιρετᾷ τὸ μορφο-
νησί, πού τόσο ἀγάπησε καὶ πού τὸνειρεύτηκε πλούσιο, ἐλεύθερο, χρι-
στιανικό, εὐτυχημένο. Καὶ εἶναι μόνος, κατάνομος αὐτὸς τὶς τελευ-
ταῖες στιγμὲς του. Ἐνα παληκᾶρι του δὲν εἶναι μαζί του, οὔτ' ἕνας
δικός του. Πηγαίνει πρὸς τὴ θυσία πού τὴν προτίμησε γιὰ νὰ σωθοῦν
καὶ νὰ ζήσουν οἱ ἄλλοι, ὅπως τόλμησε νὰ θυσιάσῃ τοὺς ἐλεύθερους
Σφαικιανούς γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Προχωρεῖ στὴ σφαγὴ χωρὶς ἕνα δάκρυ.
Νοιώθει βαθειὰ πὼς ἔκαμε τὸ καθῆκον του τὸ ὑψηλὸν καὶ δὲν λυπᾶ-
ται. Ἡ θυσία του, ξέρει, δὲν θὰ μείνῃ χωρὶς καρπούς. Τὸ παραδει-
γμά του θάναι φωτεινὸ καὶ θὰ θερμαίνῃ γενεὲς καὶ γενεές.

Ἄγριοι καὶ λυσσασμένοι Τοῦρκοι τὸν ἐβασάνισαν φριχτὰ στὴ
φυλακὴ. Ὑστερα τὸν πέρνουν καὶ τὸν πηγαίνουν γιὰ ἐκτέλεση.

Ἐλάτε τώρα νὰ δοῦμε μόνοι μας καὶ νὰ παρακολουθήσωμε μὲ
τὴ φαντασία μας τὸν πρωτάκουστο καὶ σπαρακτικὸ θάνατό του. Εἴ-
μαστ' ἐκεῖ κοντά, μέσα στὸ φουντωτὸ δέντρο κρυμμένοι ἢ μέσα σ' ἕ-
να σύννεφο. Κανένας δὲν μᾶς βλέπει· ἐμεῖς δὲ μιλοῦμε, δὲν σαλεύο-
με, ἀναπνέομε ἐλαφρὰ-ἐλαφρὰ. Βρισκόμαστε στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ
Ἡρακλείου, στὴν πλατεία τῶν Τριῶν Καμαρῶν — τῆς Ἐλευθερίας,
ὅπως λέγεται τώρα. Τοῦρκοι, Τοῦρκοι, Τοῦρκοι, γεμάτος ὁ τόπος
κόκκινα φέσια. Μικροί, μεγάλοι, τουρκάλες, κι' ἀκοῦς φωνὲς καὶ βλα-
στήμιες. Ὁ ἕνας σπρώχνει ἀπ' ἐδῶ, ὁ ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖ, ἕνας σαματᾶς
κι' ἕνα πανδαιμόνιο πρωτόφαντο. Τὰ ἄγρια ἔνστικτα τοῦ ὄχλου ξυ-
πνᾶνε σὰν τὸ θηρίο πού ὁσμίζεται αἷμα. Κι' ὁ κάθε Τοῦρκος παλεύει
νὰ ἐξασφαλίσῃ μιὰ θέση γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ σπάνιο θέαμα... Βελόνα
δὲν πέφτει κάτω. Κι' ὅλοι κυττᾶζουν σ' ἕνα σημεῖο, σ' ἕνα μέρος,
κάτω ἀπὸ τὸν Πλάτανο.

Ἐκεῖ ἔχουν στερεωμένους καλὰ 4 στύλους σὲ τετράγωνο σχῆμα,
ἴσα-ἴσα νὰ χωρῇ ἀνάμεσά τους ἕνας ἄνθρωπος. Κάτω εἶναι ἕνα σκα-
μνὶ καλὰ στερεωμένο κι' αὐτό. Αὐτὴ τὴ στιγμή, ναί, αὐτὴ τὴ στιγμή,
ὅλα τὰ κεφάλια, ὅλα τὰ μάτια, στράφηκαν πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὰ
δυτικά, πρὸς τὸ κέντρο τοῦ Ἡρακλείου, στὸν πλατὺ δρόμο. Φωνές,
φωνές γκελι-ὄρου, γκελι-ὄρου (ἔρχεται-ἔρχεται) γκετι-ρι-ὄρου (τὸν
φέρνουν). Πραγματικά, φάνηκε στὸ βάθος τοῦ δρόμου πού στέκεται
σήμερα ὁ χωροφύλακας καὶ ρυθμίζει τὴν κίνηση.

Μεγάλῃ δύναμῃ φρουρῶν τὸν ἔχει στὴ μέση. Ἐχει ψηλὰ τὸ κε-
φάλι καὶ τὸ μέτωπό του σκορπίζει οὐράνιες ἀκτίνες. Τὸ βῆμα του εἶ-
ναι σταθερό. Ἡ κορμοστασιά του γεμάτη περιφάνια καὶ χάρη. Ἔτσι
γενναῖε, ἔτσι. Περπάτα ἀντροπιαστα. Ὅλο αὐτὸ τὸν ὄχλο τὸν βάζεις

μπροστά. Καί ἄς εἶσαι μόνος. Εἶσαι ἀπὸ εὐγενικιά κι' ἀρχοντικιά φυλή. Εἶσαι ὁ Ἐλεύθερος ἄνθρωπος. Κάτι τὸ ἀσυγκρίτως ἀνώτερο ἀπ' τ' ἀκατέργαστο πλῆθος. Τὸ αἷμα σου εἶναι ἀτίμητο καὶ ἄς πηγαῖν νὰ χυθῆ. Ναί ! Περπάτα Δάσκαλε Γιάννη τῶν Σφακιῶν μὲ τὸ κεφάλι ψηλά. Τώρα πού προχώρησες πιὸ κοντὰ καὶ σὲ βλέπω πιὸ καθαρά, εἶσαι ἀκόμα πιὸ ἀγγελικός. Τὸ φωτοστέφανο στὰ μαλλιά σου λαμπυρίζει. Τῶν ματιῶν σου ἡ λαμπιράδα μοιάζει οὐράνια χαρραγή. Τί πὼς σοῦ φωνάζουν καὶ σὲ βρίζουν ; Τώρα πού σ' ἔχουν ἀνάμεσα στοὺς στύλους σὲ βλέπω ἐκεῖ μεγάλο... γίγαντα... τρανὸ... ἀθάνατο σὲ βλέπω. Ὁ Βεζύρης δίπλα μικρὸς-μικρὸς, πολὺ μικρὸς, τιποτένιος, εἶναι πάνω στὸ θρόνι του. Ἄς σ' ἔχει καὶ στὰ χέρια του αἰχμάλωτο. Ἄς σ' ἔχει.

Σωπάτε τούτη τὴ στιγμή. Σωπάτε, γιατί τὸν δένουν στοὺς στύλους. Κυττάξετε. Δαγκάνει τὰ χεῖλη του. Σουφρώνει τὰ φρύδια του. Βρῆ τὰ σκυλιά, φαίνεται πὼς τὸν σφίγγουν πολὺ δυνατὰ μὲ τὸ σκοινὶ καὶ πονεῖ. Σάμπως θὰ τοὺς φύγη. Ἀκόμα τὸν φοβᾶστε ἄπιστοι ; Ἐ; ἀκόμα ; Ἐνας γέρος, κρυφὸς Χριστιανός, δὲν βαστᾷ καὶ πέφτει λιπόθυμος. Καὶ τί εἶδε ἀκόμα ; Ὁ ἀγριότουρκος πού πάει κοντὰ του μὲ τὸ ἀκονισμένο μαχαῖρι εἶναι ὁ δήμιος. Τρίζει πρῶτα τὰ δόντια του, λέει κάποια βλαστήμια κι' ἀρχίζει νὰ βγάξῃ λουριδες. Ἡ πρώτη στάλα ἀπὸ τ' ἀγιασμένο του αἷμα ἔσταξε στὴ γῆ κ' ἐπότισε ἓνα ὠραῖο δένδρο, τὸ δένδρο τῆς Λευτεριάς.

Μιά στενὴ λουρίδα δέρμα ἀπὸ τὴν κορφή τῆς κεφαλῆς πέρασε ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ μάγουλο, προχώρησε στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ στήθους καὶ πῆγε ὡς τὴ μέση τοῦ μάρτυρα. Εἶναι τὸ ἱερὸ μαστίγιο, πού ἡ σκιά του θὰ τοὺς διώξῃ καμμιά φορὰ, θὰ τοὺς κυνηγήσῃ ὡς τὴν κόκκινη μηλιά. Ὑστερα δίπλα καὶ ἄλλη λουρίδα καὶ ἄλλη κι' ἄλλη γύρω-γύρω. Ἄλλος κρυφὸς Χριστιανὸς κλαίει. Πίγαντας εἶναι ὁ Δάσκαλος. Δὲν ἔβγαλε μιλιά, δὲν ἔχυσε ἓνα δάκρυ. Στὰ μάτια του ὁ, τι βλέπετε δὲν εἶναι δάκρυα. Αἷματα εἶναι ὅλα. Πόσο ἀκόμα δήμιοι, πόσο ;

Μπροστά στὸν ἥρωα ἔχουν στήσει ἓνα πελώριο καθρέπτη γιὰ νὰ βλέπῃ τὸν καθημαγμένο ἑαυτό του. Καὶ ὁ Χριστὸς σὲ μιὰ στιγμή τοῦ πόνου καὶ τοῦ μαρτυρίου του δὲν κρατήθηκε καὶ φώναξε : Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί μὲ ἐγκατέλειπες ; Κοντὰ εἶναι καὶ γιὰ τὸν Ἀργηγὸ αὐτὴ ἡ τρομερὴ στιγμή. Εἶναι ἡ στιγμή πού οἱ λουριδες ἦσαν κρεμασμένες γύρω γύρω, πού δὲν ἐγνωρίζοταν, πού δὲν ἔμοιαζε πιά μὲ ἄνθρωπο, πού ἡ ψυχὴ ἦταν ἔτοιμη ν' ἀνέβῃ στὰ ἐπουράνια κι' ἔ-

ριχνε την τελευταία, την ύστατη ματιά στον τόπο που τόσο αγάπησε, που τόσο τον δνειρεύτηκε και τον πόθησε ελεύθερο. Εκείνη τη στιγμή, θέλοντας τα τέρατα ν' αποκορυφώσουν τον πόνο του, του πήγαν μπροστά του τον αδελφό του τὸ Νικολάκι που δὲν εἶχε κατορθώσει ποτὲ νὰ μάθῃ ἂν ζῆ ἢ ὄχι. Μόλις τὸν εἶδε, ἀκούστηκε ἡ πιὸ πονεμένη στὸν κόσμῳ φωνή :

— "Αχ ἀδελφέ μου !

Καὶ ἔγειρε τὴν κεφαλὴν καὶ παρέδωσε τὸ πνεῦμα. Καὶ λύγισε ἡ ψυχὴ καὶ τῶν σκληρῶν. Ἐπιποθύμησαν τουρκάλες, ἔκλαψαν ἀπὸ φόβο τουρκάκια. Ὁ ἀδελφός του ὁ Νικολάκης, μόλις τὸν ἀντίκρισε σὲ τέτοια κατάσταση, ἔπαθε τὸ μυαλό του. Ἐσκοίσθη, ἰάχασε. Ποτὲ δὲν καθάρισε πιά. Ποτὲ δὲν ἦταν ὅπως πρῶτα. Μασοῦσε τὰ λόγια του, τάλεγε τρεβλά. Καὶ πρὶν πῆ κάτι, ἀθελά του ἔλεγε γρηγόρα-γρηγόρα δυὸ τρεῖς φορὲς τὸ «καὶ» πιὸ μπροστά. Μαύρη μοῖρα του κι' ἐκείνου ὅσο καιρὸ ἔζησε μετὰ.

Η ΤΑΦΗ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ

Στὴν ταφή του οἱ καμπάνες δὲν ἐκτύπησαν θλιμμένες καὶ δὲν βάψαν τὸν ἀέρα μὲ τοῦ τόνου μας τὸ χρῶμα. Κλάμματα ἢ μοιρολόγια δὲν ἀκούστηκε οὔτ' ἓνα. Δὲν τὸν ἔρραναν μὲ ἄνθη, δὲν τοῦ κάμανε στεφάνια. Βασιλιάδες κι' ἀρχοντάδες δὲν ἐπῆγαν στὴ θανά του. Δὲν παρουσίασαν ὄπλα. Καὶ μεσίστιες σημαῖες δὲν κυμάτισαν τρεῖς μέρες. Ἐπικήδειο δὲν τοῦπαν. Δὲν τοῦ ἔψαλε δεσπότης νεκρική ἀκολουθία. Οὔτε μαρμαρένιο μνήμα οὔτε στέφανα ἐπάνω.

Πῆγαν 4 γερόντοι χριστιανοί, ὕστερα ἀπὸ δυὸ μέρες καὶ κρυφασιγὰ τὸν πήγαν σ' ἓνα νιοσκαμμένο λάκκο. Τὸν ἐβάλαν μ' ἓνα δάκρυ βιαστικά καὶ φοβισμένα τὸν ἐσκέπασαν μὲ χῶμα...

Ἐμεῖς τώρα που εἴμαστε ελεύθεροι καὶ εἶδαμε καὶ μάθαμε τοὺς πόθους καὶ τὰ ὄνειρά του, τὰ ἰδανικά καὶ τίς ἰδέες του, τοὺς ἀγῶνες καὶ τὸν κόπο του, τὰ πάθη καὶ τὸν μαρτυρικό του θάνατο γιὰ τὴν ἐλευθερία μας, ἔμεῖς μποροῦμε, ἀναλόγως μὲ τὴν ἀγάπη που τοῦχωμε καὶ στὴν Πατρίδα καὶ στὰ θεῖα καὶ τὰ ἱερά της νὰ τοῦ ὑψώσωμε ἓνα ὄρατο, ἐπὶβλητικό, ἀθάνατο ὀλομόγραμμα μνημεῖο, ὅπως ἀξίζει στὸ Δασκαλογιάννη. Ποῦ ; Μέσα στὴν ψυχὴ μας, μέσα στὸ εἶναι μας. Ὑ-

ψηλό, άσπρο, μεγαλόπρεπο. Γιατί τοῦ ἀξίζει. Γιατί ὁ Δασκαλογιάννης δὲν εἶναι ἕνας ἀπλὸς ἀγωνιστής, ἕνας κοινὸς πατριώτης. Ἀμέτρητοι εἶναι οἱ ἀγωνιστὲς καὶ οἱ πατριῶτες στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Δασκαλογιάννης ξεπερνᾷ τὴν ἔννοια αὐτή. Αὐτὸς εἶναι ἐμπνευστής, εἶναι ὀδηγητής. Εἶναι τὸ θεμέλιο τοῦ ὄραϊοῦ ναοῦ τῆς Ἑλευθερίας. Εἶναι ἡ φωτοπηγή. Εἶναι ὁ Ἑλεύθερος ποὺ θυσίασε τὴν ἑλευθερία του μὲ μαρτυρικὸ θάνατο γιὰ τὴν δική μας Ἑλευθερία. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν πέθανε. Γι' αὐτὸ θὰ ζῆ στους αἰῶνες καὶ θὰ διδάσκει τὴν εὐγενέστερη διδασκαλία ὁ Δάσκαλος. Σεμνά, χωρὶς λόγια. Μὲ τὸ φωτεινὸ του παράδειγμα.

ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ

Θάταν ἀσέβεια νὰ μὴν ποῦμε μερικὰ λόγια γιὰ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους ἀγωνιστὲς ποὺ φάνηκαν ἀντάξιοι τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ τῆς γενιᾶς τους. Οἱ 82 αἰχμάλωτοι κλείστηκαν ἀπὸ τὸν Βεζύρη στὶς φυλακὲς τοῦ Κοῦλε. Τρία χρόνια ἔκαμαν κλεισμένοι στὶς ὑγρὲς καὶ σκοτεινὲς φυλακὲς χωρὶς νὰ δοῦν ἥλιο. Ὑστερα ἀπὸ τρία χρόνια μαρτυριῶν καὶ βασάνων, μὲ τὴ βοήθεια τῶν κρυπτοχριστιανῶν Κουρμούληδων, ἐδραπέτεψαν ἀπὸ τὶς ἀπαίσιες φυλακὲς. Ἐρριξαν σκοινὶ πρὸς τὴ μεριά τῆς θάλασσας καὶ κατέβηκαν. Πολλοὶ ὅμως, ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐξάντληση, δὲν εἶχαν δύναμη νὰ κρατηθοῦν κι' ἔπεσαν καὶ σκοτώθηκαν. Τοὺς ἄλλους, μιὰ βάρκα τοὺς ἐβγαζε μακριὰ καὶ κείνοι, σιγά-σιγά, μὲ χίλιες προφυλάξεις, ἔφθασαν στὸ σπῆτι τοῦ Βαγιωνοῦ στὴ Γέργερη. Ἐκεῖ συγκεντρώθηκαν καὶ ἀπὸ κεῖ πῆγαν στὸν σπήλιο τοῦ Κουρμούλη. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐξάντληση καὶ τὴν πείνα, τόσο εἶχαν σκελετώσει, ὥστε μ' ὄλες τὶς περιποιήσεις τοῦ Κουρμούλη δὲν ἐσώθησαν οἱ πολλοὶ ἀδύνατοι. Ἔτσι ἔμειναν κι' ἐδῶ μερικοί. Μαζὶ μ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Πρωτόπαπας.

Ἔτσι κι' ἂν εἴστε Χριστιανοὶ καὶ βλέπετε τὸν ἥλιο κλάψετε τὸν Πρωτόπαπα ποὺ πόθανε στὸ σπήλιο.

Ὁ Πρωτόπαπας, ὁ σκεπτικὸς καὶ ἀνδρεῖος, ὁ λογικὸς ἀλλὰ καὶ ἐνθουσιώδης, ὁ συνετὸς ἀλλὰ καὶ ἠρωϊκὸς ποὺ εἶδε καὶ διαισθάνθηκε καὶ ἐκατάλαβε καὶ πρωτοεῖπε καὶ διαλάλησε σ' ὄλους τὰ κακὰ ποὺ θὰ φέρη ἡ ἐπανάσταση καὶ προσπάθησε νὰ τὴν ἀποτρέψη, ἀλλ' ἀφοῦ ὑψώθηκε ἡ σημαία στάθηκε πρῶτος ἀπὸ τοὺς πρώτους, γενναῖος ἀπὸ

τοὺς γενναίους, ὀρμητικὸς ἀπὸ τοὺς ὀρμητικοὺς σὲ κάθε μάχη, σὲ κάθε στιγμή καὶ δὲν στέναξε καὶ δὲν ἔδυσφόρησε, καὶ δὲν παραπονέθηκε καὶ δὲν εἶπε πικρὸ λόγῳ ποτὲ στὸν Ἄρχηγὸ κ' ἔτσι πλάϊ του εἶνε κάτι τὸ παρόμοιο σὲ ἀξία καὶ ἡρωϊσμό, ὃ θρυλικὸς Πρωτόπαπας πέθανε στὸ σπήλιο. Ἡ μνήμη του πέρασε στὴν Ἀθανασία.

Ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ αἰχμαλώτους παπάδες, μόνο ὁ Παπᾶ Μανώλης Περάκης ἐγύρισε. Οἱ Κουρμούληδες ἀπὸ κεῖ τοὺς ἔστειλαν μὲ δικούς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, ἀπὸ σπήλιο σὲ σπήλιο, ὥσπου πάτησαν Σφακιανὸ χῶμα. Ὁ Σουλτάτος ἀπ' τ' Ἀνώγεια ποῦξερε καλὰ τοὺς ἀνθρώπους, τὰ μέρη καὶ τὰ μονοπάτια, κ' ἦταν καὶ καλὸς περπατητῆς, πρόσφερε στοὺς ἀξιολύπητους δραπέτες τὴ μεγαλύτερη συνδρομή. Ἄμα μπῆκαν στὴν ἐπαρχία τοὺς εἰδοποιήθηκαν οἱ δικοὶ τοὺς κ' ἦρθαν καὶ τοὺς πῆραν. Ἦσαν ὅμως ὅλοι τοὺς ἀγνώριστοι. Οἱ Ἀνωπολίτες, στὸ μέρος τοῦ χωριοῦ τοὺς πού πρωτοκύτταξαν ἔβαλαν μιὰ πέτρα σημάδι κ' ἔχτισαν μετὰ μιὰν ἐκκλησιά.

ΟΙ ΚΟΡΕΣ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ

Τί ἔγιναν οἱ κόρες τοῦ Δασκαλογιάννη ; θὰ ρωτήσετε, γυρίζοντας τὴν κουβέντα πίσω. Γιὰ τὴ μιὰ, τὴν Ἀνθή, τίποτα δὲν ξέρομε. Οὔτε φάνηκε, οὔτε ἀκούστηκε ἀπὸ τὴ στιγμή πού αἰχμαλωτίστηκε. Ἡ Μαρία ἔμεινε μαζί μὲ τὸν πατέρα της ὡς τὸ θάνατό του. Ὑστερα τὴν πῆρε ἕνας Τοῦρκος ἀξιωματοῦχος γυναίκα του. Κατοίκησαν στὴν Πόλη, κ' ὑπάρχουν πληροφορίες πὼς τῆς φερνόταν μὲ εὐγένεια καὶ ἱπποτισμὸ κ' ἠθέλε πάντα νὰ τὴν βλέπη χαρούμενη. Δὲν τὴν στενοχώρησε ποτὲ καὶ τὴν ἄφησε νὰ πιστεύη στὸ Χριστό. Γέννησε ἕνα ἀγόρι καὶ ἀφοσιώθηκε στὴν ἀνατροφή του. Τὸ παιδί ὅμως πέθανε μικρὸ. Σάν πέθανε ὁ ἄνδρας της πῆγε στὴν Τήνο, ὅπου ἔγινε καλογρηά. Εἶχε ὅμως περιουσία στὴν Πόλη καὶ πήγαινε κάθε χρόνον κ' ἔπαιρνε τὰ ἔσοδα καὶ τάφηνε στὸ ναό. Κανεὶς δικὸς της δὲν ἤξερε ἂν ζῆ, καθὼς κ' ἐκεῖνη δὲν ἤξερε ἂν ζοῦσαν οἱ συγγενεῖς της.

Στὰ 21 μὲ τὴν Ἐπανάσταση, ὅσα καρᾶβια ἦσαν στὴν Πόλη κλείστηκαν ἐκεῖ. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἦταν καὶ τὸ καρᾶβι τοῦ Τσελέπη καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐγγονῶν τοῦ Δασκαλογιάννη. Τοῦ γιοῦ του ἦσαν παιδιά. Πὼς νὰ φύγουν τώρα ; Πὼς νὰ ταξιδέψουν ; Σὲ μιὰ στιγμή βλέπουν μιὰ μαυροφορεμένη ἀρχαντογρηὰ νὰ γυρίζη στὰ καρᾶβια καὶ νὰ ρωτᾷ : Εἶναι καρᾶβι γιὰ κάτω ; Κανεὶς δὲν τῆς δίνει σημασία,

κανείς δὲν ἀπαντᾷ. Καὶ ὁμως, ἓνας νέος καπετάνιος, ψηλός, ὠραῖος, ἀποφασιστικὸς τῆς λέει :

—Ἐμεῖς εἴμαστε γιὰ κάτω, κυροῦλα μου, μὰ πῶς πᾶνε ;

—Ἐσᾶς μὴ σᾶς νοιάζει γι' αὐτό, μόνο νὰ θέλετε νὰ πᾶτε. Καὶ φεύγει. Ποῦ νὰ ξέρουν τί τίτλο ἔφερε (τοῦ ἀνδρός της) καὶ ποιά ἦταν. Σὲ λίγο γυρίζει ἡ γρηὰ μὲ τὴν ἄδεια στὸ χέρι. Φεύγει τὸ καρᾶβι, ἀνοίγει καὶ οἱ δυὸ ἀδελφοὶ δὲν μποροῦν ἀκόμη νὰ τὸ πιστέψουν. Δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν ποιά εἶναι. Μιὰ γρηὰ νᾶχη τόση δύναμη, σκέπτονται. Καὶ τὸ σπουδαῖο, χριστιανή! Φορεῖ σταυρὸ καὶ πάει στὴν Τῆνο. Αὐτὴ του ἡ περιέργεια τοὺς ἔσπρωξε καὶ ἀπὸ κουβέντα σὲ κουβέντα, ἀναγκάζουν τὴ γρηὰ νὰ πῆ ποιά εἶναι. Τότε κ' ἐκεῖνοι λένε πὼς εἶν' ἐγγόνια τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ παιδιὰ τ' ἀδελφοῦ της. Κι' ἀγκαλιάζονται καὶ φιλιοῦνται ὦρα πολὺ. Πόσα μυστήρια, ἀλήθεια δὲν κρύβει ἡ ζωὴ ! Ἡ γρηὰ τότε ἔδωσε χρήματα στὰ παιδιὰ καὶ τὴν εὐχὴ της καὶ τοὺς εἶπε :

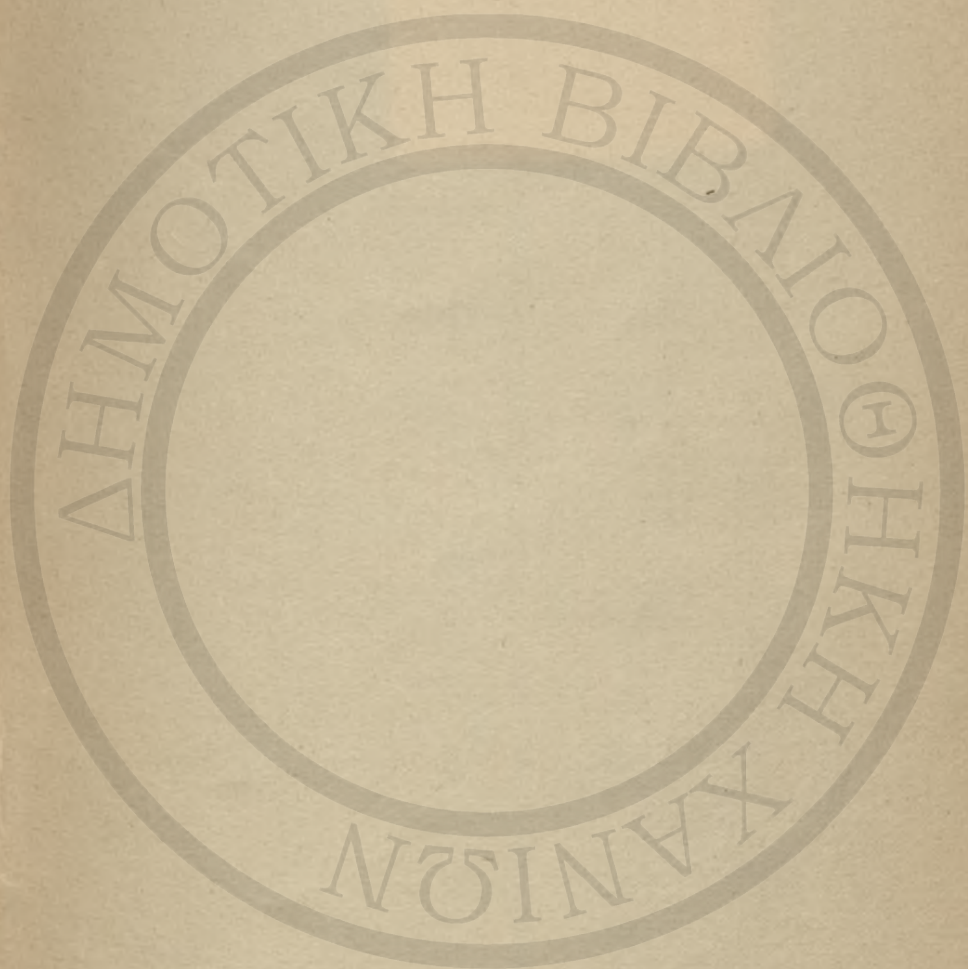
—Νὰ πᾶτε, παιδιὰ μου, στὴν Κρήτη. Τώρα ποὺ ἡ πατρίδα μας κίνησε πόλεμο τῶν Τούρκων ν' ἀγωνιστῆτε καὶ σεῖς. Τώρα θὰ ἐκπληρωθῆ τ' ὄνειρο τοῦ παποῦ σας.

Ἐκεῖνη τὴν πῆγαν στὸ μοναστήρι, ὅπου ἔμεινε μέχρι ποὺ ἔκλεισε τὰ μάτια της κ' ὁ Θεὸς τὴν κάλεσε κοντά του. Καὶ τὰ ἐγγόνια τοῦ Δασκαλογιάννη κατέβηκαν στὰ Σφακιὰ καὶ πῆραν μέρος στὸν ἀγῶνα. Ὁ μεγάλος ὁ Τσελεπὴς ἦταν ἀρχηγός. Τ' ὄνειρο τοῦ Δασκαλογιάννη ἔγινε πραγματικότης :

Ἡ Ἑλλάδα εἶναι Ἐλεύθερη !

ΣΗΜ.—Πηγὲς τῆς μικρῆς αὐτῆς πραγματείας γιὰ τὸ Δασκαλογιάννη χρησίμευσαν 1) Τὸ τραγούδι τοῦ Μπατζελιοῦ, 2) Ἱστορία τοῦ Παπαδοπετράκη, 3) Ἱστορία τοῦ Μουρέλλου, 4) Τὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου (μετάφραση Νικ. Σταυρινίδη) καὶ 5) Ἡ παράδοση τοῦ τόπου.

18-4
14-5

